

ΙΔΡΥΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ ΗΜΕΡΙΔΟΣ

(17 Μαρτίου 2008)

ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΕΤΕΙΟ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ
ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

ISBN: 978-960-88457-8-7

Τὸ σχέδιο μὲ τὴν ἄγκυρα,
παραδοσιακὸ ἔμβλημα τοῦ Κόμματος τῶν Φιλελευθέρων,
καθὼς καὶ ὁ ζωγραφικὸς πίνακας εὐθὺς μετὰ τὸ τέλος τοῦ Προλόγου
ἀποτελοῦν προσφορὰ τοῦ Σαράντη Καραβούζη.

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ ΗΜΕΡΙΔΟΣ

(17 Μαρτίου 2008)

ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΕΤΕΙΟ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ
ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

ΑΘΗΝΑΙ

2008

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Σχέδιο του John Singer Sargent
(1856-1925)

Με τρόπο ιδιαιτέρως ευγλωττο και, κατά συνέπεια, πειστικό, ο Γεώργιος Κ. Στεφανάκης δίνει, στην εισήγησή του, το οίονει στίγμα του «Ίδρύματος Ίστορίας του Έλευθερίου Βενιζέλου»: Καμία σχέση με αναπαραγωγή ιδεών προκάτ· με άλλα λόγια, τὸ παρελθόν, ακόμη και ἐκεῖνο τοῦ 20^{ου} αἰώνα, καθόλου δὲν θεωρεῖται δεδομένο· τὰ πάντα εἶναι ὅχι ἀπλῶς ἀνοιχτὰ μὰ πρόσφορα στὴν ἔρευνα, ἀρκεῖ νὰ ὑπάρχουν τεκμήρια· ἄρα τὰ πάντα συζητοῦνται, ἐφόσον σαφεῖς ὑπάρχουν οἱ ἐγγυήσεις τῆς ἐπιστημονικῆς δεοντολογίας. Καὶ ὁ Γ. Κ. Στεφανάκης, ἔχοντας κάνει αὐτὲς τὲς –μᾶλλον ἐκπληκτικὲς γιὰ τὰ νεοελληνικὰ δεδομένα– διευκρινίσεις, προχωράει σὲ μιὰ, ἐπίσης ἔξοχη, ἀπολογία

τῆς πρώτης περιόδου τῆς δράσης τοῦ Έλευθερίου Βενιζέλου. Τί μπορεῖ νὰ ἀντικρούσει κανεὶς σὲ ὅσα αὐτὸς ὑποστηρίζει; Τίποτα, διότι οἱ ἰσχυρισμοὶ του παραμένουν νομικῶς ἀκλόνητοι καὶ ἱστορικῶς τεκμηριωμένοι. Τὸ μόνο ποὺ θὰ μπορούσε, βέβαια, Ἕλληνας ἐπίστρατος τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεγάλου Πολέμου ἢ καὶ ὁπαδὸς τοῦ Βενιζέλου κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Μεγάλης Τετραετίας 1928-1932 νὰ ἀντιτείνει θὰ ἦταν πὼς οἱ συλλογισμοὶ τοῦ Γ. Κ. Στεφανάκη δημιουργοῦνται καὶ ἀναπτύσσονται στὰ πλαίσια τῆς κοινοβουλευτικῆς ἰδεολογίας ἢ, ἐὰν κανεὶς υἱοθετῇ τὴν πάντοτε *en vogue* στὴν Εὐρώπη μας μαρξιστικὴ ὀρολογία, σὲ ἐκεῖνα τοῦ «ἀστικοῦ συστήματος διακυβέρνησης».

Καὶ τοῦτο μὲν ἡμῖν οὕτως ἔχεται. Ὅσον ἀφορᾷ, τώρα, τὲς ἄλλες ἀνακοινώσεις ποὺ περιέχονται στὸν τόμο αὐτόν, τί ἔτι χρειάζονται... μαρτύρων; Ἡ

Νίκια Πολυχρονοπούλου-Κλαδᾶ, πράγματι, ἐπιτυχῶς ἐπιχειρεῖ βαθειά τομή στοῖς ἱστορικὸ «δεδομένον» τοῦ κινήματος τοῦ Θερίσου, ἐνῶ ὁ κατηγορητὴς Γεώργιος Μποζώνης δυναμικῶς εἰσάγει τὸν ἀναγνώστη του στὸν στρόβιλο τῶν σκέψεων μὰ καὶ συναισθημάτων τοῦ Βενιζέλου, καθὼς αὐτός, μετὰ ἀπὸ τοὺς μεγάλους πολιτικούς του ἄθλους, ἤδη ἐρχόταν ἀντιμέτωπος μὲ τὸ κείμενο τοῦ Θουκυδίδη. Ὁ ἱστορικὸς Γεώργιος Δ. Δημακόπουλος ἀνασύρει ἀπὸ τὴ σκόνῃ τῆς λήθης τὴ μεγάλη μορφή τοῦ Νικόλαου Δημητρακόπουλου, ἐνὸς ἀπὸ τοὺς πρῶτους –καὶ πραγματικὰ μεγάλους– συνεργάτες τοῦ Ἐλευθέριου Βενιζέλου· καὶ ἡ Χαρίκλεια Γ. Δημακοπούλου, διδάκτωρ Νομικῆς, λαμβανόντως ἀλλὰ ἰσχυρότατα εὐθυγραμμισμένη μὲ τὶς «νόρμες» τοῦ Γ. Κ. Στεφανάκη, φέρει στὸ φῶς τῆς δικῆς μας γνώσης τὸ μεγαλύτερο, ἴσως, (νομικὸν) ἐπίτευγμα τοῦ Βενιζέλου, ποὺ –τί νὰ τὰ ξαναλέμε τώρα– κανεῖς ἢ περίπου δὲν ἤξερε, στὴν Ἑλλάδα, ἕως σήμερα. Ὅσο γιὰ ἐμένα, προσπάθησα νὰ δείξω στὸ κοινὸ τῆς Πατρίδας μου τὴν Ἄλλη Πλευρὰ ὅσον ἀφορᾷ ἱστορικὸ βίωμα χαρακτηρησαφέστατα τραυματικὸ ὅχι μόνον γιὰ ἐμᾶς, τοὺς Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς τότε ἐχθρούς μας.

Τί ἐστὶν ἀλήθεια; Ἐκεῖνος, ὡς γνωστόν, δὲν ἀπάντησε. Σὲ ἐμᾶς λοιπόν, τοὺς κοινούς ἀνθρώπους αὐτῆς τῆς πολὺ περιεργῆς δικῆς μας ἐποχῆς, ἐναπόκειται ἀενάως νὰ προσπαθοῦμε νὰ τὴν προσεγγίσουμε, ἔστω καὶ ἄν, ἀντίθετα πρὸς ὅ,τι διατείνεται π.χ. ὁ Χένρυ Κίσσινγκερ, πολὺ καλὰ τὸ ξέρουμε πὼς ποτὲ δὲν θὰ τὴ φτάσουμε σὲ αὐτὸν ἐδῶ τὸν κόσμον.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Κ. ΣΤΕΦΑΝΑΚΗ
Προέδρου τοῦ Ἰδρύματος
Ἱστορίας τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου

ΤΟ ΙΔΡΥΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ
ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ
ἡ
Ο ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΣΤΑ ΜΑΤΙΑ ΤΩΝ ΕΧΘΡΩΝ ΤΟΥ

I. Ἡ ἐπιχειρούμενη ἀπὸ τὸ Ἰδρυμά μας ἔρευνα τῆς Ἱστορίας ἔχει ὡς φιλοσοφικὴ ἀφετηρία τὸ πεπερασμένο τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Ἐξ ὀρισμοῦ, λοιπόν, θνητὸς οὐδεὶς ἐξαιρεῖται ἀπὸ τὸν κανόνα τοῦ λάθους. Καὶ κατὰ συνέπειαν αὐτοῦ, παρὰ τὸν βαθὺ σεβασμὸ μας στὴν μνήμη τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, ἀποκρούομε τὴν «ἀγιογράφησίν» του.

Ἔχουμε, ἐξ ἄλλου, ἐπίγνωση ὅτι τὸ ἐγκώμιο –τὸ ὑπερβολικὸ– δὲν προσθέτει. Ἀφαιρεῖ καὶ ἐκθέτει.

II. Ἡ τοποθέτηση αὐτὴ συνεφέλκεται τὶς ἀκόλουθες συνέπειες: α) Καθιστᾷ τὸ Ἰδρυμα βῆμα ἐλεύθερου στοχασμοῦ, ὅπου κάθε ἄποψη εἶναι δεκτὴ ὡς βᾶσις ἐπιστημονικοῦ διαλόγου. Ἀκόμη: β) οἱ ἀπόψεις τῶν πολυπληθῶν θαυμαστῶν τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ παραμερίζονται, σὲ πρώτη προσέγγιση. Ἀποστρεφόμεθα τὸν Μεσσιανισμό. Προσπαθοῦμε ν' ἀποφύγουμε φορτίσεις ψυχογενεῖς καὶ ἀλληλοτροφοδοτούμενες. Ἄν αὐτὸ συνέβαινε, ἡ ἐρευνητικὴ μας προσπάθεια δὲν θὰ ἦταν ἐπιστημονικὴ καὶ θὰ περιοριζόταν σὲ «ὄμιλο θαυμαστῶν». Ἀσφαλῶς ὅμως κάτι τέτοιο θὰ συρρίκνωνε τὸ ἔργο τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ. Ἀλλὰ τὸ ἔργο αὐτὸ ἔχει κατὰ τρόπο ἀνυπέρβλητο καθορίσει τὴν ὑπόστασις τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ. Ἐπομένως τόσο αὐτὸ (τὸ ἔργο) ὅσο καὶ ὁ δημιουργὸς του ἀνήκουν στὴν Ἑλλάδα καὶ τοὺς ἀπανταχοῦ τῆς γῆς Ἕλληνες. Ὁπαδούς καὶ ἀντιπάλους.

Ἐτσι, ἀναφερόμεθα, κυρίως, στὴν ἀνάλυση ἀναμφισβήτητων πραγματικῶν δεδομένων τῆς θυελλώδους 25ετίας 1910-1935, ὁμοίως καὶ σὲ ἀξιολογήσεις τῶν πολιτικῶν του ἀντιπάλων. Μάλιστα δὲ σὲ κρίσεις προσώπων πρὸς τὸν πολέμησαν –μερικὰ δ' ἐξ αὐτῶν– καὶ ἀμείλιχτα.

Ἀνάλογη προσέγγιση θ' ἀποτελοῦσε τόλμημα γιὰ ὁποιοδήποτε ἄλλο πολιτικόν, ἔστω καὶ κορυφαῖο. Ὁχι, ὅμως, γιὰ τὸν Βενιζέλο. Αὐτὸς –μὲ τὴ δράση του– πέτυχε νὰ εἶναι μέγιστος ἀκόμη καὶ στὰ μάτια τῶν ἐχθρῶν του.

III. Συγκεκριμένα:

α) 'Αναφορικά πρὸς τὸν Ἑθνικὸ Διχασμό.¹

Δὲν θέτουμε –κυρίως– τὸ ζήτημα στὴν βάση τοῦ ποιά ἔπρεπε νὰ ᾔταν ἡ ἐξωτερικὴ μας πολιτικὴ κατὰ τὸν Α' Παγκόσμιον Πόλεμον. Ἐγείρουμε, ὅμως, τὸ ἐρώτημα τοῦ ποὺ εἶχε νόμιμη ἐξουσία ν' ἀποφασίσαι περὶ τῆς πολιτικῆς αὐτῆς. Καὶ ἡ ἀπάντησις εἶναι πρόδηλη. Ἡ χώρα ἀποτελοῦσε κοινοβουλευτικὴ δημοκρατία. Διέθετε λαοπρόβλητο πρωθυπουργό, ἀπολαμβάνοντα τῆς πλήρους ἐμπιστοσύνης τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου. Ἄρα ὁ πρωθυπουργὸς αὐτός, ὁ **Ἑλ. Βενιζέλος**, εἶχε **μόνος** –κατὰ τὸ Πολίτευμα– τὴν **ἐξουσία νὰ χαράξει ἐξωτερικὴ πολιτικὴ**. Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἐδικαιοῦτο νὰ εἶναι γερμανόφιλος ἢ γαλλόφιλος. Ἦταν μόνον συνταγματικὸς Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων. Ἐπομένως –ὀφείλε νὰ εἶναι– πολιτικὰ οὐδέτερος.

Ἀσφαλῶς ἐπὶ τοῦ ζητήματος δὲν ἀποφεύγουμε τὴν σύγκρισιν πρὸς τὰ κατ' ἐκείνην –περίπου– τὴν ἐποχὴ κρατοῦντα στὴν γνησίως κοινοβουλευτικὴ δημοκρατία τῆς Βρετανικῆς –τότε– Αὐτοκρατορίας. Ὁ Ἐδουάρδος Η', μετὰ ἀπὸ ἄρνησιν τῆς κυβέρνησεως Stan. Baldwin ὅπως συγκατεθεῖ στὸν γάμον τοῦ μὲ τὴν W. Simpson, παραιτήθηκε τοῦ θρόνου. Καὶ τονιστέον ὅτι ἐκεῖ –ἐπὶ τέλους– ἐπρόκειτο γὰρ τὸ ὑποκειμενικώτερον τῶν προσωπικῶν ζητημάτων. Ἦθελε –ἐκεῖνος ὁ Βασιλεὺς– ἀπλῶς νὰ παντρευθεῖ τὴν γυναῖκα ποὺ ἐρωτεύθηκε. Τίποτε ἄλλο. *A fortiori* –μόνον– ἂν ὅπου παραιτήθηκε τοῦ ἐπετράπη νὰ ἀπευθύνει διάγγελμα πρὸς τὸν βρετανικὸν λαὸν καὶ ἔτσι νὰ ἐπικοινωνήσῃ μαζί του.

Ἡ σύγκρισιν τῶν δύο παραδειγμάτων καθιστᾷ ἀνάγλυφα προφανὲς ποιά, κατὰ τὴν συνταγματικὴν τάξιν, εἶναι ἡ συμπεριφορὰ τῶν Βασιλέων ὑπὸ συνθηκῆς κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας. Ἀντιστοίχως ἀποκαλύπτει καὶ τὸ πελώριον δίκαιον τοῦ Βενιζέλου ποὺ ἐξωθεσμικὰ ἐμποδίζονταν ν' ἀσκήσῃ τὴν ἐξουσίαν ποὺ τοῦ εἶχε ἐμπιστευθεῖ ὁ ἐλληνικὸς λαὸς μὲ συντριπτικὴν πλειοψηφίαν.²

β) Ἐπισημαίνουμε ὅτι λίγο μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Βενιζέλου ἀπὸ τὴν Ἀθήναν μὲ σκοπὸ τὴν ἐγκατάστασιν τῆς κυβέρνησεως τῆς «Τριανδρίας» στὴν

1. Ἰδετε Γεωργίου Κ. Στεφανάκη, «Ὁ Ἑλ. Βενιζέλος καὶ τὸ κράτος τῆς Θεσσαλονίκης ἢ τὸ μεγαλεῖο τῆς τόλμης», *Ἀνακοινώσεις Ἡμερίδος (16 Μαρτίου 2006) γιὰ τὴν ἐπέτειον τοῦ θανάτου τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου*, Ἀθήνα: Ἰδρυμα Ἱστορίας τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, 2007, σ. 35 ἐπ.

2. Πράγματι οἱ διεξαχθεῖσες τὴν 11^η Μαρτίου 1912 ἐκλογαὶ ἀνέδειξαν 150 βουλευτὲς τοῦ Κόμματος τῶν Φιλελευθέρων ἀπὸ τοὺς 181 ποὺ διέθετε τότε ἡ Ἑλληνικὴ Ἐθνοσυνέλευσις (Σπ. Β. Μαρκεζίνη, *Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος*, τόμ. 3^{ος}, Ἀθήνα: Πάπυρος 1966, σ. 140.)

Θεσσαλονίκη –πρὸς ἀποκατάσταση τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος– καὶ τότε ἀκόμη ζήτησε ἀπὸ τὸν Βασιλέα νὰ τεθεῖ ἐπικεφαλῆς τοῦ Ἑθνους στὴν ἐπιδίωξη τῶν πεπρωμένων του, διὰ τῆς Entente. Καὶ ἡ πρόσκληση ἔγινε ἐπισημότατα μὲ δῆλωση ποὺ διέλαβε ἡ Ἐφημερὶς τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος διὰ τοῦ πρώτου της φύλλου. Τονιστέο ὅτι ἡ πρόσκληση ἔμεινε ἀναπάντητη (!).³

Εἶναι, ἄρα, καὶ ἐντεῦθεν σαφὲς ὅτι ὁ Βενιζέλος κατέβαλε κάθε προσπάθεια –ἔτι καὶ τὴν τελευταία στιγμή– ὥστε νὰ ἐξασφαλισθεῖ ἀρραγῆς ἐνότητα ἐθνικῆς δράσης στὴν ἐπιδίωξη τῶν συμφερόντων τῆς φυλῆς.

γ) Ἀναφορικὰ πρὸς τὴν ἀπόβασή στὴν μικρασιατικὴ ἀκτὴ δὲν εἶναι δυνατό νὰ παραβλέψουμε ἐγγραφὴ στὸ ἡμερολόγιό τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ, ὑπὸ ἡμερομηνία 5/18.5.1919 (Κυριακή): ... «...Οἱ Ἕλληνες κατέλαβον τὴν Σμύρνην! ... Ἐτελείωσε! Ἡμεῖς ἡττήθημεν ὀριστικῶς πολιτικῶς, ἀλλὰ ἄς μεγαλυνθῇ ἡ Ἑλλὰς καὶ ἄς εὐδαιμονήσῃ, ὅπως αὐτὴ νομίζει καλλίτερον...»...⁴

δ) Γιὰ τὴν μετὰ τὴν 1^η Νοεμβρίου 1920 περίοδο δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἀγνοηθεῖ ἡ εἰσήγηση τοῦ Ἰ. Θεοτόκη, ποὺ ἀποκάλυψε ὁ γιὸς του, Σ. Ἰ. Θεοτόκης.⁵

Ἡ εἰσήγηση αὐτὴ εἶναι **καταπληκτικὴ**. Ὁ ἐκπρόσωπος μιᾶς ἀπὸ τις –καὶ σήμερα ἀκόμη– πλέον ἀκραιφνεῖς φιλοβασιλικῆς οἰκογένειας τῆς χώρας ἐπισκέπτεται τὸν Κωνσταντῖνο, εὐρισκόμενο ἀκόμη στὴν Ἑλβετία. Καὶ τοῦ ἐκθέτει ὅτι οἱ νικητρίες **πλέον** δυνάμεις τῆς Entente διάκεινται ἀπέναντί του ἐχθρικῶς. Ἐν ὅψει αὐτοῦ ἀπευθύνει **ἐκκλήση** καὶ τονίζει πρὸς τὸν Βασιλέα ἐπὶ λέξει ... «...νὰ μὴν ἐπιστρέψετε στὴν Ἑλλάδα **μέχρις** ὅτου ρυθμισθοῦν οἱ σχέσεις Σας μὲ τὴν νικήτριαν Ἀντάντ...»...

Ἐν **τούτοις**, παρὰ πᾶσα ἔννοια φροντίδας ἐξυπηρέτησης τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος, ὁ Κωνσταντῖνος **ἐπέστρεψε** καὶ ἀνέλαβε τὸν ἀγώνα κατὰ τῶν Τούρκων στὴν Μικρὰ Ἀσία μὲ τὰ γνωστὰ τραγικὰ ἀποτελέσματα.

Καὶ ἀναφορικὰ πρὸς τὴν στάση αὐτὴ τοῦ Ἑλλήνου Βασιλέως, δὲν εἶναι ἐπιτρεπτό νὰ μὴν ἐπισημάνουμε ὅτι τὸ 1947, ὅταν ὁ Φίλιππος, γιὸς τοῦ βασιλόπαιδος Ἀνδρέου τῆς Ἑλλάδος, τελοῦσε γάμο μὲ τὴν καὶ ἥδη Βασί-

3. «Προκήρυξις τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν Λαόν», Ἐφημερὶς τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, ἀρ. 1 (Χανιά, 15 Σεπτεμβρίου 1916), σ. 3. Πρβλ. Γ.Κ. Στεφανάκη, *op. cit.*, σ. 61.

4. Ἰ. Μεταξᾶς. *Τὸ προσωπικὸ τοῦ ἡμερολόγιό, τόμ. δεύτερος*. Ἐπιμέλεια Χρ. Χρητίδου, Ἀθήνα: Γκοβόστης, ἔ.ε., σ. 506.

5. Σ. Ἰ. Θεοτόκη, *Πολιτικαὶ Ἀναμνήσεις*, Ἀθήνα: ἔκδ. συγγράφει, 1986, σσ. 37-38.

ΠΡΟΚΗΡΥΞΙΣ

Μία πολιτική της οποίας την θύλακιν να εξετάσουμε

Τὸ Σπέρμα, εἰσπορευθεὶς εἰς τὴν μήτραν καὶ καθὼν σπέρματι, ἀποδίδει τὴν ἐκείνου ἀποδοτικὴν δύναμιν.

Ποτα δὲ τὰ ἀποτελέσματα τῆς πολιτικῆς τάξεως, διὰ

Ὁ ἀκητής Ἑλληνικός στρατός τῆς

Ὁ ἡγεταμένος τότε ἐχθρός προχώρα κεφαλαίως

νικήν ἐστίαν, οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Ἀνατολικῆς
Μακεδονίας παραδίδουσι πρόσκαιρος γυναικοὶ καὶ αὐτοὶ εἰς

Ἀλλὰ εἰς ἐκεῖ καί τις τὴν στήλην ταύτην νῦν ζητή-

* Ἀνακρίσιμος τρόπος, ὅπως ἐπιθυνοῦσθῃ ἡ σοφία

ἡ ἀποστολή τῆς ἀρετῆς.

μεθ' εὐτοχέϊς, ἂν ὁ Βασιλεὺς ὑποφ

τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων, ὅπως ἐν αὐτῇ

Ἄλλ' ἐφ' ὅσον τοῦτο οὐκ ἐπιτογχάνει

αποδίδει ενέργεια εκείνου του μαθητή

ἡμετέρας εἰς τὸ ἐργάζεσθαι ἀναγκάσειται.

ἐν βιβλίῳ εἰς πλὴν ἑξέτητον

...παύσας πολέμου, τὸ Κρ... καὶ τὸ ἔθνος
...ἐλλομένου θύειν εἰς τὴν εὐχέλους

μετ' ἐνθουσιασμοῦ τὴν ἀναβυσσοῦσαν εἰς ἡμᾶς, καὶ τὴν ἐ-
τολήν, κίνομεν ἐκκλησίαν πρὸς τὸ Πανελλήνιον, ὥ-

4
έχοντων. Ἀπὸ τοῦ Κράτους πρόσθεν αὐτὰ καθήκοντά του
ὁποιασδήποτε εἰς τὸ ἔθνος καὶ ἐπιχειρήσει, ὅπως ἐπιτύχῃ
τὸ ἔργον, ἔπειτα ἐπεβάλλεται εἰς τὸ Κράτος.

Ἐπικαλούμεθα τὴν συνδρομὴν πάσης ἐθνικῆς δυνάμε-
ως, ἣ ἴσως συναρμόζειται, εἰς περαιτέρω ἀνοχὴ τῶν
καταστροφῶν καὶ ταπεινώσεων, αἱ προσκάλουσαν ἡ ἀπαρ-
μοσθεύουσα πολιτικὴ, ὅτι ἰσχυρόναι μὴ θύνατον ἐθνικὴν

Καὶ ἐρμώμεν εἰς τὴν ἀγῶνα τοῦτον μὴ τὴν πλήρη πα-
πύθησαν, οὐτὶ τὸ ἔθνος, καλούμενον ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ
Κράτους εἰς ἐθνικὴν συγερμὴν, ὅτι ἐπιτελέσῃ καὶ πάλιν
τὸ θαῦμα ἐκείνου, τὸ ὅποσον εἶνα ἀνεγκλίον, ὅπως ἐπα-
ναρμόσῃ τὸ ἔθνος εἰς τὴν τροχὴν ἀπὸ τῆς ἰσχύος ἐξέκλι-
ναν ἀπὸ ἐνός καὶ ἡμίσεος ἔτους.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ
ΠΑΥΛΟΣ ΚΟΥΝΤΟΥΡΩΤΗΣ

ΠΡΟΣ ΤΑΣ ΑΡΧΑΣ ΤΗΣ ΜΗΣΟΥ

Προσκαλούμεν πάσαις τῆς ἐν τῇ νήσῳ ἀρχαῖς καὶ ἐξ-
ουσιοθεσιάζομεν ὅσοις καὶ μέχρι σήμερον. Εἰς τὰς
ἀρραρχικὰς σχέσεις των τὴν θέσιν τῆς ἐν Ἀθήναις Κυ-

βερνήσεως καταλαμβάνει ἡ προσωρινὴ Κυβέρνησις, πρὶν
τὴν ὅποιαν ἐφαλτο ν' ἀναφέρωνται τοῖς λοιποῖς ἐκ τῶν κα-
θήμεναι τῆς ὑπηρεσίας των.

Ἐν Χανίοις τῇ 14 Σεπτεμβρίου 1916
Ἡ ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΣ
ΕΛΕΥΘ. Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ
Π. ΚΟΥΝΤΟΥΡΩΤΗΣ

Χανία 11 Σεπτεμβρίου 1914.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΣ

Διορίζομεν Νομάρχας Ἀποσχηθῶν τὸν κ. Νικ. Σαλ-
γιαν ἀντὶ τοῦ Θεοδόρου Μητσάκου, ἀπολυμένου τῆς
ὑπηρεσίας, καὶ Ριθιμνῆς τὸν κ. Ἐμμ. Ζαχαράκη,
ἀντὶ τοῦ Ἰωάννου Αἰωνίτου ἀπολυμένου τῆς ὑπηρε-
σίας.

Ἡ ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΣ
ΕΛΕΥΘ. Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ
Π. ΚΟΥΝΤΟΥΡΩΤΗΣ

λίσσα Ἐλισσάβετ, οὐδεμία ἀπὸ τὶς τέσσερις ἀδελφές του προσκλήθηκε. Αὐτὸ δὲ διότι οἱ σύζυγοί τους, Γερμανοί, εἶχαν διαβληθεῖ ὡς προσκείμενοι πρὸς τὸν Ἐθνικοσοσιαλισμό. Ἀλλὰ ἡ ὁποιαδήποτε πολιτικὴ προτίμησή τους ὑπῆρξε μικρότερης σημασίας ἀπὸ τὴν διαγωγὴ τοῦ Κωνσταντίνου ὁ ὁποῖος – ἂν καὶ ἀνεύθυνος (κατὰ τὸ πολίτευμα) ἄρχων– ἐπιθυμοῦσε νὰ καθορίζει τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ κράτους μας κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ Α΄ παγκοσμίου πολέμου. Καὶ πρέπει ἐδῶ νὰ τονισθεῖ ὅτι τὴν ἄρνηση τῆς πρόσκλησης ἐπέβαλε ἡ βρετανικὴ κυβέρνησις ἔναντι τῆς ὁποίας τὰ μέλη τῆς ἐκεῖ βασιλικῆς οἰκογένειας ὑποτάσσονταν, κατὰ τὴν κοινοβουλευτικὴ τάξιν, ἄλλωστε.⁶

ε) Δὲν εἶναι δυνατό ν' ἀγνοηθεῖ ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἐπέμεινε νὰ ἐπιστρέψει στὰ τέλη τοῦ 1920 ὡς ἐχθρὸς τῶν συμμάχων μας τῆς Entente. Τὸ κυριώτερο: Χωρὶς νὰ δύναται νὰ τοὺς πείσει, οὔτε ποτὲ τοὺς ἔπεισε, ὅτι δὲν ἦταν ἐχθρὸς τους. Ἐπιβάλλεται, ἀκόμη, νὰ ὑπογραμμισθεῖ ὅτι: Ὑπὲρ τοῦ λαοῦ – γιὰ τὸν ὁποῖον ἀνέκαθεν ὑποστήριζε ὅτι ἐκόπτετο– δὲν σκέφθηκε (φαίνεται οὐτ' ἐπὶ στιγμὴ) νὰ παραιτηθεῖ τοῦ θρόνου ὑπὲρ οἰουδήποτε τῶν γιῶν του. Ἔτσι ὥστε: α) Νὰ ἀπολαύσει ἀνθρωπίνως τὴν χαρὰ τῆς νίκης τῆς 1^{ης} Νοεμβρίου 1920 (ἀφοῦ βασίλευε ὡς πολιτικός)· β) Νὰ ἐξασφαλίσαι –κατὰ τὸ δυνατόν– τὴν δυναστείαν μὲ πρόσωπο λιγώτερο ἐκτεθειμένο στὴν κομματικὴ ἀντιπαράθεσις τῆς ἐποχῆς τοῦ Α΄ παγκοσμίου πολέμου· καὶ γ) Νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν Ἑλλάδα, ἀφοῦ, ἂν μὴ τι ἄλλο, θ' ἀφαιροῦσε ἀπὸ τὶς δυνάμεις τῆς Entente τὴν δικαιολογίαν (ἢ καὶ τὸ πρόσχημα) τῆς παρουσίας τοῦ ἰδίου –τοῦ ἐχθροῦ τους– στὴν ἡγεσία τοῦ Ἑλληνισμοῦ.⁷

ς) Δὲν εἶναι δυνατό ν' ἀγνοήσουμε τὴν ἀπὸ 24 Ἀπριλίου 1968 ἐπιστολὴ τοῦ Π. Κανελλόπουλου πρὸς Σπ. Μαρκεζίνη. Ἐκεῖ ὁ ἐπιστολογράφος, ἀνεψιὸς τοῦ Δ. Γούναρη, βεβαιώνει ὅ,τι τοῦ ἀνακοίνωσε ὁ Δημήτριος Γούναρης τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1920. Ὅτι, δηλαδή, ...«...Καλὰ ἔκαμεν ὁ Βενιζέλος καὶ ἐδέχθη τὴν ἐντολὴν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Τὸ ἴδιο θὰ ἔπραττα καὶ ἐγώ. Δὲν ἦτο νοητὴ ἡ ἄρνησις. Ἐκπληροῦται μέγα ὄνειρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ. **Ἐὰν κερδίσωμε τὰς ἐκλογὰς θὰ συνεχίσωμεν τὰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις. Καὶ ὁ Θεὸς βοηθός...**»...⁸

ζ) Συναφῶς δὲν εἶναι δυνατό νὰ παραβλέψουμε τὴν δήλωσι τοῦ τότε (Φεβρ. 1921) πρωθυπουργοῦ Νικ. Καλογερόπουλου πρὸς τὸν ὑπουργὸ Ἐξω-

6. Ἀλκμήνης Παλαιολόγου, *Ποιγίπισσες τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήνα: Φερενίκη, 2007², σσ. 227 καὶ 240.

7. Σπ. Β. Μαρκεζίνη, *op. cit.*, τόμ. 1^{ος}, Ἀθήνα: Πάπυρος, 1978, σσ. 64-65.

8. Σπ. Β. Μαρκεζίνη, *op. cit.* (ἀμέσως ἄνω), σ. 48.

τερικῶν Γ. Μπαλτατζή ότι: ...«...Οἱ Ἕλληνες εἴμεθα εὐγνώμονες πρὸς τὸν Βενιζέλον ἐπὶ τῇ μεγαλουργίᾳ του...»...⁹

η) Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραβλέψουμε τὴν ἀνεδαφικὰ αἰσιόδοξη τότε «Καθημερινή», ἡ ὁποία μετὰ τὶς ἐπιτυχίες τοῦ θέρους τοῦ 1921 καὶ τὴν κατάρληψή τῶν συγκοινωνιακῶν κόμβων Ἑσκί Σεχίρ – Ἀφιὸν Καρχισάρ – Κιουτάχειας ἔγραφε: ...«...**Ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν Ἀγκυραν εἶναι σήμερον ἀνοικτὴ καὶ εἶναι βραχεῖα...**»...¹⁰ Οὕτε τὶς ταυτόχρονες δηλώσεις τοῦ Νικ. Στράτου ὅτι *Ἡ Κωνσταντινούπολις ...«...εἶναι ἡ πεπωμένη πρωτεύουσα τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας...*»...¹¹

Ἀκόμη περισσότερο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴν ἐπισημανθεῖ ἡ ἄκρως ἀφελῆς – ἀλλὰ καὶ ἐγκληματικῶς ἀνεύθυνη – δήλωση στὴν Ἐθνοσυνέλευση (κατὰ τὴν συνεδρίαση τῆς 15.2.1921) τοῦ τότε πρωθυπουργεύοντος καὶ ὑπουργοῦ Στρατιωτικῶν Δημ. Γούναρη. Ἀγορεύων ἔλεγε καὶ παρέσυρε – χωρὶς οἰανδῆποτε θεμελίωση τῶν λεγομένων του – ὅτι ...«...Εἶμαι ἐν γνώσει τῆς καταστάσεως ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ὑπὲρ πάντα ἄλλον καὶ δύναμαι νὰ διαβεβαιώσω μὲ τὸν θετικώτερον τρόπον, ὅτι **ἡ ἐκεῖ ἀντίδρασις (τῶν Τούρκων!!!) πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς συντριβεῖσα.** Ὁ Ἕλληνικὸς Στρατὸς εὐρίσκεται εἰς ἀπόστασιν ἑκατοντάδων χιλιομέτρων ἀπὸ τῆς γραμμῆς ἣτις διὰ τῆς Συνθήκης μᾶς παρεχωρήθη. Καὶ ὅμως εὐρίσκεται ἐκεῖ ἀδιατάραχος καὶ ἐν πλήρει ἀσφαλείᾳ. Ἐχει ἀπέναντί του τὰ λείψανα τῶν μέχρις ἐκεῖ σπρωχθέντων ἀσυντάκτων σιφῶν, τὰ ὅποια ἀποπειροῦνται τὴν ἀντίδρασιν καὶ πρὸς τελείαν ἐκμηδένισιν τῶν ὁποίων θὰ ἦτο πλέον ἢ ἐπαρκὴς ἡ Ἑλλάς, ὡς καὶ ἐν Λονδίῳ ἐπανειλημμένως ἐδήλωσεν ὁ κ. Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως...»...¹²

θ) Ἀναφορικὰ πρὸς τὶς ἐπιχειρήσεις στὴν Μικρὰ Ἀσία ὁ Ἰωάν. Μεταξᾶς ἐξηγεῖ σὲ χειρόγραφο μνημόνιό του, ποῦ ἔχει παραθέσει αὐτούσιο στὸ «Ἡμερολόγιόν» του,¹³ γιατί ἀρνήθηκε τὴν συμμετοχή του, ὅταν αὐτὴ τοῦ ζητήθηκε τὴν 25.3.1921 ἀπὸ τοὺς Δ. Γούναρη, Πρωτοπαπαδάκη καὶ Θεοτόκη. Ἐκθέτει συγκεκριμένα: ...«...Δὲν μοῦ εἶναι πλέον δυνατόν οὔτε τὰ κατὰ τὴν γνώμην μου κακῶς γενόμενα νὰ ἐπαρθώσω, οὔτε νὰ ἀναλάβω νὰ ἐφαρμόσω ξένα σχέδια καὶ νὰ συνεχίσω ἐπιχειρήσεις αἵτινες θὰ ἦγον εἰς ἀποτυχίαν.

9. Σπ. Β. Μαρκεζίνη, *op. cit.*, (ἀμέσως ἄνω), σ. 106, σημ. 216.

10. Σπ. Β. Μαρκεζίνη, *op. cit.* (ἀμέσως ἄνω), σ. 206.

11. Σπ. Β. Μαρκεζίνη, *op. cit.* (ἀμέσως ἄνω), σ. 116.

12. Σπ. Β. Μαρκεζίνη, *op. cit.* (ἀμέσως ἄνω), σ. 115.

13. Ἰ. Μεταξᾶς, *Τὸ προσωπικὸ του ἡμερολόγιον*, τόμ. τρίτος, Ἐπιμέλεια: Παν. Μ. Σιφναῖος, Ἀθήνα: Γκοβόστης 1964, σ. 75.

Τὸ πρᾶγμα θὰ ἦτο **διάφορον**, προσέθεσα, **ἐὰν εἶχον εἰς τὴν διάθεσίν μου** τὸν ἀπὸ Νοεμβρίου καὶ πέραν **διαρρέυσαντα χρόνον**. Μὲ ἠρώτησαν τί θὰ ἔκαμνα· ἀπήντησα, ὅτι θὰ συνεκρότουν τὸν στρατὸν ἐπὶ τῶν βάσεων του εἰς πλήρη πολεμικὴν σύνθεσιν, θὰ τὸν παρεσκεύαζα καθ' ὅλον τὸν χειμῶνα καὶ θὰ τὸν ἐφωδίαζα τελείως καὶ θὰ τὸν παρέτασσα κατ' ἄλλον τρόπον...»...

Περαιτέρω, ὁ ἴδιος, ψέγει τοὺς μετανοεμβριανοὺς κυβερνήτες, ὅτι ... «...**Ἀντὶ δὲ νὰ σπάζωμεν τὸ κεφάλι μας εἰς τὰς ὀχρῶσεις τοῦ Κεμάλ (Ἄγκυρα), νὰ τὸν ἀφήσωμεν νὰ σπάσῃ αὐτὸς τὰ μοῦτρα του εἰς τὰς ἰδικὰς μας (Σμύρνη)...**»...¹⁴

ι) Ἐπὶ πλέον περίφημη γιὰ τοὺς ἱστορικοὺς ἔχει καταστεῖ ἡ ἀπὸ 5.1.1941 ἐγγραφή τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ στὸ ἡμερολόγιό του.¹⁵ Εἴκοσι τέσσερις ἡμέρες πρὸ τοῦ θανάτου του –προαισθανόμενος (προφανῶς) τὸ ἐγγίζον τέλος– ἐπιχειρεῖ ἀπολογισμὸ καὶ ἐκθέτει ...«...**Θὰ μᾶς συγχωρήσῃ ὁ Θεὸς τὸ 1915; Φταῖμε ὅλοι! καὶ ὁ Βενιζέλος ἀκόμα! Τώρα αἰσθάνομαι πόσο ἔφταιξα!**...»... Εἶναι πρόδηλης σημασίας ἡ **ἐκφραση θαυμασμοῦ** ἔναντι Βενιζέλου ...«...**Ὁλοι! Καὶ ὁ Βενιζέλος ἀκόμα!**...»...

Τέλος ἐπίσης ὁ Μεταξᾶς, ὑπασπιστῆς ἀρχικᾶ (1910) (πρῶτος τῇ τάξει) τοῦ Βενιζέλου, ἐν συνεχείᾳ δὲ (1915 καὶ ἐφ' ἑξῆς) σφοδρὸς του πολέμιος, σημαίνει πανηγυρικὴ τὴν δικαίωση τῆς βενιζελικῆς πολιτικῆς. Τὴν 30^η Ὀκτωβρίου 1940, δύο μόλις ἡμέρες μετὰ τὴν ἑναρξὴ τῆς ἰταλικῆς ἐπίθεσης κατὰ τῆς χώρας μας, ὡς κυβερνήτης –δικτάτωρ– (ὁ Μεταξᾶς) δέχεται σὲ συνάντησιν ἐμπιστευτικοῦ χαρακτήρα τοὺς ἰδιοκτῆτες καὶ ἀρχισυντάκτες τῶν Ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων.¹⁶ Τοὺς δεσμεύει νὰ κρατήσουν μυστικὴ τὴν ἐπικοινωνία. Τοὺς ἐκμυστηρεύεται ὅτι ...«...**Αὐτὴν τὴν ὥρα ... δὲν θέλω μόνον τὴν πέννα σας. Θέλω καὶ τὴν ψυχὴν σας!**...»... Τοὺς ἐνημερώνει ὅτι: ...«...**ἡ πολιτικὴ τὴν ὁποῖαν ἀκολουθῶ εἶναι ἡ πολιτικὴ τοῦ ἀειμνήστου Βενιζέλου!**...»... Καὶ ἐξηγώντας τὸ γιατί, ἐκθέτει ὅ,τι ὁ Βενιζέλος ὑποστήριζε, γιὰ νὰ αἰτιολογήσῃ τὴν θέσιν του κατὰ τὸν Α' Παγκόσμιον Πόλεμον. Ὅτι, δηλαδή, τὴν ὀρθὴν γιὰ τὴν χώρα μας ἐπιλογὴν ἀποτελεῖ ...«...**ἡ πολιτικὴ τοῦ συνταυτισμοῦ τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὴν τύχην τῆς δυνάμεως (Ἀγγλίας), διὰ τὴν ὁποῖαν ἡ θάλασσα εἶναι ... ἡ ὑγρὰ λεωφόρος πρὸς συνδέει!**...»...

ια) Τέλος, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ παραβλεφθεῖ ἡ μοναδικότης τῆς προσφο-

14. Ibidem, σσ. 85-86.

15. Ibidem, τόμ. τέταρτος. Ἐπιμέλεια: Φαίδων Βρανᾶς, Ἀθήνα: Ἰκαρος, 1960, σ. 556 (ἐγγραφή 5^η Ἰανουαρίου 1941).

16. Ibidem, σσ. 520-526 ὅπου παρατίθεται τὸ κείμενον τοῦ Μεταξᾶ.

ρᾶς τοῦ Βενιζέλου πρὸς τὸ Ἔθνος. Διὰ τῶν Βαλκανικῶν Πολέμων καὶ τῆς Συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου ἔδωσε στὸ Κράτος τοῦ Νεώτερου Ἑλληνισμοῦ τὴν κρίσιμη –σὲ ἔκταση καὶ πληθυσμὸ– μᾶζα. Τὰ μέχρι τότε 64.786 τετρ. χιλιόμετρα ἔκτασης ἀναβαθμίσθησαν σὲ 108.600 καὶ ὁ πληθυσμὸς ἀπὸ 2.666.000 ἀνῆλθε σὲ 4.718.221 κατοίκους. Ἡ Ἑλλάς –**ἔκτοτε καὶ μόνο**– κατέστη βιώσιμη. Πρὸ τοῦ Βενιζέλου δὲν ἦταν.¹⁷

17. Ἴδετε –ἀντὶ πολλῶν– Γεωργίου Δ. Παπούλια, «Ὁ Βενιζέλος καὶ τὸ Βαλκανικὸ Σύμφωνο τοῦ 1912», *Ἀνακρινώσεις ἡμερίδος (16 Μαρτίου 2005) γιὰ τὴν ἐπέτειο τοῦ θανάτου τοῦ Ἑλευθερίου Βενιζέλου*, τόμ. Β', Ἀθήνα: Ἰδρυμα Ἱστορίας τοῦ Ἑλευθερίου Βενιζέλου, 2005, σσ. 31-40. Πρβλ. Édouard Driault, *Le basileus Constantin XII. Héros et martyr* (Παρίσι: Librairie du recueil Sirey, 1936), σσ. 66, 136-161.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΠΟΖΩΝΗ

Όμοτίμου Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

BENIZEΛΟΣ

Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΟΡΑΜΑΤΙΣΤΗΣ

*He seems to me to be in vision and
ability one of the leading minds of Europe*

Thomas Woodrow Wilson

καὶ ἄνθρωπον οὕτως αἰνέσαντες, ἔτι καὶ ἀπὸς
τῆς καλῆς ἀνέμου. Ἀλλ' ὁ σοφιστὴς μὲν
δίδωκεν εὐροστέλους εὐμεροφροῖα, ἔτι
συνέφερεν ὅτι ὁ σόλῃος ἐξαινεῖται παρελ-
περῆτος ἀνέμενον μὲν τῆς καλῆς ἀνέ-
μου. Ἡ ἐρώτη τῶν εὐμεροφροῦν λόγων
εἶπε ὅτι ἡ οἱ ἡγεσούνῃοιαι : ἐν τῇ σοφίᾳ
εἰδέντο τῆς νῆος ἐπὶ τὴν ἐκδοτὴν μὲν, ἡ
καὶ τὴν ἀδιδμενὸν ἐπὶ τῆς ἀνέμου
καὶ τῆς ἐρμηνείας οὐδὲ τῶν Ἀλφειῶν, Βαλ-
ῆς, ἡ Σαυρὶ, τῆς ἐρώτη ἡ οἱ παρελταμμενὸν
καὶ εἰς τὴν γὰρ βεδοῖα καὶ τῶν ἐρώτων ἐν
οὐχίαν ἐπὶ τῶν ἡγεσούνῃοιαι οὐρα-
ρίαν. Καὶ τῶν ἐρμηνείας καὶ τῶν τοῦ
μοροσδὴν ἄνθρωπος ἡ ἐρώτην δὲ ἐρώτη
καὶ τῆς νῆος, διακρινόμεναι δὲ ἡμενον καὶ
εὐνοίαν τῶν ἡ. ἐν τῇ ἐκδοτὴν μὲν. Ἀλλὰ
ἡ οἱ οὐροσδὴν καὶ τῶν εὐμεροφροῖα
εἶπε ἡ τῶν ἡγεσούνῃοιαι ἀνέμου ἡγεσούνῃοιαι
Καὶ τῶν εὐμεροφροῖα καὶ τῶν ὁ σόλῃος,
ὁ οὐροσδὴν ἡ παρελταμμενὸν ἐν τῇ
καὶ βεδοῖα καὶ τῶν ἐρώτων, ἐξαινεῖται δὲ
καὶ τῶν ἡγεσούνῃοιαι, ὁ οὐροσδὴν οὐροσδὴν
οὐροσδὴν ὅτι καὶ τῶν οὐροσδὴν καὶ, ἐν
καὶ τῶν ὁ μετῶν καὶ τῶν μετῶν
ὅτι ἡ τῶν καὶ τῶν καὶ τῶν

Σελίδα τοῦ χειρογράφου τῆς ἐρμηνευτικῆς προσέγγισης τοῦ Θουκυδίδη
ἀπὸ τὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλο

Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ πολιτικός χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν πρακτικὸ βίον. Καὶ εἶναι ἀληθέστερο ὅτι ὁ μεγάλος, ὁ μεγαλοφυῆς πολιτικός, ὅπως ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, ἐκφράζεται μὲ τὴν ἰσχυρὴ βούληση, τὴν ἀποφασιστικότητα, τὸν ὀρθὸ σχεδιασμό, ἀπόρροια ἐπινοητικῆς διανοίας, καὶ τὴν δύναμη ἐκτελέσεως. Καὶ εἶναι ἐπίσης γεγονός ὅτι ὁ ἀληθινὸς ἡγέτης προηγεῖται τῆς ἐποχῆς καὶ τῶν συγχρόνων του. Γι' αὐτὸ οἱ συνεργάται, οἱ σχολιασταὶ καὶ οἱ ἱστορικοὶ ἀναλυταὶ τοῦ Βενιζέλου ἐπικεντρώνουν τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὶς παρατηρήσεις των στὴν ἀποτελεσματικότητά καὶ τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ ἀνδρός.

Κι ὅμως ἡ πράξις, ὅταν εἶναι ὀρθὴ καὶ εὐεργετικὴ στὸ κοινωνικὸ σύνολο, προϋποθέτει τὸ ὄραμα, ποὺ διαστέλλεται ἀπὸ τὸ καθ' ὕπνους ὄνειρο, στὸ ὁποῖο ἐπενεργοῦν διαδικασίες τοῦ ἀσυνειδήτου, συμπλέγματα, προβολή, ἀπωθήσεις καὶ ἐπέρχονται διαταραχὲς τοῦ συνειδητοῦ. Τὸ ὄραμα ἐπίσης διακρίνεται ἀπὸ τὸ ἐν ἐγρηγόρσει ὄνειρο, ποὺ εἶναι ὄνειροπόλημα καὶ συγχέεται μὲ τὴν ἀπατηλότητα τῆς φαντασίας, ἀποκρύπτει τὴν πραγματικότητά, παραπλανᾷ τὴν διάνοια καὶ τρέπει σὲ φυγὴ χωρὶς διαφυγὴ.

Ἐπομένως ὁ ὁραματιστὴς ξεχωρίζει ἀπὸ τὸν ὄνειροπαρμένο, τὸν «ἀλαφροῦσκιωτο», διότι λειτουργεῖ ἡ διάνοιά του μὲ καθαρότητα, διδάσκεται ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τοῦ παρελθόντος, προβληματίζεται στὸ παρὸν καὶ προβαίνει σὲ προγραμματισμὸ πρὸς κατάρκτηση τοῦ μέλλοντος. Ἡ λογικὴ λειτουργεῖ μὲ ὅλες τὶς δυνατότητες ποὺ διαθέτει ὡς ἀναζήτηση αἰτίων, ὡς καθορισμὸς μελλοντικῶν πράξεων καὶ γεγονότων, ὡς ἀναμέτρηση εὐθύνης καὶ προβληματισμοῦ τῆς ἐνδεχομένης πραγματώσεως. Σ' αὐτὸ συντελεῖ καὶ ἡ ἐνόρασις, ἡ *intuition* τοῦ Bergson, ὡς πνευματικὴ διεργασία ποὺ προβλέπει καὶ προῖδε-άζεται ἐξελίξεις καὶ γεγονότα. "Ὅλοι οἱ μεγάλοι ἐκπρόσωποι τῆς θρησκείας, ὅλοι οἱ μεγάλοι ἐπιχειρηματίαι, ὅλοι οἱ μεγάλοι πολιτικοὶ καὶ στρατηγοὶ προηγοῦνται τῆς ἐποχῆς των. Καὶ εἶναι φυσικὸ καὶ ἐπόμενο νὰ μὴ μποροῦν νὰ τοὺς παρακολουθοῦν οἱ πολλοὶ ἢ καὶ νὰ τοὺς παρερμηνεύουν καὶ νὰ παρεξηγοῦν.

Ἐντεῦθεν ἐπιμένω ὅτι ὁ Βενιζέλος ὡς μεγάλος καὶ ἀποτελεσματικὸς ἡγέ-

της ήταν συγχρόνως και μεγάλος δραματιστής. Τί γίνεται, τί συμβαίνει και τί μπορεί να γίνει. Τοῦτο φυσικά προϋποθέτει μεγάλες ιδέες και σπουδαῖες δια-
χρονικές αξίες. Ἀλλά τὸ ἑλληνικὸ γέννημα ἔχει ἑλληνικὸ ὄραμα. Ἡ Ἑλλάς,
γι' αὐτόν, δὲν εἶναι ἀπλῶς ἡ πατρίδα, ἡ ὁποία πολυτρόπως ὑποφέρει. Εἶναι
μεγάλῃ ιδέα, εἶναι βίωση ἱστορίας. Μέσα στὰ σπλάγχνα της κυοφορεῖται και
ἀναδύεται ἡ ἐλευθερία ὡς ὑπέρβαση τοῦ μικροῦ πρὸς τὸ μεγάλο, τοῦ ἐγωκε-
ντρικοῦ πρὸς τὸ κοινωνικό, ὡς προϋπόθεση αὐτογνωσίας και πραγματώσεως
τῶν ἀξιῶν τῆς δημοκρατίας. Λόγος και ἀντίλογος, παραδοχὴ τοῦ ἄλλου ὡς
προσώπου, ἀνάδειξη τῶν ἱκανωτέρων και δημιουργικῶν ἀνθρώπων. Ξέρεις
γιατί ζῆς, διότι δημιουργεῖς και συντελεῖς στὴν διαμόρφωση μιᾶς κοινωνίας
ποὺ δὲν ἐκφράζει ἀπλῶς συνύπαρξη, ἀλλὰ βαθειὰ *μέθεξιν* προσώπου πρὸς πρό-
σωπο. Ζητεῖς ἀπὸ τὸν ἄλλον αὐτὸ ποὺ μπορεῖ και σοὺ προσφέρει αὐτὸ ποὺ δὲν
ἔχεις. Τὸ βάθος τῆς δημοκρατίας ἀποκαλύπτει τὴν κοινωνία προσώπων.

Ἔτσι ὁ δημιουργικὸς ἐνθουσιασμός τοῦ Βενιζέλου δὲν εἶναι ὄνειρο, εἶναι
ὄραμα πρὸς πραγμάτωση. Βιώνει τὴν ἱστορία τῆς Κρήτης, τοὺς ἀγῶνες της
πρὸς τοὺς Τούρκους, ἀναμετρᾷ τὴν φιλοτιμία και ἀξιοπρέπεια τῶν Κρητῶν
και βαδίζει πρὸς τὴν ἐλευθερία ὅχι μόνο ὡς ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὸν ὀθωμανικὸ
ζυγὸ και τοὺς πολιτικούς ἐλιγμούς τῶν ξένων δυνάμεων ποὺ δῆθεν προστα-
τεύουν, ἀλλὰ στὸ βάθος ἐξυπηρετοῦν τὰ ἴδια συμφέροντα. Τὸ ὄραμά του
ὑπερβαίνει τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία. Θέλει μιὰν Κρήτη ἐνωμένη μὲ
τὴν Ἑλλάδα και μιὰν Ἑλλάδα φορέα και συνεχίστρια τοῦ ἀρχαίου και τοῦ
βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ.

Κατηγόρησαν τὸν Βενιζέλο γιὰ οὐτοπικὸ μεγαλοϊδεατισμό. Ἀλλ' ὁ με-
γαλοϊδεατισμὸς ἀποτελεῖ τὴν κινητήρια δύναμη τῆς μεγαλοφυΐας του. Ὅταν
τὸν καλοῦν οἱ ἐπαναστάτες τοῦ Γουδῆ, δέχεται ὅχι ὡς δικτάτωρ, ὅπως ἐκεῖνοι
ἤθελαν, ἀλλ' ὡς ἀναγεννητῆς τῆς δημοκρατίας και δημιουργὸς νέας ἐποχῆς,
ποὺ ἐκφράζει τὶς μεγάλες ἑλληνικὲς ἀξίες. Καὶ σ' αὐτὸ συντελοῦσε και ἡ
συνεργασία μὲ τὸν βασιλέα Γεώργιο και μὲ τὸν Κωνσταντῖνο. Παρὰ τὶς
πικρίες και τὶς δυσκολίες ὑπῆρχε δημιουργικὴ ἐπικοινωνία, ποὺ ἔδινε στὸν
Κρητὰ πολιτικὸ τὴν δυνατότητα νὰ ξεδιπλώσῃ ὅλες τὶς ἡγετικές του ἱκανό-
τητες. Ἐργάσθηκε γιὰ τὴν ἀναδιοργάνωση τοῦ κράτους, γιὰ τὴν οἰκονομικὴ
ἀνάπτυξη, τὴν ἀξιοπρέπεια και παραγωγικότητα τοῦ στρατοῦ, ἐβελτίωσε τὸ
Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος και μὲ λεπτοὺς χειρισμούς εἰσέρχεται στοὺς Βαλκα-
νικοὺς Πολέμους και σημειώνει θριαμβευτικὴ πορεία. Ἀπὸ τὴν κατάληψη τῆς
Ἐλασσόνας, τὴν μάχη τοῦ Σαρανταπόρου ὡς τὸν θρίαμβο τοῦ Μπιζανίου, τῆς
πόλεως τῶν Ἰωαννίνων, τὴν ἐπέκταση στὴν Βόρειο Ἠπειρο και τὴν Ἀνατο-
λικὴ Μακεδονία. Σημαντικὸς ἦταν και ὁ κατὰ θάλασσαν ἀγῶνας, ἡ κυριαρχία

τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου στὸ Αἰγαῖο, ἡ ναυμαχία τῆς Ἑλλάς. Μὲ τὴν συνθήκη εἰρήνης τοῦ Βουκουρεστίου (28 Ἰουλίου/10 Αὐγούστου 1913) ὁ Βενιζέλος ἐδιπλασίασε τὴν Ἑλλάδα.

Ἀλλὰ τὸ ἐπίτευγμα αὐτὸ δὲν τὸν ἱκανοποιοῦσε. Ἦθελε τὴν Ἀνατολικὴ Θράκη, ὅλα τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου, τὴν Σμύρνη μὲ ἐπαρκῆ ἐνδοχώρα ὡς ἀσπίδα προστασίας ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Τὸ ὄραμα ἐγκλείει ἐνθουσιασμό. Ὁ ἐνθουσιασμός κινεῖ τὴν ἀπόφαση καὶ παρορμᾷ πρὸς τὴν πράξη. Ἀποστέλλει ἐκστρατευτικὸ σῶμα στὴν Ρωσία. Ἐχει ἀπώλειες καὶ ἐλπίδες. Ἀλλ' ἐπαναλαμβάνω ὅτι ὁ μεγάλος πόθος τοῦ ἦταν ἡ Σμύρνη. Παρ' ὅτι εἶχε λήξει ὁ Παγκόσμιος Πόλεμος, μολονότι οἱ Μεγάλες Δυνάμεις ἦσαν καταπονημένες ἀπὸ τὶς παρατεταμένες πολεμικὲς συγκρούσεις καὶ ὑπῆρχε μεγάλη ἀπροθυμία ἀπὸ μέρους των, ἐν τούτοις ἐκεῖνος, στηριζόμενος κυρίως στὸν Lloyd George, ἀποστέλλει στράτευμα στὴν Σμύρνη πιστεύοντας ὅτι μπορεῖ νὰ ἔχουμε ἐκεῖ ἐξουσία ἑλληνική.

Ἀλλ' ἡ παροῦσα εἰσήγηση δὲν ἔχει πρόθεση νὰ διερευνήσῃ τὴν ἀπαρχὴ τῆς μικρασιατικῆς ἐκστρατείας μὲ τὶς συνέπειές της ἐν συνεχείᾳ. Καὶ τὸ ἐρώτημά μου εἶναι πάντοτε, ἂν ἐβλάψαν περισσότερο τὸν πολιτικὸ ἡγέτη οἱ ἀντίπαλοί του ἢ οἱ φίλοι του. Ἐδῶ θέλω νὰ ὑπογραμμίσω τὴν μεγαλωσύνη τοῦ ὄραματιστοῦ. Εἶχε συνεργάτες πού ἦσαν ἰσάξιοι πρὸς τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωθυπουργοῦ. Καὶ ἄρκετοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἔγιναν πρωθυπουργοί. Τὸ ὄραμά του εἶχε μεγαλωσύνη. Ἐδέχετο οἰονόηποτε πού θὰ ἦταν συνεργάσιμος. Γι' αὐτὸ διακεκριμένοι ἐπιστήμονες, διανοούμενοι, δημοσιογράφοι καὶ ἄνθρωποι τῆς δράσεως ἦλθαν κοντά του. Ὁ Βενιζέλος ἐνέπνεε, μαγνήτιζε, παρέστυρε, ὠδηγοῦσε. Ἡ ἀκτινοβολία τῆς προσωπικότητός του ἐπῆγγαινε πέρα ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς χώρας. Ἐντυπωσίαζε ἕνα Κλεμανσώ, ἕνα Οὐίλσον, ἕνα Lloyd George. Ζοῦσε τὰ πολιτικὰ προβλήματα καὶ ἀνέπτυσσε μὲ πειστικότητα τὶς ἀπόψεις του. Ἡ λογικὴ του ἦταν ἰσχυρὰ καὶ οὐσιαστική. Ἡ πειθὴ του δὲν ὠφείλετο μόνο στὴν φυσικὴ εὐγλωττία του, ἀλλὰ καὶ στὴν πεποίθησή του γιὰ τὴν πραγμάτωση τῶν μεγάλων ἀξιών τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐπιχειρήματα καὶ ἀντεπιχειρήματα στελεχώνουν τὶς δημηγορίες του. Δὲν ἐφοβεῖτο τὴν κριτικὴ καὶ εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ ἀντικρούη τὶς ἐπικρίσεις, διότι ἀντλοῦσε τὰ ἐπιχειρήματά του ἀπὸ τὴν ἀλήθεια.

Τὸν ἀπασχολοῦσαν τὰ γεγονότα καὶ ἡ πειστικότητά ἐπῆγγαζε ἀπὸ τὴν γνησιότητά των. Ἡ ἱστορία ἦταν γι' αὐτὸν *doctrina vitae*. Γι' αὐτὸ κατὰ τὴν περίοδο τῆς αὐτοεξορίας του ἀφιέρωθηκε στὴν μελέτη τοῦ Θουκυδίδου. Ἐδιάβαζε τακτικὰ τὸν ἀρχαῖο ἱστορικὸ ὁ Κλεμανσώ, τὸν ἐθαύμαζε ὁ συγγραφεὺς τῆς ἀγγλικῆς ἱστορίας Macaulay. Ὁ Bowra εὗρισκε ὅτι ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος ἀποτελοῦσε τὴν πιὸ ἐνδιαφέρουσα καὶ ὑποδειγματικὴ ἱστορία. Ὁ

Schaerer ισχυρίζετο πώς ο Θουκυδίδης υπῆρξε *le plus grand qui fut jamais*. Μπορούσε να κάνει εξαίρεση ο πολὺς Βενιζέλος; Ὁχι μόνο τὸν ἐδιάβαζε, ὅχι μόνο τὸν ἐσχολίαζε, ἀλλ' εὗρισκε σ' αὐτὸν οὐσιώδη γνωρίσματα μεγάλου διανοητοῦ, ἱστορικοῦ καὶ φιλοσοφικοῦ σχολιαστοῦ.

Ὁ ἀρχαῖος ἱστορικός διέκρινε τὶς ἀφορμὲς ἀπὸ τὰ αἷτια τοῦ πολέμου. Ἀναζητοῦσε τὶς προϋποθέσεις. Μελετοῦσε τὶς φιλοδοξίες, τὸν φθόνο, τὴν πτωχείαν ἢ τὸν πλοῦτο ὡς παραγόντων τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, ἢ ὅποια ἀγνοεῖ τὴν συμπάθεια καὶ τὴν εὐσπλαγχνία, ἀλλ' ὑπολογίζει στὴν ὑπεροχὴ ἢ τὴν ἀδυναμία τοῦ ἀντιπάλου. *Δίκαια μὲν ἐν τῷ ἀνθρωπείῳ λόγῳ ἀπὸ τῆς ἴσης ἀνάγκης κρίνεται, δυνατὰ δὲ οἱ προύχοντες πρᾶσσουσι καὶ οἱ ἀσθενεῖς ξυγχωροῦσι* (V, 89). Ὁ Θουκυδίδης ἔχει ἐπίγνωση τῶν δυσκολιῶν κατὰ τὴν διακρίβωση τῶν γεγονότων. *Ἀταλαίπωρος τοῖς πολλοῖς ἡ ζήτησις τῆς ἀληθείας, καὶ ἐπὶ τὰ ἐτοῖμα μᾶλλον τρέπονται* (I, 20, 3). Γι' αὐτὸ ἡ ἀντλησις τῶν πληροφοριῶν δὲν ἐγένετο ἐκ τοῦ παρατυχόντος οὔτε ἀπὸ τὴν ἀρέσκειαν, τὴν φοβίαν ἢ τὴν συγκεχυμένη ἀνάμνηση τῶν ἄλλων. Ὡς κριτήριά του χρησιμοποιεῖ τὸ σαφές καὶ τὴν ἀκρίβειαν. Ἡ σαφήνεια δηλώνει ὅτι ἓνα νόημα διατηρεῖ πάντοτε τὴν ταυτότητά του. Εἶναι αὐτὸ ποὺ εἶναι καὶ δὲν μπορεῖ ταυτοχρόνως νὰ μὴν εἶναι, ἐνῶ ἡ ἀκρίβεια ἐπισημαίνει τὴν διαστολὴ μιᾶς ἐννοίας ἀπὸ οἰανδήποτε ἄλλη.

Ἐντεῦθεν ὁ ἱστορικός ὅχι μόνο ἐλέγχει τὴν πληροφορία τοῦ αὐτόπτου μάρτυρος, ἀλλὰ καὶ τὴν διασταυρώνει. Ἀναζητεῖ τὴν ἀλήθειά της ὅχι μόνο ἀπὸ τοὺς συμμάχους, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους. Ἐπισκέπτεται στρατόπεδα, προσφεύγει στὰ ἀρχεῖα τῶν πόλεων, ἐρωτᾷ τοὺς ἡγήτορας ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀσημάντους. Εὗρίσκεται σὲ συνεχῆ ἀπορία, ἀσταμάτητη διερεύνηση, μὲ ἰδανικὸ τὴν τεκμηρίωση. *Χαλεπὰ ὄντα παντὶ ἐξῆς τεκμηρίῳ πιστεῦσαι* (I, 20, 1). Τὸ *τεκμήριον* εἶναι τὸ σημεῖο βεβαιότητος, ἀποτελεῖ ἀπόδειξη, ποὺ δὲν ἐπιδέχεται ἀμφισβήτηση· γι' αὐτὸ ὁ Θουκυδίδης ἐνασμενίζεται στὸ εἶκός, στὴν εἰκασία ποὺ συνάπτεται ἐτυμολογικὰ μὲ τὴν εἰκόνα. Τὸ φαίνεσθαι τῶν πραγμάτων ἐπιτρέπει τὴν ἐμβάθυνση καὶ παρέχει τὴν ἐλπίδα τοῦ πιθανοῦ, ποὺ προσεγγίζει τὸ ἀληθές. Ὁ συγγραφεὺς ἐλέγχει τὰ γεγονότα, ἀλλὰ καὶ φιλοσοφεῖ. Μελετᾷ τὴν δομὴ τῆς κοινωνίας, τοὺς παράγοντες ποὺ τὴν συνθέτουν, τὸ βάθος τῆς παιδείας, τὶς δυνατότητες ἐπικοινωνίας καὶ συνεργασίας τῶν πολιτῶν, τὶς προϋποθέσεις τῆς ἡγεσίας καὶ τὸ νόημα τῆς δικαιοσύνης.

Ὁ μέγας πολιτικός εὗρηκε στὸν Θουκυδίδην *κτῆμα ἐς αἰεὶ, ἀγώνισμα* γιὰ τὴν καταξίωση τῆς κοινωνίας καὶ τὴν διαμόρφωση γνησίου πολιτισμοῦ. Θὰ τοῦ ἄρσσαν ἰδιαίτερος οἱ δημηγορίες, ὁ λόγος καὶ ὁ ἀντίλογος, τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ πείθουν ἢ ἀναιροῦν, ὁ τρόπος σκέψεως καὶ οἱ δυνατὲς ἢ καὶ ἀντίθετες λύσεις ἐπάνω στὸ ἴδιο θέμα. Θὰ ξεχώρισε τὸν Ἐπιτάφιον τοῦ

Περικλέους, διότι αποτελεί την πεμπτούσια της δημοκρατίας, που δὲν στηρίζεται ἀπλῶς στὴν ἀρχὴ τῆς πλειονοψηφίας ἀλλὰ στὴν **μέθεξιν**, τὴν ἀληθινὴ κοινωνία τῶν ἀνθρώπων, πού ἀγωνίζονται καὶ δημιουργοῦν.

Ὁ Βενιζέλος εὗρισκε διεξόδους στὰ ὁράματά του. Διεπίστανε ὅτι ἡ συνειδητότητα τῆς ἱστορίας ἀποτελεῖ **μέγιστον μάθημα** γιὰ τὴν ὀρθότητα τῶν πράξεων. Κατὰ τὰ ἔτη τῆς αὐτοεξορίας του μεταφράζει τὸν Θουκυδίδη. Καὶ μεταφράζει ἐπιτυχῶς. Ἡ διάνοιά του συγγενεῦει μὲ τὴν διάνοια τοῦ Ἀθηναίου ἱστορικοῦ· γι' αὐτὸ καὶ κατανοεῖ. Συλλαμβάνει τὴν ἀκρίβεια καὶ οὐσιαστικότητα τῶν νοημάτων καὶ τὰ ἐπενδύει μὲ τίς κατάλληλες λέξεις καὶ τὸ ἀντίστοιχο ὕφος. Ἐχὼ διδάξει Θουκυδίδη, ἔχω διαβάσει μεταφράσεις, ἀλλ' ἡ μετάφραση τοῦ Βενιζέλου εἶναι **μία** καὶ **μοναδική**. Σ' αὐτὸ συντελοῦσε ἡ ἐκλεκτικὴ συγγένεια. Αὐτὸ τὸ **contact** πού ἤθελε ὁ Bergson κατὰ τὴν σύλληψη καὶ ἀπόδοση τῆς ἀληθείας.

Τὴν ἀλήθεια ἤθελε πολὺ ὁ μεγάλος πολιτικὸς καὶ τὴν διεκήρυσσε στὰ ἄρθρα του καὶ τίς δημηγορίες στὸ κοινοβούλιο. Ὁ λόγος του ἦταν νευρώδης, οὐσιαστικὸς, σὲ συνεχῆ διάλογο μὲ τοὺς διαφωνοῦντες, ἀλλὰ πάντοτε ὑψιπέτης. Κι ὅταν διέπραττε λάθη, πού πολλὰ τὰ ὡμολογοῦσε, δὲν ἔχανε τὸ ὄραμα τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος. Κι ὅταν ἤλθε ἡ καταστροφή. Κι ὅταν ἐχάσαμε τὴν Μικρὰ Ἀσίαν, ὡς κυβερνήτης κατὰ τὴν περίοδο 1928-1932, μὲ πόνο ἀλλὰ καὶ ρεαλισμὸ μεταπλάσσει τὸ ὄραμά του σὲ ἔργα πολιτισμοῦ. Ἀναδιοργάνωση τοῦ κράτους, χρηστὴ διοίκηση, ἀναζήτηση ἱκανῶν καὶ καταλλήλων προσώπων καὶ στροφή πρὸς τὴν νεότητα.

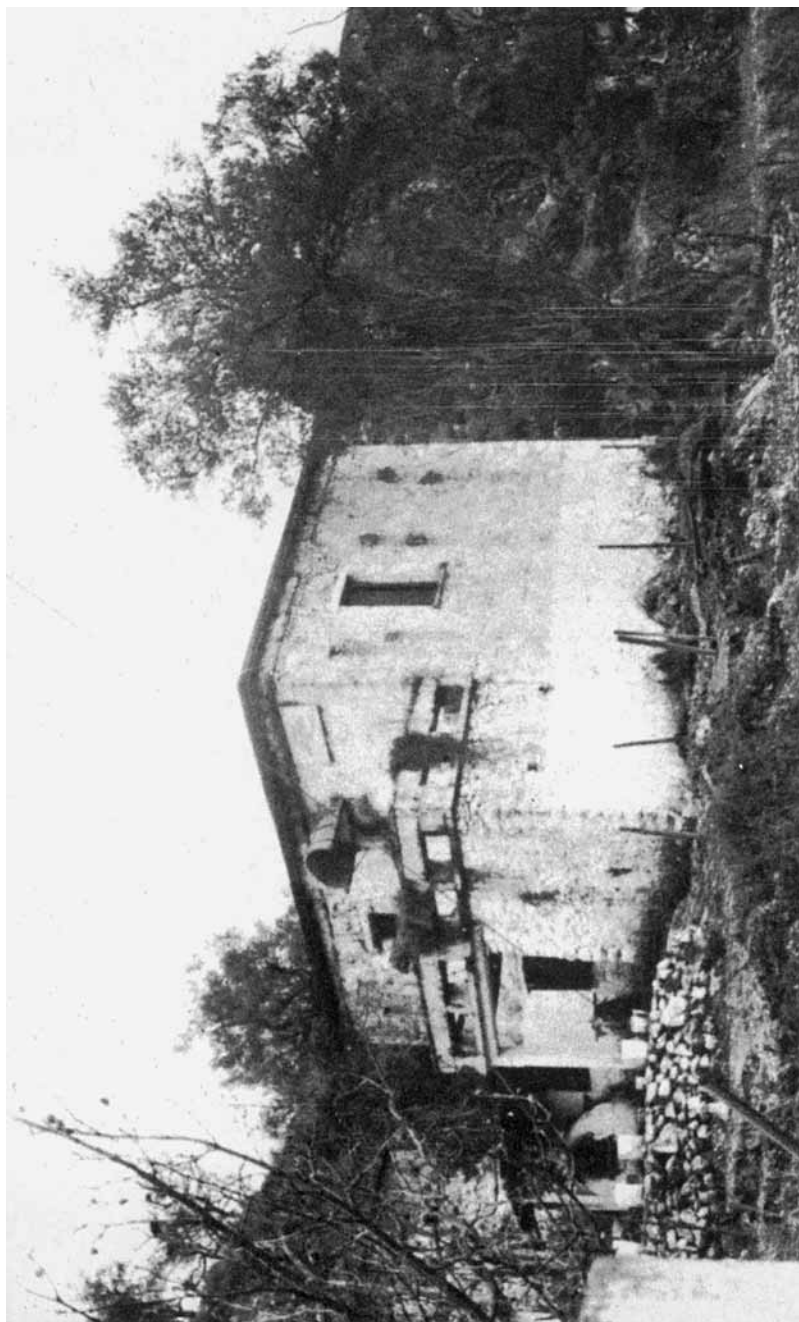
Εἶναι ὠραῖος καὶ συγκινητικὸς ὁ λόγος πού ἐξεφώνησε στὴν Λέσχη τῶν Φιλελευθέρων τῆς ὁδοῦ Χρήστου Λαδᾶ, συμβουλευόντας τοὺς νέους γιὰ τὸ μέλλον τους.¹ Τοὺς προέτρεπε, μὲ τὸν γνωστὸ του ἐνθουσιασμό, νὰ ἔχουν τὸ ὄραμα μιᾶς πατρίδας δημιουργικῆς, στὴν ὁποία οἱ νέοι θ' ἀσχολοῦνται μὲ τίς ἐπιστῆμες, τίς καλὰς τέχνες, θὰ διαθέτουν ἐργατικότητα, θ' ἀναζητοῦν τὴν συνεργασία, θ' ἀγωνίζονται γιὰ τὴν ἀληθινὴ εἰρήνη, πού ἐνώνει καὶ δὲν διαιρεῖ. Πολλὰ ὁράματα δὲν ἐπραγματώθησαν. Ὅμως ὁ ἴδιος ἔγινε ἓνας δείκτης καὶ ἓνα ὁρόσημο, πού συμπυκνώνεται σὲ ἀπόφθεγμα: ἡ ἐλευθερία εἶναι τολμηρὸ ἀνοιγμα νὰ δημιουργήσης τὸν ἑαυτό σου καὶ ν' ἀνυψώσης τὴν κοινωνία. **Αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι**, θὰ μᾶς ἔλεγε ὁ Ὀμηρος.

1. Ἄς σημειωθῇ ὅτι ἀρχηγὸς τῆς νεολαίας τῶν Φιλελευθέρων ἦταν ὁ Μανώλης Κοθρῆς, πατέρας τοῦ γενικοῦ γραμματέως τοῦ Ἰδρύματος Ἱστορίας τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, Μιχάλη Κοθρῆ.

ΝΙΚΑ ΠΟΛΥΧΡΟΝΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΛΑΔΑ

Διδάκτωρ Ίστορίας

ΤΟ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΟΥ ΘΕΡΙΣΟΥ,
ΜΑΡΤΙΟΣ-ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1905

Τὸ οἶκημα ὅπου στεγαζόταν, στὸ Θέρισο, τὸ στρατηγεῖο τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου.

Ἡ ἀδυναμία τῆς ἀρμοστειακῆς διακυβερνήσεως στὴν Κρήτη νὰ προωθήσει τὴν ἔνωση μὲ τὴν Ἑλλάδα ὁδήγησε τὶς ἐξελίξεις στὸ ἐσωτερικὸ πολιτικὸ πεδίο. Ἡ παράταση τοῦ ἀρμοστειακοῦ καθεστῶτος ἐνέτεινε τὶς ἀντιπολιτευτικὰς ἀντιδράσεις τῶν Κρητῶν. Ἡ ἀντιπολιτευτικὴ παράταξι γινόταν ἰσχυρότερη καὶ μαχητικότερη. Ὁ Ἑλ. Βενιζέλος εἶχε ἀπολυθεῖ ἀπὸ τὴ θέση τοῦ συμβούλου στὶς 20 Μαρτίου/2 Ἀπριλίου 1901 καὶ σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὴν ἐφημερίδα *Νέα Ἑρευνα* ἔγραφε: *Αἱ ἰδέαι μου ἀντέκλειντο πρὸς τὰ φρονήματα τῆς Αὐτοῦ Βασιλικῆς Ὑψηλότητος.* Ὁ Ἑλ. Βενιζέλος ἐγκατέλειψε τότε τὸ πρόγραμμά του, γιὰ νὰ διατηρηθεῖ ἐνιαῖο ἐθνικὸ μέτωπο, ἀλλὰ ὁ ἀρμοστής δὲν προσπάθησε νὰ ἀποκαταστήσει τὴν εἰρήνη καὶ ἐπεδίωξε τὴν πολιτικὴ ἐκμηδένιση τοῦ Ἑλ. Βενιζέλου. Ἐπῆλθε πολιτικὴ διάσπαση στὴν Κρήτη. Ἡ ἀρμοστεία εἶχε συγκεντρωτικὰς τάσεις καὶ οἱ ἀδυναμίες ἐκδηλώθηκαν στὰ ζητήματα τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ συντάγματος, τῆς διοικήσεως καὶ τῆς οἰκονομίας.

Ἡ ἀντίδραση τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἐντάθηκε.¹ Ὁ Ἑλ. Βενιζέλος ἦταν εἰσηγητὴς τῶν νέων μορφῶν τοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ ἀνταποκριτὴς τῶν ἀναζητήσεων τῆς κοινῆς γνώμης. Ἐπέτυχε νὰ συσπειρώσει ὑπὸ τὸ πρόγραμμά του τὶς ἀντιπολιτευτικὰς δυνάμεις. Στὶς 26 Φεβρουαρίου 1905, οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἀντιπολιτεύσεως, σὲ μία προσπάθεια νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ ἔνοπλη σύγκρουση, υπέγραψαν πρωτόκολλο στὸ ὁποῖο ἀνέφεραν μετὰξὺ ἄλλων: *Συνελθόντες ἐν Χανίοις, ἀποσκοποῦντες εἰς τὴν πλήρωσιν τοῦ ἐθνικοῦ προγράμματος, ἀποφασίζομεν... Πρωτὸν καὶ κύριον μέλημα ἡμῶν ἡ ἐπίτευξις τοῦ ἀπὸ αἰῶνος ἐπιδιωκομένου σκοποῦ, τῆς ἐνώσεως τῆς Κρήτης μετὰ τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος... ἡ πολιτικὴ προσέγγισις τῆς πατρίδος μὲ τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα... ἡ ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ ἐλληνικοῦ, ὅπως*

1. Βλ. σχετικὰ Κωνσταντίνου Φούμη, *Τὸ φῶς ἐπὶ τῆς πολιτείας τοῦ ἀπολυθέντος συμβούλου Ἑλευθερίου Βενιζέλου*, ἐν Χανίοις 1902 καὶ *Τὸ ὑπὲρ τῆς Ἑνώσεως λαοφύγισμα τῆς ἐν Κρήτῃ ἀντιπολιτεύσεως καὶ οἱ ἐκφωνηθέντες λόγοι*, ἐν Χανίοις 1904.

ἀπαλλαγῇ ὁ τόπος τοῦ δεσποτισμοῦ. Τὴν πραγματοποιήσιν τοῦ προγράμματος τούτου θέλομεν πραγματοποιήσῃ καὶ δι' ἐνόπλων λαϊκῶν συναθροίσεων. Δὲν ἐπιδιώκομεν προσωπικὴν μεταβολήν, ἀλλὰ θέλομεν ἀποκρούσει παντὶ σθένει, καὶ διὰ τῶν ὅπλων ἔτι, πάντα μὴ Ἑλλήνα κυβερνήτην. Ὑπογράφουν: Ἑλ. Βενιζέλος, Κων. Μάνος, Β. Σκουλᾶς, Ν. Πιστολάκης, Ἑμμ. Παπαδερὸς, Κων. Φούμης, Ἑμμ. Μουντάκης, Γεώρ. Φούμης, Στυλ. Κολοκυθᾶς, Ἑμμ. Μαρκαντωνάκης, Μιχ. Σακλαμπανάκης, Γ. Πλουμίδης, Ἑμμ. Παπαγιαννάκης, Παν. Φωτάκης, Ἀνδρ. Κακούρης, Κυριάκος Μπιράκης, Ἰω. Παπαδογιάννης καὶ Ἰω. Καλογεράς.

Ἡ προσπάθεια αὐτὴ κατέληξε σὲ ἀποτυχία, ἐπῆλθε ὀριστικὴ διάσταση μεταξὺ κυβερνήσεως καὶ ἀντιπολιτεύσεως καὶ ἡ ἐπανάσταση ἦταν ἀναπόφευκτη. Στὶς 10 Μαρτίου 1905 στὸ χωριὸ Θέρισο, στοὺς πρόποδες τῶν Λευκῶν Ὀρέων, ὁ Ἑλ. Βενιζέλος, ἐπικεφαλῆς μερίδος τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἐκήρυξε ἔνοπλο ἐπαναστατικὸ κίνημα. Μαζί του οἱ Κων. Μάνος καὶ Κων. Φούμης.² Ἡ κύρια ἐπαναστατικὴ δύναμη ἀποτελεῖτο ἀπὸ 1.000 ἄνδρες, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ μισοὶ ἦταν ἔνοπλοι. Πολλοὶ ὁπαδοὶ τοῦ κινήματος τὸ ἐνίσχυναν ἡθικὰ καὶ δημιουργοῦσαν ἐπαναστατικὰς ἐστίες σὲ διάφορα σημεῖα τῆς νήσου. Ὁ γηραιὸς Ἰωάννης Σφακιανάκης ὑπεστήριξε τὸ κίνημα μὲ δηλώσεις καὶ ὁμιλίες. Βασικὸς σκοπὸς τοῦ κινήματος ἦταν ἡ προώθηση τῆς ἐνώσεως.

Τὸν ἀγῶνα τῶν Θερισιανῶν ὑπεστήριζαν οἱ Κρητικοί, ὅπως ἤδη ἀνέφερα, καὶ ὁ Ἑλ. Βενιζέλος εὐχαριστοῦσε μὲ ἐπιστολὰς τοῦ προσωπικὰ τοὺς πολιτικούς του φίλους. Στὶς 3 Ἀπριλίου 1905, μὲ ἰδιόχειρη ἐπιστολὴ του ἀπευθύνεται ἀπὸ τὸ Θέρισο στοὺς Εὐστράτιο Φωτάκη, Στυλιανὸ Τρουλλινὸ καὶ Παναγιώτη Φωτάκη καὶ τοὺς εὐχαριστεῖ θερμὰ γιὰ τὸ ψήφισμα ὑπὲρ τῆς Ἐνώσεως τοῦ δήμου Μελάμπων ποὺ τοῦ ἀπέστειλαν. Ὁ ὑπὲρ τῆς Ἐνώσεως

2. Στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, τὸ ὁποῖο φυλάσσεται στὸ Ἰδρυμα Ἱστορίας τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, σώζεται ἔγγραφο μὲ ἡμερομηνία 17 Μαρτίου 1905. Πρόκειται γιὰ ἡμερησίᾳ διαταγὴ τοῦ Ἀρχηγείου Κρητικῆς Χωροφυλακῆς Καστελλίου. Στὶς 14 Μαρτίου ἐξεδόθη ἑντάλμα συλλήψεως κατὰ τῶν Ἑλ. Βενιζέλου, Κωνσταντίνου Μάνου καὶ τῶν λοιπῶν ἀνταρτῶν στὸ Θέρισο ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ, ἐπὶ ἀντιστάσει κατὰ τῆς Χωροφυλακῆς κ.λπ. Μὲ τὸ ἔγγραφο τῆς 17^{ης} Μαρτίου, τὸ Ἀρχηγεῖο τῆς Χωροφυλακῆς Καστελλίου, ποὺ ἔδρευε στὸν Κίσσαμο, ἐνημέρωνε τοὺς ἄνδρες τοῦ ὅτι θέλει προαχθῇ ἀφένκτως κατ' ἐκλογὴν ὁ χωροφύλαξ ἢ Ὑπαξιωματικὸς ἢ καὶ Ἀνθυπαπιστής, ὅστις ἤθελε συλλάβει τὸν Βενιζέλον Ἐλευθέριον ἢ Μάνον Κωνσταντῖνον. Βλ. σχετικῶς Νίκα Πολυχρονοπούλου-Κλαδᾶ, *Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Ἐλευθερίου Βενιζέλου* (Ἀθήνα: Ἰδρυμα Ἱστορίας τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου καὶ τῆς ἀντίστοιχης Ἐθνικῆς Περιόδου, 2004), σσ. 27-28, ἀρ. ἐγγράφου Ι/25/1.

ἀγὼν γενικεύεται, γράφει, ἀπὸ ἡμέρα σὲ ἡμέρα στὴν Κρήτη καὶ σὲ λίγο χρόνο θὰ συμμετέχουν καὶ αὐτοὶ ποὺ ἀρχικὰ δὲν εἶχαν ὑποστηρίξει τὴν ἔνωση λόγῳ ἐσφαλμένων σκέψεων. "Ὅλοι θὰ ἐννοήσουν πὼς εἶναι καιρὸς νὰ βιάσουν τὴν ἐθνικὴ ἀποκατάσταση τῆς νήσου. Ἡ ἐπανάσταση τοῦ Θερίσου, κατὰ τὴ γνώμη του, κατέλυσε κατ' οὐσίαν τὸν δεσποτισμὸ, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ ἂν οἱ Εὐρωπαϊκὲς Δυνάμεις δεχθοῦν μεταρρυθμίσεις γιὰ τὴν Κρήτη, ὁ τόπος δὲν μπορεῖ νὰ κυβερνηθεῖ μόνον διὰ μεταρρυθμίσεων. Ὁφείλομεν στερεῶς νὰ ἐμμείνωμεν εἰς τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως... οὐδαμῶς πρέπει νὰ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι ὁ ἀγὼν θὰ στεφθῇ ὑπὸ ἐπιτυχίας, διότι ἡ Εὐρώπη οὐδέποτε θὰ ἀποφασίσῃ νὰ μᾶς ἐπιβάλῃ διὰ στρατιωτικῆς βίας τὴν αὐτονομίαν."³

Στις 16 Ἀπριλίου, ὁ Ἑλ. Βενιζέλος ἀπευθύνθηκε πρὸς τοὺς Γεώργιο Κολοσούκα καὶ Ἀλέξανδρο Καμπᾶ, στὴν Ἀθήνα, πρόσωπα ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ βοηθήσουν τὸ κίνημα λόγῳ θέσεως καὶ λόγῳ οἰκονομικῆς δυνατότητας. Τοὺς ἀναπτύσσει λεπτομερῶς στὴν ἐπιστολὴ του τὰ καθέκαστα. Στὴν Κρήτη ἔχουν ἰσοπεδωθεῖ τὰ πάντα. Ἡ προσωρινὴ ρύθμιση τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος εἶναι ἀντίθετη πρὸς τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα. Παρατείνεται ἐπ' ἄοριστον μία μεταβατικὴ κατάσταση καὶ ἀναβάλλεται ἡ πραγματοποίησις τῆς Ἑνώσεως. Οἱ Θεριστιανοὶ ὕψωσαν τὴν ἐθνικὴ σημαία καὶ ἐκήρυξαν ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων τὴν ἔνωση. Ὑπελόγισαν τίς δυσχέρειες, ἀλλ' ὄρμησαν στὸν ἀγῶνα. Παρὰ τὸ ὅτι ὁ βασιλεὺς Γεώργιος Α' ἔχει πραγματοποιήσει πολλὰ ταχέϊδια στὴν Εὐρώπῃ ζητώντας τὴν Ἑνωσιν, δὲν ἔχει ἀκόμα κατορθωθεῖ τὸ ποθοῦμενο. Ὅπως ἡ προσάρτηση τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας ἐπετεύχθη διὰ πραξικοπήματος, ἔτσι καὶ ἡ ἔνωση τῆς Κρήτης μὲ τὸ ἐλεύθερο βασιλεῖο θὰ ἐπιτευχθεῖ διὰ πραξικοπήματος. Ὁ γράφων εἶχε ἀπὸ τὸ 1901 διατυπώσει τίς ιδέες αὐτὲς καὶ ζητοῦσε ἀπὸ τότε νὰ ἀπομακρυνθοῦν τὰ διεθνῆ στρατεύματα καὶ νὰ παύσει ἡ Κρήτη νὰ κυβερνᾶται ἐν ὀνόματι τῶν Δυνάμεων ἀπὸ τὸν ἐντολοδόχο τους. Ὅμως ὁ ὕπατος ἀρμοστής διεφώνησε καὶ ἐπεβλήθη ἡ ἀντίληψις ὅτι τὸ Κρητικὸ ζήτημα ἦταν ὑπόθεση τῆς δυναστείας καί, κατὰ συνέπεια, ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις δὲν μπορούσε νὰ ἀσκήσῃ ἐπιρροή. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ Κρήτες ἡγέτες ἀνέλαβαν τὴν πρωτοβουλία σκεπτόμενοι πὼς νὰ ἐκβιάσουν τὴν Εὐρώπῃ, χωρὶς νὰ διακινδυνεύσουν τὸ μέλλον τοῦ τόπου. Ἐσκέφθηκαν λοιπὸν νὰ καταλάβουν μέρη τῆς νήσου κείμενα ἐκτὸς τῶν στρατιωτικῶν ζωνῶν ποὺ εἶχαν χαραχθεῖ τὸ 1897 γύρω ἀπὸ τίς τρεῖς πόλεις, ἐφόσον ἐντὸς αὐτῶν τῶν ζωνῶν εἶχε περιορισθεῖ ἡ πραγματικὴ στρατιωτικὴ κατοχὴ τῶν Δυνάμεων. Στὰ μέρη αὐτὰ θὰ ὀργάνωναν προσωρινὴ ἐλληνικὴ διοίκησιν, ἐν ὀνόματι τῆς

3. Αὐτόθι, σ. 28, ἀρ. ἐγγράφου Ι/25/2.

έλληνικῆς κυβερνήσεως, θὰ ἐξασφάλιζαν τὴ δημόσια τάξιν καὶ θὰ δημιουργοῦσαν τετελεσμένο γεγονός πού ἡ Εὐρώπη θὰ ἀναγκαζόταν ἀργὰ ἢ γρήγορα νὰ ἀναγνωρίσει. Μποροῦσαν βέβαια οἱ Δυνάμεις νὰ χρησιμοποιήσουν ἐνοπλὴ βία, ἀλλὰ αὐτὸ ἦταν δύσκολο, δεδομένου ὅτι οἱ τρεῖς ἀπὸ τὶς τέσσαρες προστάτιδες Δυνάμεις ἔχουν φιλελεύθερα καθεστῶτα. Ὅποτε τὸ καθεστῶς τῆς ἀρμοστείας θὰ περιορίζετο μόνον στὶς τρεῖς πόλεις, τὶς ὁποῖες οἱ Δυνάμεις θὰ ἐγκατέλειπαν σὺν τῷ χρόνῳ ἀπὸ ἀξιοπρέπεια. Θὰ ἐπετυγχάνετο ἔτσι μία ἀναίμακτη κατάληψη. Βέβαια ὁ Ἀρμοστὴς θὰ ἀντιδρούσε, ἀλλὰ ἐμεῖς θὰ εἴχαμε μὲ τὸ μέρος μας τὴν ἐξέγερσιν καὶ τὸν ἀγῶνα. Στὴν Ἑλλάδα ἀτυχῶς ἡ κοινὴ γνώμη δὲν ἔχει ἐξεγερθεῖ ἀκόμη καὶ αὐτὸ ὀφείλεται στὸ ὅτι ὁ Ἀρμοστὴς ἀπροκάλυπτα καταπολεμᾷ τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς Ἑνώσεως, ἐπιβάλλει δὲ τὴ γνώμην του καὶ στοὺς βουλευτές. Κατὰ συνέπειαν, δὲν ἀπέμεινε ἄλλη διέξοδος ἀπὸ τὴν ἐπανάστασιν καὶ τὰ συλλαλητήρια πού θὰ συγκροτηθοῦν σ' ὅλην τὴ νῆσον θὰ ἀναγκάσουν τοὺς βουλευτὲς νὰ προσέλθουν εἰς τὴν ἐπανάστασιν ἢ, ἔστω, νὰ μὴν παρίστανται στὶς ἐργασίαι τῆς Βουλῆς. Πάντως οἱ Θερισιανοὶ εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ μὴν ἐγκαταλείψουν τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα, φρονοῦν δὲ ὅτι ἐπιβάλλεται τάχιστα λύσιν τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος γιὰ νὰ ὑπάρξῃ ἐθνικὸ ἀντιστάθμισμα τῆς ὀριμάνσεως τοῦ Μακεδονικοῦ. Γιὰ τὸν ἀγῶνα αὐτὸν οἱ Κρητικοὶ ἔχουν ἀνάγκη τὴν ἐπικουρίαν τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, δηλαδὴ πρέπει νὰ ἰδρυθῇ ἐν Ἀθῇναις ἐπιτροπὴ πού θὰ ἐπηρεάζει τὴν κοινὴν γνώμην. Ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις, ἀπὸ πλεονέκτησιν, θὰ πρέπει νὰ τηρήσῃ ἀπόλυτην οὐδετερότητα, διότι, ἂν συμπράξῃ, θὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν δυσμένειαν τῶν Δυνάμεων, ἐνῶ ὁ κρητικὸς λαός, ὡς ἐπαναστάτης, μπορεῖ νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὶς Δυνάμεις τὴν Ἑνωσιν. Ἡ κοινὴ γνώμη ἐξ ἄλλου ἐν τῇ Ἑλλάδι θὰ κατόρθωνε νὰ νοθεύσῃ τὴν Δυναστείαν νὰ παύσῃ νὰ ἀντιδρᾷ κατὰ τῆς Ἑνώσεως.

Ὁ Ἑλ. Βενιζέλος καὶ οἱ ἄλλοι Θερισιανοὶ ἀπευθύνονται μὲ τὴν πολυσέλιδον αὐτὴν ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς Γ. Κολοσοῦκα καὶ Ἀ. Καμπᾶ: "Ἀν αὐτοὶ συμμερίζονται τὶς σκέψεις καὶ τὶς ἐλπίδες τῶν Κρητικῶν, ἃς συμβάλουν εἰς τὴν συγκρότησιν ἐπιτροπῶν καί, γενικῶς, ἃς συνεργασθοῦν γιὰ τὸν Κρητικὸν ἀγῶνα. Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦταν νὰ μετέχουν σὲ αὐτὴν τὴν ἐπιτροπὴν καὶ ἐν ἐνεργείᾳ πολιτικοί, ἀλλὰ αὐτοὶ μᾶλλον θὰ πτοηθοῦν ἀπὸ τὴν ἐχθρότητα πού θὰ ἐκδηλώσῃ ἡ Δυναστεία. Οἱ Θερισιανοὶ ἔχουν τὰ χρηματικὰ μέσα γιὰ νὰ συντηρήσουν τὴν ἐπανάστασιν μέχρι τὸ τέλος τοῦ Μαΐου τοῦ 1905. Μετὰ θὰ χρειασθοῦν τὶς εἰσφορὰς τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Ἐπὶ τοῦ παρόντος περιμένουν ἐνισχύσεις μὲ 200 τουφέκια τύπου «γκρά» καὶ 50 κιβώτια φυσίγγια.

Στὴν ἐπιστολὴν αὐτὴ ὅμως ὁ Ἑλ. Βενιζέλος θίγει καὶ ἄλλο ζήτημα ἐξ ἴσου σημαντικόν: προετοιμάζει τὴν κάθοδόν του εἰς τὸν ἐλληνικὸν πολιτικὸν στίβον

(μελλοντικῶς) μὲ τίς ἐξῆς φράσεις: Ὑπερτέρα ἀνάγκη ὑπάρχει ν' ἀναμιχθῇ τὸ ταχύτερον ὁ ὕγις καὶ νεαρώτερος Κρητικὸς πυρὴν πρὸς τὸν προηγμένον μὲν ἀλλὰ κεκμηγότα ὅπωςδήποτε ἐν τῷ πολιτικῷ βίῳ ἐλεύθερον ἑλληνικὸν λαόν, ἵνα ὁμοήσωμεν εἰς νέον καὶ ἀκμαιότερον ἐθνικὸν βίον, προλαμβάνοντα τὴν ἐθνικὴν ἐκμηδένισιν εἰς ἣν ἄξει τὰ πράγματα ἡ μετὰ τὸν πόλεμον ἰδίως τοῦ 1897 ἐπιβληθεῖσα εἰς τὸ ἔθνος ἀδλικὴ πολιτικὴ.⁴

Μέσα ἀπὸ τίς ἐπιστολὰς τοῦ Βενιζέλου παρακολουθοῦμε τὴν ἐξέλιξιν τοῦ κινήματος τοῦ Θερίσου. Τὸν Μάιο καὶ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1905 στέλλει ἐπιστολὰς πρὸς τὸν Ἱερέα Στέφανο Προβατάκη, φίλο του, καὶ τὸν ἐνημερώνει γιὰ τίς διακοινώσεις τῶν Δυνάμεων ποὺ ἀποκρούουν πάντοτε τὴν Ἑνωσιν, ἀλλὰ εἶναι διατεθειμένους νὰ ἐπιτρέψουν διοικητικὰς καὶ οἰκονομικὰς μεταρρυθμίσεις γιὰ τὴν εὐημερίαν τῆς Κρήτης. Πιστεύει ὅτι τὸ ζήτημα θὰ προόδευε, ἂν διετηρεῖτο ἡ ὀνομαστικὴ ἐπικυριαρχία τοῦ σουλτάνου καὶ ἡ τουρκικὴ σημαία στὴ νησίδα τῆς Σούδας – μὲ ταυτόχρονη ἀνάθεση ὅμως τῆς διοικήσεως τοῦ νησιοῦ στὴν Ἑλλάδα. Οἱ Κρητικοὶ πῆραν τὰ ὅπλα, ὅχι γιὰ νὰ τὰ στρέψουν κατὰ τῶν Εὐρωπαίων, ἀλλὰ γιὰ νὰ καταλύσουν τὸ ἀρμοσטיακὸ καθεστῶς.⁵

Ὅπως διαπιστώνομε ἀπὸ τίς ἐπιστολὰς του, ὁ Ἑλ. Βενιζέλος προσπαθοῦσε νὰ προσελκύσει πρὸς τὸ μέρος του καὶ τοὺς ἀντιπάλους τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Θερίσου. Στις 19 Ἰουνίου γράφει σὲ φίλους του ὅτι χαίρεται πολὺ, ποὺ οἱ ἀντιφρονούντες τοῦ Ἀλικιανοῦ δεικνύουν καλὴ συμπεριφορὰ πρὸς τὴν Ἐπανάστασιν· αὐτὸ ὀφείλεται στοὺς διαλλακτικοὺς λόγους ποὺ τοὺς ἀπερῆσαν. *Πρέπει νὰ στρέψετε πρὸς τὸ μέρος μας ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερους ἐκ τῶν ἀντιπάλων μας, τόνιζε. Μὴ νομίζετε τὸ ἔργον δύσκολον. Οἱ ἄνδρες θέλουν κυρίως νὰ τοὺς ἐξηγήσῃ κανεὶς μὲ καλὸν τρόπον...*⁶

*
* *

Οἱ ἐπαναστάτες τοῦ Θερίσου εἶχαν βέβαια νὰ ἀντιμετωπίσουν καὶ τὴν ἐναντίωσιν τῶν ἀρμοσטיακῶν ἀρχῶν. Σώζονται σχετικὰ ἔγγραφα στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου. Ἀπὸ τὴ Νεάπολιν γράφει, στις 8 Αὐγούστου 1905, ὁ Ἐμμανουὴλ Βουργουράκης καὶ περιγράφει λεπτομερῶς μίαν συμπλοκὴ μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ Χωροφυλακῆς: *Ἐνας ἀνθυπασπιστής, ἐν αἰσχροῖν ἀγγελίῳ, ὑπὸ τὸ πρόσχημα ὅτι ἤθελε νὰ συνοδεύσει ἕνα χωροφύ-*

4. *Αὐτόθι*, σ. 28, ἀρ. ἐγγράφου I/25/4.

5. *Αὐτόθι*, σ. 28, ἀρ. ἐγγράφων I/25/5-7.

6. Ἀρ. ἐγγράφου I/25/8. (Τὸ ἔγγραφο αὐτό, ἐνταγμένο στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, φυλάσσεται στὸ Ἰδρυμα Ἱστορίας τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου.)

λακα, έβγαλε τριάντα χωροφύλακες με τή διαταγή ότι, έάν δοϋν κάποιον από τούς έπαναστάτες, νά τόν πυροβολήσουν, για νά δοθεῖ έτσι τó σύνθημα για συμπλοκή. Τά ξημερώματα άκούσθηκε ή πρώτη έκπυρσοκρότηση κατά τοϋ διοικητικοϋ μεγάρου, όπου εύρίσκεται τó γραφεῖο τής έπαναστάσεως, και άρχισε ή μάχη. Οί κάτοικοι τής Νεαπόλεως διεσκορπίσθηκαν, κάποιοι τραυματίσθηκαν και σκοτώθηκε ένας χωροφύλακας. Στίς τρεῖς τó απόγευμα όμως έφθασαν χωροφύλακες και από τόν "Άγιο Νικόλαο και έπακολούθησε σφοδρότερη ανταλλαγή πυρών: Πυροβόλησαν και κατά τής 'Επισκοπής, όπου διέμενε ó επίσκοπος· τραυματίστηκε μάλιστα και ó διάκονός του. 'Η μάχη σταμάτησε μόνο κατά τó έσπέρας.

Αυτά τά δυσάρεστα συνέβησαν στίς 7 Αϋγούστου· τήν έπομένη ήλθε στη Νεάπολη ó Γάλλος διοικητής, πού είχε έδρα στόν "Άγιο Νικόλαο, ó μοίραρχος τής Χωροφυλακής και τρεῖς 'Ιταλοί βαθμοφόροι, οί όποιοι συνομίλησαν με τήν επαναστατική έπιτροπή και, μετά τή συζήτηση, άναγνώρισαν ότι άδικο είχε ή Χωροφυλακή. Οί επαναστάτες τής Νεαπόλεως πάντως μένουν επί τοϋ παρόντος πολιιορκημένοι, δέν έπιτρέπεται ή έξοδος σέ κανένα, ενώ παράλληλα ή επαναστατική έπιτροπή φροντίζει για τήν έξεύρεση προσώπου καταλλήλου νά προμηθεύσει στους επαναστάτες ψωμι και νερό. 'Εν τέλει παρακαλεῖ ó γράφων νά διαβιβασθεῖ ή επιστολή του στόν 'Ελ. Βενιζέλο, ώστε αυτός νά πληροφορηθεῖ τά διατρέξαντα. 'Η επαναστατική έπιτροπή πάντως, μέλος τής όποιας είναι ó 'Εμμ. Βουργουράκης, θά αναφέρει στη Συνέλευση τά γεγονότα εν έκτάσει.⁷

Δύο μόλις ήμέρες άργότερα, στίς 10 Αϋγούστου 1905, ó 'Εμμ. Θεοδοωρίδης άπευθύνεται στόν 'Ελ. Βενιζέλο από τó Κολυμβάρι και τοϋ αναφέρει και άλλα δυσάρεστα περιστατικά. Τήν προηγούμενη είχε προσεγγίσει στο Καστέλλι ίταλικό πολεμικό, τó όποιο, λόγω τής τρικυμίας, δέν κατάφερε νά έλλιμενισθεῖ· ακόμη δέν είχε καταφέρει νά διαπεραιώσει στήν ξηρά άξιωματικό για συνεννόηση, διότι οί άρμοστειακοί είχαν πυροβολήσει τή λέμβο. Αυτοί οί τελευταῖοι έχουν άποθρασυνθεῖ και άποσκοποϋν στόν άφοπλισμό τοϋ Καστελλίου. 'Εφόσον λοιπόν τά πράγματα έχουν φθάσει σέ τέτοιο σημείο, ή αντίδραση πρέπει νά κτυπηθεῖ κατακέφαλα. Δυστυχώς, έλλείψει πολεμοφοδίων, δέν είναι εύκολο νά συγκεντρωθεῖ ίκανός αριθμός άνδρῶν· κατά συνέπεια πρέπει νά έλθουν άνδρες από τήν Κυδωνία, αν βέβαια δέν είναι άλλοϋ άπαραίτητοι: Εἰς όλα τά μέρη παρατηροϋνται διαθέσεις κακαί. Τά πράγματα

7. Νίκα Πολυχρονοπούλου-Κλαδᾶ, 'Ιστορικό 'Αρχεῖο 'Ελευθερίου Βενιζέλου..., ένθ' άνωτ., σ. 28, άρ. έγγραφου Ι/25/11.

είναι σοβαρά, αλλά χρειάζεται θάρρος και ύπομονη. Ἡ ἐπανάσταση τοῦ Θερίσου διανύει τὴν κρίσιμότερη περίοδό της. Ἡ κατάσταση στὸ Καστέλλι ἔχει λάβει σοβαρὲς διαστάσεις – καὶ αὐτὸ ὥς χρησιμεύσει πρὸς παραδειγματισμό. Ἡ ἀντίδραση ἔπρεπε νὰ καταπνιγεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχή, ὅταν ἦταν εὐκολο.⁸

Τὴν ἐπομένῃ, 11 Αὐγούστου 1905, γράφει στὸν Βενιζέλο, ἀπὸ τὰ Χανιά, ὁ φίλος του Γεώργιος Πλουμίδης, ὁ ὁποῖος ἔχει τὴν πληροφορία ὅτι στὴν Εὐρώπῃ ἀρχίζει νὰ ἐπικρατεῖ ἡ ἄποψη πὼς δὲν θέλουν ὅλοι οἱ Κρήτες τὴν Ἑνωσὴ καὶ τοῦτο, λόγῳ τῆς στάσεως τῶν ἀρμοσטיακῶν πρὸς ἀντιδροῦν κατὰ τῆς Ἐπαναστάσεως. Αὐτοί, οἱ ἀρμοσטיακοί, διαδίδουν πὼς δὲν ὑπάρχουν ἐλπίδες ἐνισχύσεως τοῦ κινήματος τοῦ Θερίσου καὶ ἐπομένως πρέπει νὰ λήξει ἡ Ἐπανάστασι.⁹

Ἀπὸ τὸ Κολυμβάρι στὶς 15 Αὐγούστου γράφει στὸν Ἑλ. Βενιζέλο ὁ φίλος του Βασίλειος Σκουλάς. Ἡ Κρήτη κινδυνεύει ἀπὸ ἐμφύλιο σπαραγμὸ καὶ, εὐτυχῶς, ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις στέλλει ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, νοήμονες, οἱ ὁποῖοι ἀναφανδὸν κατακρίνουν τὶς ἐνέργειες τῶν ἀρμοσטיακῶν. Στὴν περιοχὴ Κισσάμου ὑπάρχει δύναμις, αὐταπάρνησις καὶ ζῆλος ἀξιοθαύμαστος ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ λείπει δυστυχῶς τὸ κατάλληλο πρόσωπο, γιὰ νὰ διευθύνει τὰ πράγματα. Τονίζει ἐπίσης ὁ γράφων ὅτι ὁ λαὸς αὐτὸς διαθέτει ἀπεριόριστη ἀφοσίωσις καὶ ἀγάπη πρὸς τὸ πρόσωπο τοῦ Ἑλ. Βενιζέλου.¹⁰

*
* * *

Ὁ Ἑλ. Βενιζέλος ἐπιχειροῦσε νὰ συνδυάσει τὶς ἐθνικὰς διεκδικήσεις μὲ τὴν ἀποχώρησι τοῦ πρίγκιπος Γεωργίου. Στὶς 30 Ἰουνίου/12 Ἰουλίου 1905 ἡ ἐπαναστατικὴ ἡγεσία ἀπηύθυνε μήνυμα πρὸς τὴν ἐλληνικὴν κυβέρνησις: Ἀφοῦ ἡ περαιτέρω παραμονὴ τοῦ πρίγκιπος κατέστη ἀδύνατος, ἀδύνατος ἀπέβη καὶ ἡ λειτουργία προσωρινοῦ καθεστῶτος ἐν Κρήτῃ... Εἴμεθα ἀποφασισμένοι νὰ ἐμμείνωμε μέχρι τέλους εἰς τὸν ἀγῶνα, ὅπως πλάσωμεν τοιοῦτον σύνδεσμον μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Κρήτης, ὅστις θὰ ἀπετέλει οὐσιαστικὴν αὐτῶν ἑνωσιν... ἂν ἡττηθῶμεν ἐπὶ τῆς βίας τῶν πραγμάτων, θὰ κύψωμεν μὲν, ἀλλὰ θὰ ἀρνηθῶμεν ἀπλῶς τὴν ἀποδοχὴν τῶν ἐσωτερικῶν μεταρρυθμίσεων... θὰ καραδοκῶμεν τὴν εὐκαιρίαν καθ' ἣν θὰ συνεχίσωμεν τὸν ἐνωτικὸν ἀγῶνα.

Βέβαια οἱ Δυνάμεις ἦσαν ἀντίθετες στὴν ἄμεση προώθησιν ἐνωτικῆς λύσεως καὶ στὴν ἄμεση ἀνάκλησιν τοῦ ὑπάτου ἀρμοστοῦ. Ὡς ἐκ τούτου ὁ Ἑλ. Βε-

8. *Αὐτόθι*, σ. 28, ἀρ. ἐγγράφου Ι/25/16.

9. *Αὐτόθι*, σ. 29, ἀρ. ἐγγράφου Ι/25/17.

10. *Αὐτόθι*, σ. 29, ἀρ. ἐγγράφου Ι/25/24.

Ἐπίσκεψη δημοσιογράφων στὸ Θέρισο

νιζέλος ἔθεσε ὡς βασικὸ ὄρο γιὰ τὸν τερματισμὸ τοῦ κινήματος τὴν ἔλευση εἰδικῆς ἐπιτροπῆς στὴν Κρήτη. Στὶς 2/15 Ἰουλίου, οἱ Θερισιανοὶ συναντήθηκαν μὲ τοὺς διπλωματικοὺς ἐκπροσώπους τῶν Δυνάμεων στὶς Μουρνιές. Οἱ ἱκανότητες τοῦ Βενιζέλου ὁδήγησαν τὶς διαπραγματεύσεις σὲ συμβιβασμὸ μὲ τοὺς Εὐρωπαίους. Σὲ ἀπόρρητη ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς φίλο τοῦ ἐπισημαίνει: Ἐπωφεληθεὶς περιστάσεώς τινος εἶπον ὅτι λυσιτελέστερος τρόπος ἐνεργείας εἶναι... νὰ ἀποστείλουν ἐπιτροπὴν νὰ μελετήσῃ τὰς εἰσακτέας μεταρρυθμίσεις... νὰ προκηρύξουν αὐτὰς καὶ νὰ καλέσουν τὸν κρητικὸν λαὸν νὰ τὰς ἀποδεχθῇ.

Διαπιστώνομε ὅτι ὁ Ἑλ. Βενιζέλος εἶχε ὑπολογίσει καὶ προβλέψει τὰ πάντα. Παρακολουθοῦσε τὶς τοπικὲς ἐξελίξεις ἀλλὰ καὶ τὶς διεθνεῖς συγκυρίες. Τὸ κίνημα τοῦ Θερίσου θὰ μπορούσε ἴσως νὰ εἶχε κατασταλεῖ μὲ τὴ βία ὑπὸ ἄλλες συνθήκες. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὅμως ὁ Βενιζέλος εἶχε σταθμίσει ὅλους τοὺς παράγοντες. Ὁ ὕπατος ἀρμοστής διέθετε 1.100 περίπου ἄνδρες, ποὺ ἦταν τὸ σῶμα τῆς Χωροφυλακῆς, ἀπαραίτητους γιὰ τὶς πόλεις καὶ τὴν ὕπαιθρο. Οἱ Δυνάμεις διέθεταν ἀγῆματα στὴν Κρήτη, 1.800 ἄνδρες περίπου καὶ ἀργότερα 3.000, ἀλλὰ ἐδίσταζαν νὰ προκαλέσουν αἱματοχυσία καὶ νὰ ἐξεγείρουν τὴν κοινὴ γνώμη, δεδομένου ὅτι οἱ κυβερνήσεις Παρισίων, Λονδίνου καὶ Ρώμης ἦσαν δημοκρατικῆς. Τὸ μόνο ποὺ ἔκαναν ἦταν νὰ ἐμποδίζουν τὴν ἐπικοινωνία τῶν

Ἑνοπλοὶ ὁπαδοὶ τοῦ Βενιζέλου

Θερισιανῶν μὲ τὰ ἀστικά κέντρα. Ἐδρασαν χωριστὰ κατὰ νομούς μὲ μηδαμινὰ ἀποτελέσματα. Οἱ Ρῶσσοι καὶ οἱ Ἀγγλοὶ στὸ Ρέθυμνο καὶ τὸ Ἡράκλειο ἔλαβαν κάποια μέτρα, οἱ Γάλλοι καὶ οἱ Ἰταλοὶ δὲν δραστηριοποιήθηκαν. Ὁ Ἑλ. Βενιζέλος ἔγραψε: *Ἡ Εὐρώπη οὐδέποτε θὰ μεταχειρισθῇ καθ' ἡμῶν βίαν στρατιωτικῇν. Ὁ ἀρμοστής προσπάθησε νὰ παρασύρει τὶς Δυνάμεις νὰ τὸν βοηθήσουν στὴν καταστολὴ τοῦ κινήματος, ἀλλὰ δὲν βρῆκε ἀνταπόκριση.*

Κατὰ συνέπεια, τὸ ἑνοπλο κίνημα ἐδραιώθηκε καὶ συνέχισε τὴ δραστηριότητά του ἐπὶ ὀκτὼ μῆνες. Ἐπειδὴ οἱ Δυνάμεις ἀδυνατοῦσαν νὰ τὸ καταστείλουν, ὁδηγήθηκαν σὲ διπλωματικὸ διακανονισμό. Ὁ Ἑλ. Βενιζέλος δικαιώθηκε. Ἡ πρότασή του τῆς 2/15 Ἰουλίου 1905 ἀπετέλεσε τὴ βάση τῶν διαπραγματεύσεων μεταξὺ τῶν Ἰωάννου Σφακιανάκη καὶ E. Howard, προξένου τῆς Μεγάλης Βρετανίας ἀπὸ τὰ τέλη Αὐγούστου καὶ μετὰ. Οἱ συνομιλίες ἐπικεντρώθηκαν στὸ ζήτημα τῶν μεταρρυθμίσεων ἀλλὰ καὶ στοὺς ὅρους γιὰ τὸ τέλος τοῦ ἐνόπλου ἀγῶνος, γιὰ τὴν ἀμνηστία καὶ τὴν παράδοση τῶν ὅπλων στὶς διεθνεῖς ἀρχές.¹¹

11. Βλ. Κωνσταντίνου Φούμη, *Ἐκθεσις ὑποβληθεῖσα ὑπὸ Κωνσταντίνου Φούμη εἰς τὴν Διεθνῇ Ἐπιτροπῇ, ἐν Χανίοις 1906*· Ministère des Affaires Étrangères, Affaires

Καὶ ἀπὸ τῆ στιγμῇ ἐκείνῃ ὁ Ἑλ. Βενιζέλος ἦταν περίφροντις ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς καταθέσεως τῶν ὅπλων. Ἀγωνιοῦσε νὰ τηρηθοῦν οἱ ὑποσχέσεις. Στις 4 Νοεμβρίου 1905 στέλλει ἀπὸ τὸ Θέρισο ἐπιστολὴ πρὸς τὸν φίλο του Ἀντώνιο [Καλογεράκη] καὶ τὸν ἐξορκίζει στὴ φιλία τους καὶ στὴν ἀφοσίωσή του στὸν ἀγῶνα. Εἶναι 25 χρόνια φίλοι καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ ἐγκαταλείψει κάθε ἐργασία ὅσον ἐπείγουσα καὶ ἂν εἶναι, νὰ μὴν ἡσυχάσει οὔτε στιγμῇ, νὰ μὴν κοιμηθεῖ, ἀλλὰ νὰ μεταβεῖ παντοῦ ὅπου ὑπάρχουν σὲ χέρια φίλων ὅπλα καὶ νὰ τοὺς πείσει νὰ τὰ καταθέσουν στὸν Ἀλικιανὸ μέχρι τὸ μεσονύκτιο τοῦ Σαββάτου, 5^{ης} Νοεμβρίου. Τὸ πρωὶ τῆς Κυριακῆς οἱ Εὐρωπαῖοι θὰ τὰ πάρουν. Ὁ Ἑλ. Βενιζέλος εἶχε δώσει τὴν ὑπόσχεσή του στοὺς προξένους τῶν Δυνάμεων ὅτι τὸ πρωὶ τῆς Κυριακῆς θὰ τοὺς παραδοθοῦν 700 τοὐλάχιστον ὅπλα. Πρέπει οἱ ἐπαναστάτες νὰ καταβάλουν ὑπεράνθρωπες προσπάθειες νὰ μὴν παρουσιασθεῖ ἔλλειμμα στὸν ἀριθμὸ τῶν ὅπλων. *Ἡ τιμὴ μας, ἡ ὑπόληψίς μας, ἡ ἔκβασις τοῦ ἀγῶνος ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν δραστηριότητα τῶν ἀληθῶν φίλων ἕως τὸ μεσονύκτιον τῆς αὔριου. Ἄλλο τι δὲν ἔχω ἀνάγκη νὰ σοῦ προσθέσω.*

Οἱ γραμμὲς αὐτὲς μᾶς δείχνουν τὴν ἀξιοπρέπεια, τὴν ἐντιμότητα καὶ τὴν εὐθύτητα τοῦ Βενιζέλου. Διεξῆγε τὸν ἀγῶνα, τὸν κατηύθυνε, κατέδειξε μὲ τὴ στάση του ἔναντι τῶν Δυνάμεων καὶ ἔναντι τῆς Ἑλλάδος τὸν σκοπὸ καὶ τὴν ἀποφασιστικότητα τῆς Κρήτης νὰ φθάσει στὴν Ἑνωσι. Τὸ κίνημα τοῦ Θερίσου λήγει καὶ τώρα αἰσθάνεται ὑποχρεωμένος νὰ τηρήσει τὸν λόγὸ του. Ὁ ἴδιος μόνον ἐγνώριζε μὲ πόση προσπάθεια καὶ πόσο κόπο εἶχαν συγκεντρωθεῖ αὐτὰ τὰ ὅπλα γιὰ τοὺς ἐπαναστάτες. Παρὰ τὸ ὅτι θὰ τοὺς ἐχρειάζοντο καὶ στὸ ἄμεσο μέλλον, τώρα εἶναι πρέπον νὰ τὰ παραδώσουν. Αἰσθάνεται ὅτι φέρει αὐτὸς ὅλη τὴν εὐθύνη καὶ ἐξηγεῖ στοὺς φίλους του καὶ συναγωνιστές του ποιὸ εἶναι τὸ καθήκον, ὥστε ἡ Εὐρώπη νὰ μὴ χάσει τὴν ἐμπιστοσύνη της στὸν ἀγῶνα τῆς Κρήτης.¹²

Στις 15 Νοεμβρίου 1905, ὁ Ἑλ. Βενιζέλος συναντήθηκε μὲ τοὺς προξένους τῶν Δυνάμεων στὴν Ἀγία Μονή, ἡ συμφωνία ἐπιβεβαιώθηκε καὶ τὸ κίνημα τοῦ Θερίσου τερματίσθηκε.

*
* *

Τὸ κίνημα τερματίσθηκε, ἀλλὰ ἀμέσως μετὰ ἄρχισαν οἱ ἀνταγωνισμοί, οἱ

d'Orient, Affaires de Crète 1904-1905, Paris 1905· Eothen, « Crete under Prince George », *The Fortnightly Review*, September 1905, σσ. 538-551.

12. Νίκα Πολυχρονοπούλου-Κλαδᾶ, *Ἱστορικὸ ἀρχεῖο Ἐλευθερίου Βενιζέλου...*, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 29, ἀρ. ἐγγράφου I/25/28.

ἀντιπαράθεσεις, ἡ διάσπαση. Ὁ Ἑλ. Βενιζέλος ἐκφράζει τὴν πικρία του πρὸς τοὺς φίλους του. Συνδέεται μαζί τους διὰ στενῆς πολιτικῆς συνεργασίας, ἰδίως ἀπὸ τὸ 1901 καὶ μετὰ, διάστημα κατὰ τὸ ὁποῖο διεξάγουν δεινὸ πολιτικὸ ἀγῶνα κατὰ τῆς ἐπιβουλῆς τῶν ἐθνικῶν ἰδεωδῶν τῆς Κρήτης. Ὁ δεσποτισμὸς ποὺ ἐγκαθιδρύθηκε μὲ τὸ ἀρμοστειακὸ καθεστὼς ὁδήγησε στὴν ἐπανάστασιν τοῦ Θερίσου. Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἀντιπολιτεύσεως συνεργάσθησαν ὡς πολιτικὴ μερίδα τῆς ὁποίας ὁ Ἑλ. Βενιζέλος ὑπῆρξε ἀναγνωρισμένος ἡγέτης. Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ χαλεποῦ ἀγῶνος οὐδέποτε ἔπαυσε ἡ ἐμπιστοσύνη πρὸς τὸ πρόσωπο αὐτοῦ τοῦ τελευταίου, παρὰ τὶς ἐνδεχόμενες ἀμφιβολίες περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν ἐνεργειῶν του, καὶ δὲν τοῦ ἀρνήθησαν τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ διευθύνει αὐτὸς ὅλες τὶς δραστηριότητες τῆς πολιτικῆς τους μερίδος ἀκόμη καὶ κατὰ τὶς δεινότητες ἡμέρας τοῦ διωγμοῦ.

Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Ἑλ. Βενιζέλος παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἐμπιστοσύνη αὐτὴ ἐχαλάρωσε καὶ οἱ φίλοι του νομίζουν ὅτι μποροῦν νὰ διίστανται καὶ νὰ μὴν ἀναγνωρίζουν ὅτι δικαιούται αὐτὸς νὰ κανονίζει τὴν πορεία τῆς πολιτικῆς τους μερίδος. Ἡ μερίδα αὐτὴ ὑφίσταται ὡς δρῶν ὀργανισμός, ἐφόσον ἐκπροσωπεῖ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ἐπαναστατικῆς δυνάμεως. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ἡ χαλάρωσις τῶν δεσμῶν τῆς πολιτικῆς ἀλληλεγγύης ποὺ συνδέει τὴν πολιτικὴν τους μερίδα θὰ ὁδηγήσῃ σὲ πλήρη ἀναρχία κατὰ τὶς ἐργασίες τῆς Συνελεύσεως καὶ θὰ ἐκλείψῃ ἡ ἐνότητα ἡ ὁποία εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴ σύμπραξιν τῶν μερίδων στὸν μελλοντικὸ ἀγῶνα. Κατὰ συνέπειαν κινδυνεύουν νὰ ἐπιδείξουν πολιτικὴ ἀναρχία στὴ Συνέλευση, κάτι ποὺ ἐπιδιώκουν τὰ «αὐλικὰ» κόμματα. Ἡ «αὐλή» ὑποβάλλει τὴν ἑλληψιν συνοχῆς. Εἶναι εὐνόητο πόσο ὀλέθρια θὰ εἶναι τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀναρχίας γιὰ τὴν Ἑπαναστατικὴν Συνέλευση, ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἀπλῶς βουλεύμενον σῶμα ὅπως ἡ Βουλὴ, ἀλλὰ κυβερνᾷ τὸν ἀγῶνα καὶ δρᾷ.

Ὁ Ἑλ. Βενιζέλος πιστεύει ὅτι τὸ συμφέρον τοῦ τόπου ἐπιβάλλει νὰ ἐπιλυθεῖ τὸ ζήτημα τῆς ἀρχηγίας. Ἀλλὰ ἀκόμη καὶ ἂν οἱ πολιτικοὶ του φίλοι δὲν τὸν δέχονται πλέον ὡς ἀρχηγό, δὲν ἀλλοιώνεται ἡ ἐκτίμησή του πρὸς τὰ πρόσωπά τους. Παρὰ τὴ λύπη του ποὺ ἴσως χάσει τόσο πολῦτιμους συναγωνιστές, ἡ ἀξιοπρέπεια ἀπαιτεῖ νὰ διευκρινισθεῖ ὀριστικὰ ἐὰν θὰ παραμείνουν συνεργάτες, ὅπως πρῶτα, ἢ ἐὰν τὸ αἶσθημα πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας ἢ καὶ ἡ ἀναίρεσις τῆς ἐμπιστοσύνης ποὺ τοῦ εἶχαν προηγουμένως τοὺς ὁδηγήσῃ σὲ διάσπαση. Ἄν συμβεῖ αὐτό, ἂν ὀργανώσουν νέα πολιτικὴ μερίδα, ἂν προστεθοῦν σὲ κάποια ἀπὸ τὶς ἡδὴ ὑπάρχουσες, ἃς συντελέσουν οὕτως ἢ ἄλλως στὴν εὐρύθημη λειτουργίαν τῆς Ἑπαναστατικῆς Συνελεύσεως καὶ νὰ μὴ μείνουν διεσπασμένοι, νὰ μὴν ὁδηγήσουν τὰ πράγματα στὸ χάος. Ἡ διεύθυνσις τοῦ

ἀγῶνος παλεύει ἐνάντια σὲ τόσα προσκόμματα. Δὲν αἰσθάνεται πικρία, ἐπειδὴ τὸν ἀμφισβητοῦν οἱ φίλοι του. Γνωρίζει ὅτι τὸ βάρος τῶν εὐθυνῶν στοὺς ὤμους του ἦταν τεράστιο, λόγῳ τῶν περιστάσεων. Ἡ οἰκονομικὴ ἐπίσης δυσπραγία ἦταν ἓνα σοβαρὸ μειονέκτημα πρὸ τοῦ ὁποίου ἄλλος θὰ καταλαμβάνοταν ἀπὸ δέος.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ Ἑλ. Βενιζέλος τονίζει στοὺς φίλους του ὅτι ἀνέλαβε αὐτὸν τὸν ἀγῶνα, τὸν ὑπέρτερο τῶν δυνάμεών του, καὶ σ' αὐτὸ τὸν ὥθησε τὸ βαθὺ αἶσθημα τῆς ὑποχρέωσης τοῦ ν' ἀφιερῶσει τίς δυνάμεις του ὑπὲρ τῆς πατρίδος καὶ ὅχι ὑπὲρ τοῦ ἑαυτοῦ του. "Ὅταν πεισθεῖ ὅτι κάθε προσπάθειά του γιὰ τὸ γενικὸ καλὸ ἀποβαίνει μάταιη, θὰ στρέψῃ μὲ ἥρεμη συνείδηση καὶ φιλοσοφικὴ ἀπάθεια τὴ δραστηριότητά του στὴ μελέτη καὶ στὴ φροντίδα τῶν υἱῶν του· οὐδέποτε ὅμως θὰ βαρυθυμῇσει κατὰ τῶν φίλων του.¹³

13. *Αὐτόθι*, σ. 29, ἀρ. ἐγγράφου I/25/32.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΙΝΑ ΠΕΡΙ ΤΟΥ Ν. Π. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ

Ό Νικόλαος ΙΙ. Δημητρακόπουλος

Κατὰ τὴν εἰκοσιπενταετίαν 1920-1945 ὁ τόπος, ἡ Ἑλληνικὴ Νομικὴ Ἐπιστήμη καὶ ἡ Νομικὴ Κοινότης ἀπώλεσαν, μεταξὺ πολλῶν ἀρίστων, τρεῖς κορυφαίας προσωπικότητας, τὸν νομικὸν ἀναμορφωτὴν Νικόλαον Πέτρου Δημητράκοπουλον ἐν ἔτει 1921, τὸν πρῶτον Πρόεδρον τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας Κωνσταντῖνον Ραχτιβάν ἐν ἔτει 1935 καὶ τὸν κράτιστον τῶν Ἑλλήνων συνταγματολόγων Νικόλαον Νικολάου Σαρίπολον, αὐτὸν κατὰ Σεπτέμβριον 1944, ὀλίγον πρὶν ἢ λήξει ἡ ξένη Κατοχή. Καὶ ὁ πρῶτος καὶ ὁ τρίτος ἀπεχώρησαν τοῦ κόσμου τούτου ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας βαρείας ἀσθενείας, μοναχικοί, ὥς ὑπῆρξαν εἰς τὸν βίον των.

Ἐνταῦθα περιωρισμένος ὁ λόγος, ἕνεκα τοῦ ἐπίσης περιωρισμένου χώρου, περὶ τοῦ Νικολάου Π. Δημητράκοπουλου. Εἶναι ἀφιερωμένος εἰς τινὰ μόνον σημεῖα τοῦ βίου του, τοῦ χαρακτῆρος του καὶ τῆς πολιτικῆς δράσεώς του. Τιμῶν τὸν ἄνδρα καὶ τὴν προσφορὰν του, ἐσκόπουν ἀπὸ ἐτῶν νὰ ἀφιερῶσω σχετικὸν μελέτημα, μάλιστα δὲ ἀπὸ τοῦ 1972 ὅταν ἡ ἐξ ἀδελφῆς ἀνεψία του, αἰμίμηστος Χριστίνα Γεωργίου Ζήση (ἀπέθανε τῷ 1996), ἀδελφὴ τοῦ κορυφαίου δικηγόρου Πέτρου Γ. Ζήση (1903-1970), ἐκδότου τοῦ περιοδικοῦ *Νέον Δίκαιον*, μοῦ εἶχε προσφέρει τὰ δύο τεύχη τοῦ 2^{ου} τόμου τῶν *Μελετῶν καὶ Ἀρθρῶν* τοῦ Πέτρου Ζήση. Ἐν τέλει τοῦ 2^{ου} τεύχους ἔχει περιληφθῇ βιογραφικὸν καὶ κριτικὸν σημείωμα περὶ τοῦ Νικολάου Π. Δημητράκοπουλου, μὲ πλουσίαις πληροφορίας περὶ τοῦ ἀνδρός.¹

1. Τὴν ἐν λόγῳ παλαιὰν ἐπιθυμίαν μου ὑπεκίνησε πρόσφατον δημοσίευμα τοῦ δικηγόρου κ. Παναγιώτου Μάζη περὶ τοῦ Ν. Π. Δημητράκοπουλου, τυπωθὲν εἰς τὸ περιοδικὸν *Συνήγορος*, τεύχ. 59/2007, σσ. 60-65, ποὺ μοῦ προσέφερεν ὁ Πάρεδρος τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας κ. Παναγιώτης Τσούκας.

Α'

Ὑπενθυμίζω ὅτι ὁ Ἀρκάς, Ἡλεῖος ὅμως κατ' ἀπωτέραν καταγωγὴν, Νικόλαος Δημητρακόπουλος ἐγεννήθη ἐν Καρυταίνῃ τῆς Γορτυνίας κατὰ τὴν 28^{ην} Ἰανουαρίου 1864 (ἄλλοτε μνημονεύεται ὡς ἔτος γεννήσεώς του τὸ 1865), ἦτο υἱὸς τοῦ παλαιοῦ δικαστικοῦ καὶ ἀκολούθως συμβολαιογράφου Πέτρου Δημητρακοπούλου (1818-1890) καὶ ἐκ μητρὸς γόνος τῆς οἰκογενείας τῶν Νικολοπούλων. Ἐσπούδασεν εἰς τὴν Νομικὴν Σχολὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (μετὰ διετῆ φοίτησιν εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν αὐτοῦ), ἀπεφοίτησε κατὰ τὴν 28^{ην} Νοεμβρίου 1888, ἀνεδείχθη Διδάκτωρ τοῦ Δικαίου μετὰ διδαστορικὴν διατριβὴν ἀφιερωμένην εἰς *Τὸ ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικὸν δικαίωμα τῶν τέκνων* (Ἀθῆναι 1888), ἡσκήθη ὡς δικηγόρος εἰς τὸ δικηγορικὸν γραφεῖον τοῦ ἐπιφανοῦς Διδασκάλου τοῦ Δικαίου Πέτρου Παπαρρηγοπούλου καὶ κατέστη ἀκολούθως συνεργάτης αὐτοῦ, διότι ἐξετιμᾶτο ὑπὸ τοῦ τελευταίου. Ὁ Ν. Π. Δημητρακόπουλος δὲν ἐπεζήτησε περαιτέρω σπουδὰς εἰς τὸ ἐξωτερικόν, τὰς τόσον δημοφιλεῖς καὶ παλαιότερον καὶ εἰδικῶς σήμερον. Δὲν εἶχεν ἀνάγκην αὐτῶν.

Τονίζεται ἰδιαιτέρως ὅτι ὁ Ν. Π. Δημητρακόπουλος ὑπηρετήσεν ἐν χρόνῳ τὴν στρατιωτικὴν θητείαν του καὶ ἐστρατεύθη καὶ πάλιν εἰς ἡλικίαν 33 ἐτῶν, ὡς ὑπαξιωματικός, καὶ μετέσχε τοῦ Πολέμου τοῦ 1897, περὶ τοῦ ὁποίου ἔγραψε τὰ *Πολεμικὰ Ἀπομνημονεύματά* του, ποὺ ἐξεδόθησαν τῷ 1897 καὶ ἐπανεξεδόθησαν τῷ 1974, μετὰ στοιχεῖα ποὺ προεκάλεσαν τότε δραματικὴν δικαστικὴν περιπέτειαν.² Εἶναι ἄξιον ἐξάρσεως ὅτι παρὰ τὰς ἀτελείας τοῦ τότε στρατολογικοῦ κανονισμοῦ καὶ τὰς δυνατότητας τῆς μὴ στρατεύσεως, ὁ μέλλων πολιτικὸς δὲν ὑπῆρξε φυγὸςστρατος οὔτε ἐπεκαλέσθη ἀσθένειαν οὔτε ἀπέφυγε τὸν Πόλεμον. Πῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι αὐτὸς φυγὸςστρατος ὡς βουλευτὴς καὶ ὑπουργός, ἂν τελικῶς ἠκολούθει τὴν σταδιοδρομίαν αὐτήν, ἐνῶ οἱ ἐκλογεῖς του ἢ οἱ ὑφιστάμενοί του θὰ εἶχον στρατευθῇ, πολεμήσει καὶ τραυματισθῇ; Ὑπῆρξε ἀξιότιμος καὶ ὡς πρὸς τοῦτο.

* * *

Ὁ Ν. Π. Δημητρακόπουλος, Βουλευτὴς Ἀρκαδίας, ἐπὶ κεφαλῆς ὁμάδος «Φίλων» του, μετέσχε τῆς βραχυτάτης Α' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς (1910) καὶ

2. Βλ. Σ. Ἰ. Ἀρτεμάκη – Ἰ. Μ. Χατζηφώτη, *Νικόλαος Δημητρακόπουλος*, Ἐν Ἀθῆναις (1981), σσ. 77-90. Ἠκολούθησε καὶ β' τόμος τοῦ ἔργου: *Νικόλαος Δημητρακόπουλος. Β' Ὁ πολιτικὸς τοῦ ἥθους*, Ἐν Ἀθῆναις ἄ. ἔ. ἔ.

ἀκολούθως τῆς Β' ὁμοίας (1910-1911), τῶν μετ' αὐτὴν 'Απλῶν ΙΘ' (1912-1915), Κ' (1915), ΚΑ' (1915-1917) καὶ τῆς ἀναβιωσάσης Κ' Βουλῆς, τῆς ἀποκληθείσης «Βουλῆς τῶν Λαζάρων» (1917-1920), ὡς Πρόεδρος τοῦ Προοδευτικοῦ Κόμματος. Ὑπὸ τὴν ιδιότητα αὐτὴν συνειργάσθη μετὰ τῆς νέας Κυβερνήσεως Ἐλευθερίου Βενιζέλου, κατὰ λίαν ἐπιτυχῇ ἐπιλογὴν τοῦ τελευταίου, ὡς Ὑπουργὸς ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης (προσωρινῶς καὶ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν) ἀπὸ τῆς 6^{ης} Ὀκτωβρίου 1910 μέχρι τῆς 18^{ης} Μαΐου 1912.³ Ἦσαν συνομήλικοι μὲ τὸν Ἐλ. Βενιζέλον καὶ ἴσως εἶχον συναντηθῇ ἤδη εἰς τὸ Πανεπιστήμιον. Παρητήθη ἐλθὼν εἰς ἀντιπαράθεσιν μὲ τὸν Βενιζέλον ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς εἰσόδου τῶν Κρητῶν βουλευτῶν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Βουλὴν πρὶν ἢ ἐνωθῇ ἡ Κρήτη μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Νομίζω ὅτι ὁ Βενιζέλος εἶχε δίκαιον, ὅταν ἤρνεϊτο νὰ τοὺς δεχθῇ ὡς μέλη τοῦ Κοινοβουλίου πρὸ τῆς Ἐνώσεως. Τὸ δικηγορικὸν γραφεῖον τοῦ Ν. Π. Δημητρακοπούλου ἦτο, κατὰ τὸ 1911, ἐγκατεστημένον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς 8.

Τὸ γενικώτερον πολιτικὸν ἔργον τοῦ Ν. Π. Δημητρακοπούλου ὡς Ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης, ἀναμορφώσαντος τὴν δικαστικὴν λειτουργίαν, εἶναι γνωστὸν εἰς τοὺς παλαιότερους νομικοὺς ὅπως καὶ τὸ λίαν σημαντικὸν νομοθετικόν. Τοῦτο ἔχει δεόντως ἱστορηθῇ, τονισθῇ καὶ ἀναλυθῇ, ὑπῆρξε δὲ κοινωνικῶς ἐξόχως κοινωφελὲς καὶ ἴσως ἰσχύει καὶ σήμερον εἰς διάφορα θέματα. Ὁ Δημητρακόπουλος ἦτο ἔμπειρος καὶ προητοιμασμένος, γεγονὸς σπάνιον διαχρονικῶς. Συνέταξε προσωπικῶς πεντηκοντάδα νομοσχεδίων ἀναφερομένων εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τοῦ Δικαίου, ἐπιδιώκων ἀναμόρφωσιν καὶ ἐπιτάχυνσιν τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ διὰ νέων Κωδίκων. Ἐχουν μείνει εἰς τὴν μνήμην τῆς κοινωνίας τὰ μέτρα κατὰ τοῦ ἀδικήματος τῆς ζωοκλοπῆς πού ἐδυνάστευε τὴν ὑπαιθρον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν συγκράτησιν τῆς τοκογλυφίας ὡς καὶ ἕτερα μέτρα ὡς περὶ ἀπιστίας, ἐξυβρίσεως διὰ τοῦ τύπου, ἐνῶ σωρεία ἄλλων μετέβαλον ἐπὶ τὰ βελτίω τὴν λειτουργίαν τῆς ἐφαρμογῆς τῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων. Πέρα τούτων καὶ πρὶν ἢ διορισθῇ Ὑπουργὸς εἶχε λάβει θέσιν, ὅπως καὶ ὁ Βενιζέλος, ὑπὲρ τοῦ ἀναθεωρητικοῦ χαρακτῆρος τῆς Διπλῆς Βουλῆς καὶ ὅχι τῆς συντακτικῆς ἀποστολῆς αὐτῆς. Ἰσως ἡ ἐν λόγω τοποθέτησις νὰ προεκάλεσε τὴν ἐν συνεχείᾳ πολιτικὴν συνεργασίαν τῶν δύο ἀνδρῶν. Σημειοῦται ὅτι ὁ Δημητρακόπουλος ἀνέλαβεν ἐν ἔτει 1911 καὶ σύνταξιν σχεδίου ἀναθεωρητέων διατάξεων τοῦ Συντάγματος τοῦ 1864.

3. Περὶ τοῦ ἔργου τῆς προηγηθείσης Κυβερνήσεως Κ. Μαυρομιχάλη βλ. *Τὸ Ὑπουργεῖον Μαυρομιχάλη καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ (15 Αὐγούστου 1909-18 Ἰανουαρίου 1910)*, Ἐν Ἀθήναις 1910.

Μεταξὺ τῶν ἐπὶ τῆς Ὑπουργίας του καταργηθέντων μέτρων περιελαμβάνετο ὁ βυζαντινὸς Ἀναστασιανὸς Νόμος, κληθεὶς οὕτως ἐκ τοῦ ἐκδόντος αὐτὸν μεγάλου Αὐτοκράτορος Ἀναστασίου Α' τοῦ Δικόρου, ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἐκδοχὴν ἀπαιτήσεως ἐξ ἀγοραπωλησίας οὐχὶ πέρα τοῦ συμφωνηθέντος τιμήματος. Περιελαμβάνετο εἰς τοὺς καταργηθέντας καὶ ἕτερος Νόμος, ὁ ὀνομασθεὶς ἐκ τοῦ Ρωμαίου Ὑπάτου Vellejus Tutor, *Senatus Consultum Vellejanum* (*Βελλεϊάνειον Δόγμα*), τροποποιηθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ (Νεαρά 134), περὶ ἀπαγορεύσεως ἐπὶ ποινῇ ἀκυρότητος εἰς τὰς γυναικας ἀναδοχῆς ὑπ' αὐτῶν ἄλλοτρίων χρέους (ἐγγυήσεις) ἢ ὑπὲρ τοῦ συζύγου των καὶ διὰ δημοσίου ἐγγράφου ἀκόμη γινομένη. Ἡ κατάργησις τῶν νόμων αὐτῶν ἐγένετο πρὸς ἐξασφάλισιν ὅχι τῆς γυναικὸς ἀλλὰ τῶν ἀδόλων δανειστῶν καὶ διαφύλαξιν τῆς καλῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν συναλλαγῶν.⁴ Ὁ Ν. Π. Δημητρακόπουλος δὲν ὑστέρησε καὶ εἰς τὴν κάθαρσιν τοῦ σώματος τῶν δικαστικῶν ὑπαλλήλων εἰς μεγάλον ἀριθμὸν. Ἰδιαίτερος μεταξὺ τῶν νεωτερισμῶν του μνημονεύομεν τὸν νέον Νόμον περὶ *Λιαθηκῶν*, ἐκδοθέντα ὑπ' ἀριθμ. ΓΨΠ' (3780) κατὰ τὴν 14^{ην} Μαΐου 1911,⁵ εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ περὶ αὐτῶν Κυβερνητικοῦ Ψηφίσματος ὑπ' ἀριθμ. 68 τῆς 11^{ης} Φεβρουαρίου 1830.⁶

Πρὸ πολλῶν ἐτῶν, μελετῶν τὴν συλλογὴν ἐργασιῶν τοῦ Ν. Π. Δημητρακοπούλου, ποὺ ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ ἐξ ἀδελφῆς ἀνεψιοῦ του καὶ τέως διευθυντοῦ τοῦ Πολιτικοῦ του Γραφείου, δικηγόρου Κωνσταντίνου Γ. Μπαλλῆ, ὑπὸ τὸν τίτλον *Νομικαὶ Ἐνασχολήσεις*, εἶχα ἐντυπωσιασθῆ ἀπὸ τὴν μελέτην : *Ἡ ἐπιρροή τῆς πενίας τοῦ ἀνδρὸς ἐπὶ τῶν νομικῶν σχέσεων τῶν συζύγων πρὸς ἀλλήλους* (Ἐν Ἀθήναις 1914),⁷ ἣ ὁποία μὲ εἶχε προβληματίσει καὶ ὡς

4. Βλ. Νόμον ὑπ' ἀριθμ. ΓΨΠΗ' (3788) τῆς 6^{ης} Ἰουνίου 1911, περὶ καταργήσεως τοῦ Ἀναστασιανοῦ Νόμου καὶ τῶν σχετικῶν αὐτῷ διατάξεων τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τοῦ Ἰονίου Κώδικος, *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. Α' 134 (8 Ἰουν. 1911), σ. 565 καὶ Νόμον ὑπ' ἀριθμ. ΓΩΛΔ' (3834) τῆς 23^{ης} Ἰουλίου 1911, περὶ τῆς ὑπὸ τῶν γυναικῶν ἀναδοχῆς ἄλλοτρίων ὑποχρεώσεων, *Αὐτόθι*, φ. Α' 195 (25 Ἰουλ. 1911), σ. 909.

5. *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. Α' 112 (18 Μαΐου 1911), σσ. 435-441.

6. *Γενικὴ Ἐφημερὶς τῆς Ἑλλάδος*, φ. 27 (2 Ἀπρ. 1830), σσ. 105-107.

7. Ὑπ' ὅψιν ἐν προκειμένῳ ἡ περιπέτεια τοῦ πατρὸς του, τοῦ ὁποίου ἐδυσκολεύθη ὁ γάμος, διότι ἐσπερεῖτο ἀκινήτου περιουσίας, τὴν ὁποίαν ἐπεδίωξε καὶ ἐπέτυχε τελικῶς νὰ ἀποκτήσῃ. Ἡ μελέτη αὕτη εἶχεν ἀρχικῶς καὶ ἐν περιλήψει δημοσιευθῆ εἰς τὴν *Ἐφημερίδα τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Γαλλικῆς Νομολογίας*, τόμ. 34 (ΛΔ'), Σεπτ. 1914-Αὐγ. 1915, σσ. 76-108 (μὲ πρόλογον-ἐπιστολὴν πρὸς τὴν Διεύθυνσιν τοῦ περιοδικοῦ, λίαν ἐνδιαφέρονσαν). Βραδύτερον περιελήφθη ἐν Ν. Π. Δημητρακοπούλου, *Ἀπαντα. Ἔργα καὶ πάρεργα*. Ἐκδίδονται ὑπὸ Κωνσταντίνου Γ. Μπαλλῆ, Τόμ. Τρίτος περιέχων τὸν τρίτον τόμον

πρὸς τὰς περὶ γάμου ἀντιλήψεις τοῦ ἀνδρός. Εἶχα ἀναζητήσει τότε τὰς μελέτας του εἰς ποικίλας βιβλιοθήκας καὶ συλλογὰς καὶ ἐμελέτησα αὐτάς.

Ἐκεῖνο ὅμως ποῦ συνήθως δὲν ἐξαίρεται καὶ ποῦ θέλω νὰ μνημονεύσω νῦν εἶναι ἡ μεγαλεπήβολος νομοπαρασκευαστικὴ σχεδιάσις τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐκ πείρας ἀντιληφθῇ ὡς ἀναγκαίαν. Ὁ Ν. Π. Δημητρακόπουλος ἠθέλησε νὰ ἀναπροσαρμόσῃ χρονικῶς καὶ ἐν ἐνιαίῳ συστήματι τὸ συνολικὸν ἔργον τοῦ G.- L. von Maurer. Κατὰ σύμπτωσιν, ὁ μέγας ἐκεῖνος Νομοθέτης παρέμεινεν ἐν νομοθετικῇ δράσει παρ' ἡμῖν σχεδὸν τόσον χρόνον ὅσον καὶ ὁ Δημητρακόπουλος ὡς ὑπουργός, ἀλλ' εἶχε τὴν τύχην νὰ ἴδῃ περαιωμένον, μερικῶς ἔστω, τὸ ἔργον του, ὅχι ὅμως καὶ νὰ ἐφαρμόζεται τοῦτο (ἐκτὸς τοῦ Ποινικοῦ Νόμου, τεθέντος ἐν ἰσχύϊ ἐνῶ ἦτο ἀκόμη ἐν Ἑλλάδι). Ὁ Δημητρακόπουλος ἐθεμελίωσεν ἀντίστοιχον ἔργον ποῦ ὅμως ὠλοκληρώθη μετὰ λίαν μακρὸν διάστημα, ἐνῶ αὐτὸς δὲν ἔζη πλέον.

Β'

Αὐτὴν τὴν προσπάθειάν του μόνον ἐξαίρω τό γε νῦν ἔχον καὶ μένω εἰς αὐτήν. Πρόκειται περὶ τοῦ λεπτομεροῦς Βασ. Διατάγματος τῆς 20^{ης} Ἰανουαρίου 1911, περὶ συστάσεως Νομοπαρασκευαστικῶν Ἐπιτροπειῶν, ἀπασῶν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ὑπουργοῦ ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης.⁸

1) Τῆς πρὸς ἐξακολούθησιν καὶ περάτωσιν τῶν ἀπὸ μακροῦ ἐργασιῶν τῆς συντάξεως *Σχεδίου Ἀστικοῦ Κώδικος*, μὲ μέλη αὐτῆς τοὺς Σπυρίδωνα Γ. Τσαγγρῆν (1859-1950), Ἀρεοπαγίτην, Κωνσταντῖνον Βασ. Δεμερτζῆν (1876-1936), Παναγιώτην Ἰ. Ἀραβαντινὸν (1880-1932), Δημήτριον Π. Παπούλιαν (1878-1932), Ὑψηγῆτὰς τῆς Νομικῆς Σχολῆς καὶ δικηγόρους, καὶ Παντελῆν Τσιτσεκλῆν (1864-1928), δικηγόρον.

2) Τῆς πρὸς ἀναθεώρησιν καὶ μεταρρύθμισιν τοῦ Ὁργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων καὶ τῆς Πολιτικῆς Δικονομίας τοῦ 1834, μὲ μέλη αὐτῆς τοὺς Ματθαῖον Χατζῆσκον (1861-1941), Ἀρεοπαγίτην, Ἰωάννην Κ. Σημαντήραν (1877-1916) καὶ Κωνσταντῖνον Ἀ. Βασιλείου (1876-1918), Ὑψηγῆτὰς τῆς Νομικῆς Σχολῆς καὶ δικηγόρους.

3) Τῆς πρὸς ἀναθεώρησιν καὶ μεταρρύθμισιν τῶν διατάξεων τοῦ Ποινικοῦ

τῶν Νομικῶν Ἐνασχολήσεων, Ἐν Ἀθήναις 1927 καὶ Μέρος Β' ὑπὸ Ἀντωνίου Σκλαβούνου, Ἐν Ἀθήναις 1927 (περιέχων τὴν ἐξέτασιν τοῦ θέματος τῆς πενίας τοῦ συζύγου ἐξ ἐπόψεως Ἐμπορικοῦ Δικαίου).

8. Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως, φ. Α' 18 (22 Ἰαν. 1911), σσ. 61-63.

Νόμον (1833) καὶ τῆς *Ποινικῆς Δικονομίας* (1834), μὲ μέλη αὐτῆς τοὺς Τιμολέοντα Ἡλιοπούλου (1856-1932) καὶ Παναγιώτην Δημ. Γιωτόπουλου (1878-1965), Ὑψηγῆτὰς τῆς Νομικῆς Σχολῆς καὶ δικηγόρους, καὶ Ἀνδρέαν Σπηλ. Μιχαλακόπουλον (1876-1938), δικηγόρον (καὶ βραδύτερον πρωθυπουργόν).

4) Τῆς πρὸς ἀναθεώρησιν καὶ μεταρρύθμισιν τοῦ Ἐμπορικοῦ Νόμου (1822-1835), μὲ μέλη τοὺς Σπυρίδωνα Σημίτην (1872-1914), Θρασύβουλον Γ. Πετιμεζῆν (1874-1939) καὶ Ἠλίαν Ἀναστασιάδην (1879-1949), Ὑψηγῆτὰς τῆς Νομικῆς Σχολῆς καὶ δικηγόρους.

Ἐκάστη Ἐπιτροπεΐα θὰ συνεδρίαζε κατ' ἰδίαν εἰς τὰ γραφεῖα τοῦ Ὑπουργείου ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης καὶ θὰ ἐξέλεγεν ἐκ τῶν μελῶν τῆς ἑνᾶ ἀντιπρόεδρον καὶ ἕνα γενικὸν γραμματέα, προϊστάμενον τοῦ Γραφείου αὐτῆς. Διὰ πράξεως τοῦ Ὑπουργοῦ καὶ προτάσει ἐκάστης Ἐπιτροπεΐας, θὰ διωρίζοντο εἰς ἡ πλείονες γραμματεῖς καὶ τὸ λοιπὸν βοηθητικὸν προσωπικόν, ἀναλόγως τῶν ἐκάστοτε ἀναγκῶν «πρὸς σύνταξιν τῶν πρακτικῶν καὶ ἐκτέλεσιν πάσης ὑπηρεσίας σχετικῆς πρὸς τὸ ἔργον τῆς Ἐπιτροπεΐας». Ἀπόντος ἡ κωλυμένου τοῦ ἀντιπροέδρου θὰ ἀνεπλήρου αὐτὸν ὁ πρεσβύτερος τῶν μελῶν καὶ τὸν γενικὸν γραμματέα ὁ νεώτερος αὐτῶν. Ὑφ' ἐκάστης Ἐπιτροπεΐας θὰ ὠρίζετο ἐκ τῶν μελῶν τῆς εἰσηγητῆς τοῦ ὑπὸ συζήτησιν συγκεκριμένου θέματος.

Τὸ ἔργον τῶν Ἐπιτροπειῶν συνίστατο εἰς τὴν ἐμπρόθεσμον κατὰ τὰ ἐν τῷ Διατάγματι προβλεπόμενα χρονικὰ πλαίσια σύνταξιν τοῦ οἰκείου προσχεδίου νόμου συνοδευομένου ὑπὸ λεπτομεροῦς αἰτιολογικῆς ἐκθέσεως. Τὰ κείμενα ταῦτα ἐκτυπούμενα θὰ ἀπεστέλλοντο εἰς τὴν Νομικὴν Σχολήν, τοὺς δικηγορικοὺς συλλόγους τοῦ Κράτους καὶ εἰς τὰ πολυμελῆ δικαστήρια, ἵνα διατυπωθοῦν ἐντὸς πέντε μηνῶν ἀπὸ τῆς παραλαβῆς των αἰ ἐπ' αὐτῶν παρτηρήσεις αὐτῶν.

Αἱ Ἐπιτροπεῖαι θὰ ἐλάμβανον ὑπ' ὄψιν ὡς βάσιν τὰ καταρτισθέντα ἤδη παρ' αὐτῶν προσχέδια καὶ τὰς προμνησθείσας παρατηρήσεις καὶ ὑπομνήματα τῆς Νομικῆς Σχολῆς, τῶν δικηγορικῶν συλλόγων, τῶν δικαστηρίων καὶ ἄλλων καὶ θὰ συντάσσον τὰ ὀριστικὰ κείμενα. Τὸ ὅλον ἔργον ἔδει νὰ συντελεσθῇ ἐντὸς ἔτους ἀπὸ τῆς συστάσεως τῶν Ἐπιτροπειῶν, ὥστε τὸ ὀριστικὸν κείμενον νὰ τεθῇ ὑπὸ τὴν ψῆφον τῆς Βουλῆς, μετ' αἰτιολογήσεως τῶν εἰδικῶν ἐκθέσεων (κατ' Ἐπιτροπεῖαν) τῶν εἰς τὰ προσχέδια ἐπενεχθεισῶν τυχόν μεταβολῶν.

Προεβλέφθησαν ἕξ ἄλλου καὶ Ἀναθεωρητικαὶ Ἐπιτροπεῖαι, μέλλουσαι νὰ συσταθοῦν ἀμέσως μετὰ τὸ πέρασ τοῦ πενταμήνου διὰ πράξεως τοῦ Ὑπουργοῦ ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης. Αὗται θὰ ἀπετελοῦντο ἐκ τῶν: «1) κατὰ τὸν χρόνον τῆς συστάσεως αὐτῶν ὑφισταμένων ἤδη μελῶν τῶν διὰ τοῦ παρόντος Διατάγματος συνισταμένων εἰσηγητικῶν Ἐπιτροπειῶν 2) ἕξ ἰσαριθμῶν με-

λῶν ἐκ τῶν προσώπων τῶν ὑποδειχθησομένων ὑπὸ τοῦ Προέδρου, Ἀντιπροέδρου καὶ Εἰσαγγελέως τοῦ Ἀρείου Πάγου, τριῶν ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων κατὰ τὸν διορισμὸν Καθηγητῶν τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου καὶ τοῦ Προέδρου τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν, συνερχομένων πάντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ ἀποφαινομένων δι' ἀπολύτου πλειονοψηφίας».

Ἐν συνεχείᾳ τοῦ μνημονευθέντος Διατάγματος, ἐξεδόθη πρωθυστέρως ἴδιος Νόμος περὶ Νομοπαρασκευαστικῶν Ἐπιτροπειῶν, ὁ ὑπ' ἀριθμ. ΓΨΝΗ' (3758) τῆς 17^{ης} Φεβρουαρίου 1911,⁹ οἷονεὶ συμπληρωματικὸς τοῦ Διατάγματος. Διεπιστώθη βεβαίως ὅτι ὁ Νόμος ἔπρεπε νὰ ἔχῃ προηγηθῇ, διὰ δημοσιονομικοὺς ἰδίως λόγους. Ὁ Νόμος ἐπέφερε τροποποιήσεις εἰς τὸ ὑπάρχον Διάταγμα καὶ προέβλεψε νέον διάταγμα περὶ τῆς συνθέσεως αὐτῶν. Διὰ τὰς Ἀναθεωρητικὰς Ἐπιτροπείας ὥρισεν ὅπως, πέρα τῶν μελῶν τῶν Εἰσηγητικῶν Ἐπιτροπειῶν, συγκροτηθοῦν καὶ ἀπὸ ἑξ ἑκ τῶν ὁποίων τρία ἐκ νομικῶν καὶ τρία ἐξ ἀντιπροσώπων οἰκονομικῶν καὶ ἐπαγγελματικῶν τάξεων ἢ θεωρητικῶν οἰκονομολόγων.

Οὕτω κατέστη ἀναγκαῖον νὰ ἐκδοθῇ νέον Διάταγμα περὶ συνθέσεως τῶν Ἐπιτροπειῶν καὶ μὲ νέα πρόσωπα. Διὰ τοῦ νέου τούτου Βασ. Διατάγματος τῆς 10^{ης} Μαρτίου 1911¹⁰ ἡ σύνθεσις τῶν ἀπὸ τῆς 20^{ης} Ἰανουαρίου τοῦ αὐτοῦ

9. Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως, φ. Α' 55 (5 Μαρτ. 1911), σσ. 218-219. Βλ. καὶ Νόμον ὑπ' ἀριθμ. ΓΨΟΔ' (3774), τῆς 30^{ης} Ἀπριλίου 1911, περὶ καταργήσεως τῶν ἐδαφ. 2 καὶ 3 τοῦ Νόμου ΓΨΝΗ' (3758) τοῦ 1911 περὶ Νομοπαρασκευαστικῶν Ἐπιτροπειῶν, *Αὐτόθι*, φ. Α' 101 (3 Μαΐου 1911), σ. 400.

10. *Αὐτόθι*, φ. Α' 61 (12 Μαρτ. 1911), σ. 238. Αἱ Ἐπιτροπεῖαι ἀνασυνεκροτήθησαν ἀκολούθως (μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ Ν. Π. Δημητρακοπούλου) βάσει τοῦ Νόμου ὑπ' ἀριθμ. 510 τῆς 27^{ης} Νοεμβρίου 1914, περὶ τροποποιήσεως τοῦ Νόμου ΓΨΝΗ' τοῦ 1911, περὶ Νομοπαρασκευαστικῶν Ἐπιτροπειῶν (*Αὐτόθι*, φ. Α' 393 [24 Δεκ. 1914], σσ. 2142-2143) καὶ τοῦ Βασ. Διατάγματος τῆς 21^{ης} Ἰανουαρίου 1915, περὶ ἀνασυστάσεως τῶν Νομοπαρασκευαστικῶν Ἐπιτροπειῶν (*Αὐτόθι*, φ. Α' 40 [28 Ἰαν. 1915], σ. 296). Βλ. καὶ Ἐπετηρίς τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης, ἔτος 4 (1914), Ἐν Ἀθήναις 1915, σσ. 172-175, ὡς καὶ Ἐφημερίς τῶν Συνζητήσεων τῆς Βουλῆς, Περίοδος ΙΘ', Σύνοδος Γ', τόμ. Α', Ἐν Ἀθήναις 1914, σσ. 846, 862-863· τόμ. Β', Ἐν Ἀθήναις 1914, σ. 1047. Ἠκολούθησαν καὶ ἕτεραι ἐν συνεχείᾳ ἀνασυγκροτήσεις καὶ συγκροτήσεις Ἐπιτροπειῶν. Βλ. Νόμον ὑπ' ἀριθμ. 846 τῆς 2^{ης} Σεπτεμβρίου 1917, περὶ παρατάσεως τῶν ἐργασιῶν τῶν Νομοπαρασκευαστικῶν Ἐπιτροπειῶν καὶ ἀνασυγκροτήσεως αὐτῶν, Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως, φ. Α' 187 (5 Σεπτ. 1917), σ. 646· Βασ. Διάταγμα τῆς 3^{ης} Ὀκτωβρίου 1917, περὶ ἀνασυγκροτήσεως τῶν Νομοπαρασκευαστικῶν Ἐπιτροπειῶν, *Αὐτόθι*, φ. Α' 216 (4 Ὀκτ. 1917), σ. 816. Ἡ περὶ τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος Ἐπιτροπεῖα ἀναφέρεται εἰς ἀσύνταξιν Σχεδίου Ἀστικοῦ Κώδικος». Βλ. καὶ Νόμον ὑπ' ἀριθμ. 1584 τῆς 24^{ης} Δεκεμβρίου 1918,

έτους καταρτισθεισών Ἐπιτροπειῶν (αἱ ὁποῖαι δὲν καταργήθησαν οὔτε ἀνασυνεστήθησαν ἀλλ' ἀπλῶς ἀνασυνεκροτήθησαν) διεμορφώθη ὡς ἑξῆς:

1) Ἡ πρὸς ἐξακολούθησιν καὶ περάτωσιν τῶν ἐργασιῶν τῆς συντάξεως Σχεδίου Ἀστικοῦ Κώδικος, μὲ μέλη τοὺς Σπυρίδωνα Τσαγγρῆν, Ἀρεοπαγίτην, Ἰωάννην Στ. Εὐκλείδην (1850-1920), Διονύσιον Στεφάνου (1835-1916), Νικόλαον Σ. Μαρκέτην καὶ Δημήτριον Παπούλιαν, δικηγόρους καὶ Κωνσταντῖνον Δεμερτζῆν καὶ Παναγιώτην Ἀραβαντινόν, Ὑφηγητὰς τῆς Νομικῆς Σχολῆς καὶ δικηγόρους.

2) Ἡ πρὸς ἀναθεώρησιν καὶ μεταρρύθμισιν τοῦ Ὁργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων καὶ τῆς Πολιτικῆς Δικονομίας, μὲ μέλη τοὺς Ματθαῖον Χατζᾶκον, Ἀρεοπαγίτην, Ἰωάννην Κ. Σημαντήραν καὶ Κωνσταντῖνον Ἀ. Βασιλείου, Ὑφηγητὰς τῆς Νομικῆς Σχολῆς καὶ δικηγόρους.

3) Ἡ πρὸς ἀναθεώρησιν καὶ μεταρρύθμισιν τῶν διατάξεων τοῦ Ποινικοῦ Νόμου καὶ τῆς Ποινικῆς Δικονομίας, μὲ μέλη τοὺς Τιμολέοντα Ἡλιόπουλον καὶ Παναγιώτην Γιωτόπουλον, Ὑφηγητὰς τῆς Νομικῆς Σχολῆς καὶ δικηγόρους, καὶ Ἀνδρέαν Σπηλ. Μιχαλακόπουλον, δικηγόρον.

4) Ἡ πρὸς ἀναθεώρησιν καὶ μεταρρύθμισιν τοῦ Ἐμπορικοῦ Νόμου, μὲ μέλη τοὺς Σπυρίδωνα Σημίτην, Θρασύβουλον Γ. Πετιμεζᾶν καὶ Ἠλίαν Ἀναστασιάδην, Ὑφηγητὰς τῆς Νομικῆς Σχολῆς καὶ δικηγόρους.

Μὲ ἄλλους λόγους, μόνον ἢ ἐπὶ τοῦ Σχεδίου Ἀστικοῦ Κώδικος Ἐπιτροπεία ὑπέστη μεταβολὴν-διεύρυνσιν τῆς συνθέσεώς της διὰ τοῦ νεωτέρου Διατάγματος. Αἱ λοιπαὶ παρέμειναν ὡς εἶχον. Ἐπισημαίνεται πάντως ὁ διορισμὸς εἰς δύο Ἐπιτροπείας (Ἀστικοῦ Δικαίου καὶ Ποινικοῦ Δικαίου) καὶ Ἐπτανησιῶν νομικῶν ἕνεκα τῆς ἀντιστοίχου Ἰονίου Νομοθεσίας.

Τὸ Διάταγμα ἐξεδόθη, ὡς ἦτο φυσικόν, προτάσει τοῦ ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης Ὑπουργοῦ, ὅστις ἦτο πάντοτε ὁ Ν. Π. Δημητρακόπουλος. Δι' ἐπακολούθησαντος ἐτέρου Βασ. Διατάγματος τῆς 19^{ης} Μαΐου 1911 καὶ λόγω παραιτήσεως τοῦ Διονυσίου Στεφάνου ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ μέλους τῆς ὡς ἄνω πρώτης

περὶ παρατάσεως τοῦ χρόνου τῶν ἐργασιῶν τῶν Νομοπαρασκευαστικῶν Ἐπιτροπειῶν καὶ ἀποζημιώσεως αὐτῶν, *Αὐτόθι*, φ. Α' 280 (31 Δεκ. 1918), σσ. 1721-1722· Νόμον ὑπ' ἀριθμ. 2642 τῆς 22^{ης} Αὐγούστου 1921, περὶ παρατάσεως τοῦ χρόνου τῶν Νομοπαρασκευαστικῶν Ἐπιτροπειῶν καὶ ἀνασυγκροτήσεως αὐτῶν, *Αὐτόθι*, φ. Α' 172 (13 Σεπτ. 1921), σσ. 793-794, καὶ Βασ. Διάταγμα τῆς 23^{ης} Σεπτεμβρίου 1921, περὶ ἐκτελέσεως τοῦ Νόμου 2642 καὶ συγκροτήσεως τῶν Νομοπαρασκευαστικῶν Ἐπιτροπειῶν, *Αὐτόθι*, φ. Α' 178 (24 Σεπτ. 1921), σσ. 828-829. Περιορίσθημεν εἰς τὴν μνηῖαν τῶν ὀργανωτικῶν μέτρων ποὺ ἐλήφθησαν μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ν. Π. Δημητρακοπούλου.

Ἐπιτροπείας, διωρίσθη, προτάσει αὐτῆς, ἐκ καταλόγου τριῶν προσώπων ὡς μέλος ὁ Παναγιώτης Ἐπαμεινώνδου Τσαλδάρης (1868-1936), ὁ βραδύτερον πρωθυπουργός.¹¹ Δι' ἀποφάσεως τοῦ ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης Ὑπουργοῦ διωρίσθησαν οἱ πρῶτοι καὶ δεῦτεροι γραμματεῖς καὶ ὑπογραμματεῖς τῶν Ἐπιτροπειῶν. Ἐπισημαίνομεν τὸν διορισμὸν τοῦ τότε διδάκτορος τῆς Νομικῆς Ἀλεξάνδρου Β. Βαμβέτσου, διαπρεποῦς ἀκολούθως δικηγόρου, ὡς πρώτου γραμματέως τῆς Ἐπιτροπείας πρὸς ἀναθεώρησιν καὶ μεταρρύθμισιν τοῦ Ὁργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων καὶ τῆς Πολιτικῆς Δικονομίας.¹²

Θὰ πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι τὸ ὑποβληθὲν εἰς τὴν Βουλὴν Σχέδιον Νόμου περὶ τῶν Νομοπαρασκευαστικῶν Ἐπιτροπειῶν (ὡς ἴδιον σχετικὸν νομοθέτημα ἀφιστάμενον τῆς ἀντιλήψεως ὅτι αἱ Ἐπιτροπεῖαι ἦτο δυνατόν νὰ συγκροτηθοῦν βάσει τοῦ ἄρθρου 2, παρ. ε', τοῦ περὶ σχηματισμοῦ καὶ ἀρμοδιότητος τῆς Γραμματείας ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης Βασ. Διατάγματος τῆς 3^{ης} / 15^{ης} Ἀπριλίου 1833),¹³ συνεζήτηθη λίαν διεξοδικῶς εἰς πρώτην Συζήτησιν (Συνεδρίασις 25 τῆς 9^{ης} Φεβρουαρίου 1911), καθ' ἣν ἐξεφράσθη κατ' αὐτοῦ ὁ Βουλευτὴς Λακωνίας Εὐστράτιος Κουλουμβάκης (1872-1958), ἀντιπολιτευόμενος τὴν Κυβέρνησιν Βενιζέλου, ἀλλὰ καὶ ὁ Στέφανος Δραγούμης, θεωροῦντες ὅτι ἐκνόμως εἶχεν ἐκδοθῇ τὸ πρῶτον Διάταγμα, ὁ δὲ Εὐστράτιος Κουλουμβάκης ἀντικρούων καὶ τὸν διορισμὸν τοῦ Ἰωάννου Κ. Σημαντήρα ὡς νεανίου τότε, μορφωμένου μὲν ἀλλ' ἐν τῇ ξένῃ καὶ ἀνιδέου ὡς πρὸς τὰ καθ' ἡμᾶς, υἱοῦ ὅμως τοῦ Προέδρου τοῦ Ἀρείου Πάγου. Κατεφέρθη καὶ ἐναντίον ἄλλων ἐκ τῶν διορισθέντων κατὰ μῆνα Ἰανουάριον 1911 ὡς μελῶν τῶν Ἐπιτροπειῶν, εἰς δευτέραν Συζήτησιν (Συνεδρίασις 27 τῆς 11^{ης} Φεβρουαρίου 1911, λίαν μαχητικὴ) καὶ εἰς τρίτην Συζήτησιν καὶ εἰς τὸ σύνολον (Συνεδρίασις 28 τῆς 12^{ης} Φεβρουαρίου 1911).¹⁴ Αἱ συζητήσεις ὑπῆρξαν μακραί, ἔντοναι καὶ λίαν ἀξιόλογοι ἐξ ἐπόψεως κριτικῆς τῶν νομοπαρασκευαστικῶν ἐργασιῶν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος μέχρι τοῦ 1909, καταδεικνύουσαι τὴν εὐρυτάτην ἐνημέρωσιν πολλῶν βουλευτῶν. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι αἱ διατάξεις τοῦ ἰσχύοντος εἰσέτι Ὁργανικοῦ Διατάγματος τῆς 3^{ης} / 15^{ης} Ἀπριλίου 1833 ἐπέτρεπον τὴν ἐνέργειαν τοῦ Ν. Π. Δημητράκοπουλου.

Ὁ Ν. Π. Δημητράκοπουλος ἠθέλησε πράγματι νὰ καταστή νέος Maurer, δι' ἀνανεώσεως καὶ μεταρρυθμίσεως τοῦ ὅλου ἔργου ἐκείνου δι' ἐπιλέκτων

11. Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως, φ. Β' 103 (23 Μαΐου 1911), σ. 273.

12. Αὐτόθι, φ. Β' 112 (4 Ἰουν. 1911), σ. 299.

13. Αὐτόθι, φ. 14 (13/25 Ἀπρ. 1833), σσ. 89-91.

14. Ἐφημερὶς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς. Β' Διπλὴ Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ, Ἐν Ἀθήναις 1911, σσ. 411-417, 469-476, 483-496.

Ἐπιτροπειῶν, ἐνῶ ὁ πολὺς Βαυαρὸς εἰργάσθη ἀμέσως καὶ δι' εὐαρίθμων ἀρίστων ὑπαλλήλων τῆς τότε Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης, τοὺς ὁποίους ἡ Νομικὴ Κοινότης ἔχει δυστυχῶς λησμονήσει.

Ἡ ἐντυπωσιακὴ εἰσήγησις τοῦ Ν. Π. Δημητρακοπούλου πρὸς τὴν Βουλὴν κατὰ τὴν 26^{ην} Ἰανουαρίου 1911 περὶ τῶν ἐπὶ μέρους σπουδαίων νομοσχεδίων του (μεταξὺ αὐτῶν καὶ τὸ περὶ Διαθηκῶν) ὑπῆρξε μνημειώδης, ἐν συνεχείᾳ ἐκείνης τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου. Ἀμφότεραι κατεχωρίσθησαν εἰς τὴν Ἐφημερίδα τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, δηλ. ἡ βασικὴ ἀγόρευσις καὶ αἱ ἐπὶ μέρους, αἱ ὁποῖαι ἀνεδημοσιεύθησαν «ἀνέπαφον» ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Ἀ. Πετρακᾶκου, τὸ ὕψος τῶν ἰδεῶν τοῦ ἀνδρὸς εὐλαβουμένου. Ὁ δικηγόρος καὶ πολιτευτὴς Δημήτριος Ἀ. Πετρακᾶκος (1877-1946), ἐκ τῶν «Φίλων τοῦ Δημητρακοπούλου», εἶχε διατελέσει Γεν. Γραμματεὺς τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης ἐπὶ τῆς ὅλης Ὑπουργίας τοῦ Ἀρχάδος νομικοῦ καὶ παρηκολούθησεν ἢ καὶ συμμετέσχεν εἰς τὸ ἔργον του. Ὁ Δ. Ἀ. Πετρακᾶκος εἶχε σπουδάσει ἐναυθὰ καὶ εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ εἰς αὐτὸν ὀφείλεται τὸ γνωστὸν ἔργον: *Ἡ Κοινοβουλευτικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος*.¹⁵

Ὁ Ν. Π. Δημητρακόπουλος εἰς τὴν ὥς ἄνω εἰσήγησιν πρὸς τὴν Βουλὴν, ἀνεφέρθη καὶ εἰς τὸν γενικώτερον σχεδιασμὸν ἀναμορφώσεως τῆς Μεγάλης Νομοθεσίας διὰ τῶν ἀκολούθων: «Διεπόμεθα εἰσέτι ὑπὸ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου» ἔχομεν δὲ κρατοῦσαν Δικονομικὴν ἐν γένει Νομοθεσίαν καὶ Ποινικὸν Νόμον ξένους πρὸς τὴν σύγχρονον ἐπιστημονικὴν καὶ ποινικὴν καὶ πολιτικὴν συνείδησιν. Εἶναι ἀπὸ μακρῶν ἤδη ἐτῶν ἐνδεειγμένη ἡ ἀνάγκη τῆς ἀνακαθάρσεως τῶν Κωδίκων τούτων. Ἀλλ' αἱ μέθοδοι αἱ ὁποῖαι ἐτέθησαν εἰς ἐφαρμογὴν, ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὴν σύνταξιν Ἀστικοῦ Κώδικος –διότι περὶ τῶν λοιπῶν οὐδὲν σχεδὸν ἐγένετο– δὲν ἀνταπεκρίθησαν εἰς τὴν πληρῶσιν ταύτης. Καὶ οὐδὲν σχεδὸν ἀποτέλεσμα ἔσχον. Δεκαετία παρήλθεν (πολὺ περισσότεραι λέγομεν ἡμεῖς) ἀφ' ἧς ἀσχολούμεθα εἰς τὴν σύνταξιν Ἀστικοῦ Κώδικος, χωρὶς ὅχι μόνον νὰ ἔλθῃ τὸ ἔργον εἰς πέρας, ἀλλ' ἴσως-ἴσως χωρὶς καὶ νὰ προαχθῇ εἰς σημεῖον ἄξιον μνείας. Καὶ τοῦτο ἐνῶ ὁ σχετικὸς φάκελος, ὁ εὐρισκόμενος εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Δικαιοσύνης, ἀποδεικνύει ὅτι καὶ χρόνος μακρὸς παρήλθε καὶ ἑκατοντάδες τινὲς χιλιάδων δραχμῶν ἑδαπανήθησαν. Τοῦτο δὲν εὐθύνει τὰ πρόσωπα. Εὐθύνει τὸ σύστημα τὸ ὁποῖον ἐτέθη εἰς ἐφαρμογὴν ἢ μᾶλλον τὴν ἔλλειψιν παντὸς συστήματος.

Ἐπιθυμοῦντες, κύριοι, νὰ ἀνταποκριθῶμεν εἰς τὰς ἀνάγκας ταύτας, συννοοῦντες δὲ ὅτι ἡ κωδικοποιήσις τῆς δικαστικῆς ἡμῶν νομοθεσίας, ἡ ριζικὴ

15. Τόμ. Ζ', Ἐν Ἀθήναις 1944. Βλ. εἰδικῶς ἐν αὐτῷ σσ. 317-385.

δηλονότι ἀνακάθαρσις ταύτης καὶ ἡ εἰσαγωγή νέων Κωδίκων, ἡ σύνταξις καὶ εἰσαγωγή Ἀστικῶν Κωδίκων, ἡ ἀνακαίνισις τῆς Πολιτικῆς Δικονομίας, ἡ ἀνακαίνισις τῆς Ποινικῆς Δικονομίας, ἡ ἀνακαίνισις καὶ μεταβολὴ τοῦ ἰσχύοντος Ποινικοῦ Νόμου καὶ τοῦ Ἐμπορικοῦ Κώδικος ἡ μεταρρυθμίσεις, θέλουσιν ἀπαιτήσῃ καὶ χρόνον μακρὸν καὶ μελέτας εἰδικὰς καὶ συντόνους ἀνδρῶν εἰδικῶν πρὸς ἐνασχολήσεις τοσούτῳ σοβαράς, ἀπεφασίσαμεν καὶ προὐκαλέσαμεν ἐσχάτως τὴν ἔκδοσιν Βασιλικοῦ Διατάγματος δι' οὗ ἰδρύσαμεν τέσσαρας πρὸς τοῦτο ἐπιτροπὰς».¹⁶

Ἡ ἀνάληψις τῆς πρωτοβουλίας τοῦ Ν. Π. Δημητρακοπούλου περὶ τῆς ἀναθεωρήσεως τῆς ὅλης Μεγάλης Νομοθεσίας θεωρῶ ὅτι ἀποτελεῖ τὸ σημαντικώτερον ἔργον του· καὶ εἶναι περιέργον ὅτι δὲν τιμᾶται, ἴσως διότι δὲν ὑλοποιήθη πάραυτα. Πάντως ὁ Ν. Π. Δημητρακόπουλος ἐγνώριζε, καὶ τὸ ἐδήλωσεν εἰς τὴν Βουλὴν, ὅτι τὸ πέρας τῆς ἀναθεωρήσεως θὰ ἀπῆται, παρὰ τοὺς περιοριστικούς ὅρους τῆς ἀναθέσεως τῆς ἐργασίας, πολὺν χρόνον. Καὶ ἂν ἔζη ἀκόμη ἐπὶ πολὺ, δὲν θὰ εἶχεν ἰδεῖ τὸν σχεδιασμόν του ὑπὸ μορφὴν νομοθετημάτων. Εἶχε θέσει ὅμως τὰ θεμέλια. Ὡς εἶχε δηλώσει εἰς τὴν Βουλὴν: «Δὲν θὰ ἀπασχολήσω βεβαίως τὴν Βουλὴν εἰς τὰς λεπτομερείας· διότι πλεῖσται τούτων φέρονται ἐν τῷ δημοσιευθέντι Διατάγματι, τὰς δὲ λοιπὰς θέλετε ἰδεῖ ἐν τῷ μετὰ τινος ἡμέρας ὑποβληθησομένῳ πρὸς ὑμᾶς νομοσχεδίῳ, διὰ τοῦ ὁποίου ἐξασφαλίζονται μὲν τὰ μέλη ἀπὸ τῶν μεταβολῶν καὶ τῆς ἀβεβαιότητος, τάσσονται προθεσμίαι, ὁρίζεται δὲ καὶ ἐπαρκὴς ἀμοιβή, ἀνάλογος τοῦ χρόνου, τὸν ὁποῖον θέλουσι διαθέσει διὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην καὶ ἀνάλογος εἰς τὴν σπουδαιότητα αὐτῆς. Ἀλλ' ὅμως, κύριοι, ἡ κωδικοποίησις αὕτη καὶ πολὺν χρόνον θέλει καταναλώσει καὶ μετὰ τὸν καταρτισμὸν αὐτῆς καὶ μετὰ τὴν ἐπιγῆφισιν ἀκόμη τῶν νέων κωδίκων ἕτερον χρόνον, ὡς ἐγένετο καὶ ἀλλαχοῦ, μέχρις οὗ ἐφαρμοσθῇ, ἵνα προσαχθῇ ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν δημοσίαν συνείδησιν, ὅπως αὕτη ἐπακριβῶς γνωρίσῃ καὶ ἐξοικειωθῇ πρὸς τὸ νέον νομοθετικὸν καθεστῶς.

Ἀλλὰ τί γενήσεται ἐν τῷ μεταξὺ; Θὰ παραμείνωμεν ἄρᾳ γε εἰς τὴν ὑπάρχουσαν νομοθετικὴν κατάστασιν; Τοῦτο θὰ ἦτο πολλαχῶς ἐπιβλαβὲς καὶ ἀποδοκιμαστέον. Κατηρτίσαμεν ἐπομένως καὶ θὰ ὑποβάλωμεν εἰς τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν τοῦ Σώματος ὑπὸ τὴν ψῆφον αὐτοῦ διάφορα νομοσχέδια, ἀναγόμενα εἰς πάντας τοὺς κλάδους τῆς δικαστικῆς ἡμῶν νομοθεσίας. Ἐνομίσαμεν τοῦτο ἐπιβεβλημένον ἡμῖν ἐκ διττῶν λόγων. Πρῶτον καὶ λόγῳ τοῦ ἐπείγοντος ὠρισμένων νομοθετικῶν ἀναγκῶν, αἵτινες ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα τῆς νομοθεσίας καὶ εἶναι ἀνεπίδεκτοι ἀναβολῆς. Ἀλλ' ἀνεξαρτῇ

16. Δημ. Ἀ. Πετρακᾶκου, *Κοινοβουλευτικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. Ζ', σ. 324.

τως τούτου ἐνομίσαμεν τὴν τοιαύτην νομοθετικὴν τακτικὴν ἐνδεδειγμένην καὶ ἐκ λόγων θεωρητικῶν, οὓς ἐκύρωσεν ἡ νομοθετικὴ ἱστορία ἄλλων πεπολιτισμένων χωρῶν. Αὕτη ἀπέδειξεν ὅτι ἄμεσοι ριζικαὶ μεταρρυθμίσεις καὶ νομοθετικαὶ ἀνατροπαί, οἷαι ἐκεῖναι τῶν ὁποίων ἡμεῖς ἔχομεν ἀνάγκην, ἀλλαγὴ τοιούτου κωδίκων, ριζικαὶ μεταπτώσεις νομοθετικάι, τοιαῦται οὐδέποτε ἠδεδοκίμησαν ἐπὶ τοσοῦτον ὅσον ὅταν παρεσκευάσθησαν αὗται διὰ βαθμιαίων μεταβολῶν καὶ μεταρρυθμίσεων. Διὰ μεταρρυθμίσεων, αἱ ὁποῖαι μεθοδικῶς γινόμεναι, καὶ μετὰ συντηρήσεως ἅμα δὲ καὶ προόδου εἰσαγόμεναι, παρασκευάζουσιν ἀδιαταράκτως τοῦ ὅλου τὴν ἀνακαίνισιν». ¹⁷

Κατέληξε δὲ διὰ τῆς ἐξῆς διαβεβαιώσεως πρὸς τὸ Νομοθετικὸν Σῶμα, ἀφοῦ εἰς ἐκτενεστάτην ἀγόρευσιν, ἐν εἶδει ἐξαγγελίας νομοθετικοῦ προγράμματος, ἀνεκοίνωσεν ὅλα τὰ σημεῖα τῶν ἐπὶ μέρους κωδίκων καὶ ἄλλων νόμων, διὰ τοὺς ὁποίους προετίθετο νὰ εἰσηγηθῇ τροποποιήσεις: «Τοιοῦτον περίπου, κύριοι, εἶναι εἰς γενικὰς πάντοτε γραμμὰς τὸ ὅλον νομοθετικὸν καὶ διοικητικὸν σύστημα, ἐπὶ τὸ ὅποιον νομίζω ὅτι εἶναι εἰς ἡμᾶς ἐνδεδειγμένον νὰ ἐπιδιώξωμεν τὴν ριζικὴν δικαστικὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς χώρας. Καὶ τοιαῦτα εἶναι τὰ κυριότερα νομοθετήματα ταῦτα, τινὰ τῶν ὁποίων ἄμεσος ἐνδεῖκνται καὶ ἀμέσως θέλει προκληθῇ παρ' ἡμῶν τῆς Ἑθνικῆς Ἀντιπροσωπείας ἢ παρέμβασις. Εἶναι ἴσως ἀνάγκη νὰ μὴ παραλίπω νὰ ἐξηγήσω εἰς τὴν Βουλὴν ὅτι τὰ νομοθετήματα ταῦτα, τινὰ τῶν ὁποίων ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ εἰσηγηθῶ σήμερον εἰς τὴν Βουλὴν, δὲν εἶναι πρόχειρα κατασκευάσματα τῶν ὑπουργικῶν ἀντιθαλάμων. Εἶναι προϊόντα ἐργασίας τοῦ σπουδαστηρίου. Ἔργα μακρᾶς θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς μελέτης τῶν ἀναγκῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων περιβάλλεται παρ' ἡμῖν ἡ δικαστικὴ τοῦ κράτους ἐξουσία. Προϊόντα πείρας κτηθείσης ἐν παραλλήλῳ καὶ ἰσοδυνάμῳ λειτουργίᾳ θεωρίας καὶ ἐφαρμογῆς. Ἴσως εἶναι ἀνάγκη νὰ προσθέσω ἀκόμη ὅτι ἐν τῇ καταρτίσει τῶν νομοσχεδίων τούτων ἀνεζητήσαμεν κατὰ τὸ ἐφικτὸν καὶ ἐλάβομεν ἐπ' ὧν καὶ τὴν μέχρι τοῦδε προγεγεννημένην παρ' ἡμῖν νομοπαρασκευαστικὴν ἐργασίαν, δι' ἧς ἐναργέστερον ἐξεδηλώθη ἡ νομοθετικὴ τοῦ Ἑθνους συνείδησις». ¹⁸

Γ'

Προκειμένου περὶ τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, θὰ πρέπει νὰ σημειώσωμεν ὅτι ὁ Ν. Π. Δημητράκοπούλος ἀντικαμβανόμενος ὅτι μετὰ τὸ 1910 εἶχεν ἀναληφθῇ

17. *Αὐτόθι*, σ. 325.

18. *Αὐτόθι*, σ. 341.

γενική προσπάθεια αναμορφώσεως τῆς Πολιτείας εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς, μετέβαλεν ἀρχικὴν θέσιν τοῦ ἐπ' αὐτοῦ, δηλ. τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος. Τοῦτο σημειῶ, διότι παλαιότερον (1902) εἶχεν ὑποστηρίξει διάφορον ἔποψιν, στοιχοῦμενος πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ πρώην Ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης Ἀλεξάνδρου Ἀλεξ. Κοντοσταύλου (1825-1909), ἀρνηθέντος νὰ προωθήσῃ ἐν χρόνῳ ἔγκρισιν τοῦ Σχεδίου Ἀστικοῦ Κώδικος τοῦ 1874 διὰ λόγους Μεγάλης Ἐνωτικῆς Ἐθνικῆς Ἰδέας. Οὕτως εἰς ἀπάντησιν ἐρωτήματος τοῦ διαπρεποῦς δικαστοῦ, τότε Νομικοῦ Συμβούλου τῆς Κρητικῆς Πολιτείας καὶ βραδύτερον Προέδρου τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας Στάμου Παπαφράγκου (1872-1942) περὶ τοῦ καταλληλοτέρου διὰ τὴν Κρητικὴν Πολιτείαν Ἀστικοῦ Δικαίου, ὁ Νικ. Π. Δημητρακόπουλος περιέλαβε καὶ τὰ ἐξῆς ὡς ἐπόψεις του: «Ἄν πρόκειται διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου νὰ ἐξυτηρηθῇ ἰδέα ἐθνικῆ, τὸ μέτρον τοῦτο θὰ εὗρισκεν ἐνθουσιώδεις ὑποστηρικτὰς πάντας τοὺς κατανοοῦντας ὅτι ἐλάχιστοι δεσμοὶ συντελοῦσι τοσοῦτον ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος ὅσον τὸ ἐνιαῖον τῆς νομοθεσίας. Οἱ ἀσχοληθέντες δὲ εἰς τὴν ἐξήγησιν τῆς εἰς τὴν Γερμανίαν ἀπὸ τοῦ Μεσαίωνος ἤδη διὰ τῆς ἐπιστήμης, τῆς νομολογίας καὶ τῶν ἐθίμων εἰσαγωγῆς τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου καὶ τῆς διατηρήσεως αὐτοῦ καὶ μετέπειτα μέχρις ἐσχάτων, καίτοι ἐνομοθετήθησαν εἰς τὰ διάφορα γερμανικὰ κράτη ἴδια ἐγχώρια δίκαια, ἀνευρίσκουσιν ὅτι σπουδαῖον πρὸς τοῦτο ἐλατήριον ὑπῆρξεν ἡ ἐθνικὴ ἰδέα τῆς ἐνότητος τοῦ Δικαίου, ἣν ὀριστικῶς πλέον καὶ πληρέστερον ἐξυπηρέτησεν ὁ νέος παγγερμανικὸς Ἀστικὸς Κώδιξ. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην θὰ ἦτο διάβημα ἄξιον πάσης ἐνισχύσεως νὰ συμφυερισθῇ καὶ ἡ Κρήτη τὴν νομοθετικὴν κατάστασιν τῆς ἐλευθέρας Πατριδος, οἷαδῆποτε καὶ ἂν εἶναι, καὶ θὰ ἦτο ἀληθῶς ὥραϊον νὰ θεσπισθῇ καὶ ὑπὸ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γωνίας (δηλ. τῆς Κρήτης) κατ' ἀπομίμῃσιν τῆς προηγηθείσης ἐν τῇ Ἀπελευθερώσει, ὅτι «Οἱ Πολιτικοὶ Νόμοι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, οἱ περιεχόμενοι εἰς τὴν Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου, θέλουσιν ἰσχύει μέχρις οὗ δημοσιευθῇ ὁ Πολιτικὸς Κώδιξ τοῦ ὁποίου τὴν σύνταξιν διετάξαμεν. Τὰ ἔθιμα, ὅμως, ὅσα πολυχρόνιος καὶ ἀδιάκοπος συνήθεια ἢ ἀποφάσεις δικαστικαὶ καθιέρωσαν, ὑπερισχύουν ὅπου ἐπεκράτησαν»».¹⁹

Πρόκειται περὶ τοῦ περιφήμου Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 23^{ης} Φεβρουαρίου/7^{ης} Μαρτίου 1835, περὶ *Πολιτικοῦ Νόμου*, δηλ. περὶ τῶν προσωρινῶς ἐφαρμοστέων Νόμων τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων ὡς πρὸς τὸ Ἀ-

19. Χρ. Π. Πράτσια, *Προϊστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος (1821-1911)*, Ἐν Ἀθῆναις 1943, σ. 27.

στικὸν Δίκαιον.²⁰ Ἡ κατάστασις τοῦ 1911 καὶ οἱ νέοι ἐθνικοὶ δυναμικοὶ ὀρισμοί, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν προβλεπόμενον χρόνον συντάξεως τῆς Νέας Μεγάλης Νομοθεσίας, ἐπέτρεπον μεταβολὴν σχεδίων.

Ἡ παραίτησις τοῦ Ν. Π. Δημητρακοπούλου τῷ 1912, ἐξ αἰτίας τῆς ἀπόψεως του ὅπως γίνουσι δεκτοὶ οἱ Κρήτες βουλευταὶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Βουλὴν, δὲν ἐσήμανε καὶ τὴν ἀποχώρησίν του ἀπὸ τὰ πολιτικά (διάδοχός του εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Δικαιοσύνης ὑπῆρξεν ὁ Κωνσταντῖνος Ρακτιβάν). Κατὰ τὸ 1916 (30 Αὐγούστου) καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1917 (αὐτὴν τὴν φορὰν ὑπὸ τῶν Γάλλων) προετάρθη εἰς αὐτὸν ἡ πρωθυπουργία. Ἦτο Ἀρχηγὸς τοῦ Προοδευτικοῦ Κόμματος. Ἡρνήθη. Ἡ ἄρνησίς του βεβαίωσεν τὴν γνώσιν τῆς τότε πολιτικῆς καταστάσεως, τῶν παρεμβατικῶν διαθέσεων τῶν ξένων ἀλλὰ καὶ τὰς θέσεις τοῦ ἀνδρός, παρ' ὅτι εἶχε τοποθετηθῇ ὑπὲρ τῆς ἐξόδου τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν Πόλεμον ὑπὲρ τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων καὶ ἐδήλωνε τοῦτο. Ὁ ἄστυρ του ὅμως ἔδυνεν, ἐνωρίς, πολὺ ἐνωρίς. Ἀσθενὴς ἤδη κατὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ Νοεμβρίου 1920 δὲν μετέσχεν εἰς αὐτάς, τὸ Κόμμα του ὅμως ἐπέτυχεν τὴν ἀνάδειξιν 14 βουλευτῶν-πληρεξουσίων. Μὲ ἀσθενεῖς δυνάμεις ἐξεφώνησε τὸν ἐπικτήδειον τοῦ Ἀττικάρχου Δημητρίου Πάλλη (8 Αὐγούστου 1921). Καὶ μετὰ τίποτε.

Δ'

Ὁ Νικόλαος Π. Δημητρακόπουλος ὑπῆρξεν ἱππότης τῆς Δικαιοσύνης. Ἀφοβὸς καὶ ἄψογος, ἀπόλυτος, ἀνεπίληπτος, ὁξὺς ἀλλὰ καὶ ὀξύνους, εὐθικτος, ἀπόκοσμος, εἰς ἄκρον ἐγκρατής, ἐργατικός, ξένος πρὸς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν πλὴν ἐξαίρεσεων, ὑπερόπτης καὶ σκληρὸς εἰς τὰς ἀπαιτήσεις του, θεληματικός, φιλόπατρις εἰς ἄκρον, ἀξιοπρεπὴς ὡς πολιτικός καὶ ὡς ἄνθρωπος, στοχαστής τοῦ Δικαίου, αὐστηρὸς καὶ ἄτεγκτος, ρήτωρ εὐφραδὴς ἀλλὰ καὶ συγγραφεὺς πλούσιος κατὰ λόγον, λιτὸς καὶ αὐτοδοκιμαζόμενος, ἐρευνητὴς τῆς νομικῆς πραγματικότητος, διάκονος τῆς θεωρίας καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ Δικαίου, ἀσυμβίβαστος ὡς πολιτικός, βαθύτατα θρησκευόμενος, μυστικοπαθὴς καὶ μισογύνης, μὲ ἀνολοκλήρωτον βίον. Ὑπῆρξεν ἀκάματος ἐργάτης τοῦ πνεύματος. Ἐπεζήτησε ὅχι μόνον ἀμέσους λύσεις καὶ κατέδειξε τοῦτο ἀλλὰ καὶ μακροπροθέσμους ἐν πλήρει συστήματι, τὰς ὁποίας ἐσχεδίασε. Λύσεις εὐρυτάτων ὀριζόντων. Ὑπῆρξεν ἀτυχὴς ἐναντι τοῦ Maurer, διότι δὲν εἶδε ὠλοκληρωμένον τὸ μεγάλο ὄραμά του, ἔστω ἐν μέρει.

Οἱ σχεδιασμοὶ τοῦ Ν. Π. Δημητρακοπούλου ἐβράδυναν νὰ πραγματοποιη-

20. Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως, φ. 7 (7/19 Μαΐου 1835), σ. 52.

ηθοῦν. Ὁ νέος **Ποινικός Κώδιξ** ἐξεδόθη τῷ 1950 (Νόμος ὑπ' ἀριθμ. 1492 τῆς 7^{ης} Αὐγούστου 1950), ὅπως καὶ ἡ **Ποινικὴ Δικονομία** (Νόμος ὑπ' ἀριθμ. 1493 τῆς 7^{ης} Αὐγούστου 1950), ἡ **Πολιτικὴ Δικονομία** τῷ 1967 καὶ ἀνεμορφώθη πάλιν τῷ 1985 (Ἀναγκ. Νόμος ὑπ' ἀριθμ. 44 τῆς 20^{ης} Ἰουνίου 1967, νῦν Προεδρ. Διάταγμα ὑπ' ἀριθμ. 503 τῆς 10^{ης} Ὀκτωβρίου 1985), ὁ **Ὁργανισμὸς τῶν Δικαστηρίων** τῷ 1988 (Νόμος ὑπ' ἀριθμ. 1756 τῆς 24^{ης} Φεβρουαρίου 1988) καὶ ὁ **Ἀστικός Κώδιξ** τῷ 1940 (Νόμος ὑπ' ἀριθμ. 2250 τῆς 15^{ης} Μαρτίου 1940), μὲ ἑναρξιν ἐφαρμογῆς του εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τῷ 1941 καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα τελικῶς τῷ 1946. Ὁ **Ἐμπορικὸς Νόμος** πρὸ εἰσῆχθῃ, διὰ παραπομπῆς εἰς τὸ γαλλικὸν πρωτότυπον τῷ 1822, ἔχει ὑποκατασταθῇ κατὰ καιροὺς δι' ἐπὶ μέρους νόμων, ἐνῶ παραμένουν ἄθικτα τὰ πρῶτα δύο ἄρθρα του (κατὰ τὴν ἐπίσημον μετάφρασιν τοῦ 1835).

Τὸ τέλος τοῦ Ν. Π. Δημητρακοπούλου ὑπῆρξε τραγικόν, ἄδικον διὰ τὸν ἱεροφάντην τῆς Νομικῆς ζωῆς τοῦ Ἑθνους, τὸν ὑποστηρικτὴν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Δικαιοσύνης καὶ τῆς ἰσοβιότητος τῶν δικαστῶν. Ἐσημειώσαμεν ὅτι δὲν ἐχρειάσθη σπουδᾶς ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ ὁ Ν. Π. Δημητρακόπουλος. Τὸ μόνον τῆς ζωῆς του ταξίδιον ἐπεχείρησεν εἰς Βιέννην κατὰ τὴν 30^{ην} Ὀκτωβρίου 1921, ἀλλ' ὡς βαρέως ἀσθενής. Ἐκεῖ ἐκρίθη ἡ περίπτωσις τοῦ ἀσθενοῦς καὶ ἀνημπόρου ἀνδρὸς ὡς ἀπελπιστική. Ὁ συνοδεύσας, ἐκτὸς τοῦ νευρολόγου ψυχιάτρου ἱατροῦ, Ὑψηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Κ. Ἰ. Τσιμηνάκη (1875-1942), τὸν Ν. Π. Δημητρακόπουλον ἀνεψιὸς του, δικηγόρος Κωνσταντῖνος Γ. Μπαλλῆς, ἐδήλωσεν ὅτι πειραματικὴ ἱατρικὴ προσπάθεια προσωρινῶς ἐπανεφέρε τὸν ἀσθενῆ εἰς πνευματικὴν διαύγειαν, ἀλλ' ἀμέσως τὸν ὠδήγησεν λόγω μεγάλῃς ἐξαντλήσεως καὶ ὑψηλοτάτου πυρετοῦ 41 βαθμῶν εἰς τὸν θάνατον κατὰ τὴν 21^{ην} Δεκεμβρίου 1921.²¹ Εἰς τὸν Πειραιᾶ ἔφθασεν ἡ σορὸς μετὰ ἓνα μῆνα (26 Ἰανουαρίου 1922) ἐξ Ἰταλίας διὰ τοῦ ἰταλικοῦ ἀτμοπλοίου «Δαλματία» καὶ παρελήφθη ὑπὸ τῶν συγγενῶν του.²² Ἡ Ἑλλάς ἐμάχετο τότε εἰς τὴν Μικράν Ἀσίαν. Ὁ νοῦς πάντων ἦτο ἐστραμμένος ἐκεῖ.

21. Ἑφ. *Ἑστία*, φ. 23 Δεκ. 1921, σ. 4. Βλ. καὶ Δ. Ν. Πρίγγουρη, *Νικόλαος Δημητρακόπουλος*, Ἐν Ἀθήναις 2003, σσ. 49-53. Τὸν Ν. Π. Δημητρακόπουλον ἐνεκρολόγησαν ἐν πολιτικῷ μνημοσύνῳ εἰς τὴν Γ' Ἀναθεωρητικὴν Συνέλευσιν οἱ Πληρεξούσιοι Δ. Πετραῖκος, Κ. Ἀργασάρης-Λομβάρδος, Χ. Βοζίκης, Ν. Στράτος, Ἀ. Μάτεσις καὶ ὁ τότε Πρωθυπουργὸς Δ. Γούναρης (5 Μαρτίου 1922).

22. Βλ. ἐφ. *Ἐμπρός*, φ. 27 Ἰαν. 1922, σ. 3 καὶ ἐφ. *Ἑστία*, φ. 26 Ἰαν. 1922, σ. 4. Ἄλλ' ὁ Ν. Π. Δημητρακόπουλος δὲν ἐπέστρεψε τότε καθ' ὁλοκληρίαν. Ὁ νεκρὸς εἶχε ταριχευθῇ ἐν Βιέννῃ. Ὁ Πέτρος Γ. Ζήσης ἔγραψεν ἐπὶ λέξει ὅτι : «Κατὰ τὴν ταρίχευσιν τοῦ νεκροῦ ἐν Βιέννῃ οἱ διάσημοι ἐκεῖ ἐπιστήμονες ἀγροῶντες τὸν ἄνδρα, ἀπεκάλυψαν ἐκστατικοὶ ἐκ

Ὁ Ν. Π. Δημητρακόπουλος εἶχεν ὀρίσει ἐγγράφως ὅπως ἡ κηδεῖα του εἶναι ἀπλῆ ἄνευ λόγων καὶ στεφάνων ἢ ἄλλων τιμῶν. Ἐτελέσθη αὕτη καὶ ἡ ταφή του κατὰ τὴν πρωίαν τοῦ Σαββάτου, 29^{ης} Ἰανουαρίου 1922, ὅπως ἤθελε, δι' ἀπλοῦ ἱερέως. Παρέστησαν κατ' αὐτήν, πέρα τῶν συγγενῶν, ἀντιπρόσωπος τοῦ Βασιλέως, ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Ν. Θεοτόκης ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως, ὁ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν Θεόκλητος Μηνόπουλος, ὁ νέος τότε Ὑπατος Ἀρμοστής εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν Νικόλαος Τριανταφυλλᾶκος, ὁ Δήμαρχος Ἀθηναίων Γεώργιος Ἀναστασίου Τσόγας, πολλοὶ πληρεξούσιοι-μέλη τῆς Γ' Ἀναθεωρητικῆς Συνελεύσεως καὶ πλεῖστοι Ἀρκάδες. Ἐλάχιστα ἄνθη κατέθεσεν ὁ ἐξάδελφός του, γνωστὸς λόγιος Πολύβιος Δημητρακόπουλος (1864-1922).²³ Τὸ Δημοτικὸν Συμβούλιον Ἀθηναίων ἔστερξε μετὰ τινος καθυστερήσεως νὰ παρχωρήσῃ δωρεὰν τάφον τιμῆς ἕνεκεν (10 Φεβρουαρίου 1922), σφῶζόμενον μέχρι σήμερον (τμ. 7/136), εἰς τὸν ὅποιον ἔχει ἐνταφιασθῆ καὶ ὁ ἀνεψιός του Πέτρος Γ. Ζήσης. Εἰς τὴν βάσιν τοῦ Σταυροῦ ἔχει χαραχθῆ ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή: ΤΟΝ ΑΓΩΝΑ ΤΟΝ ΚΑΛΟΝ ΗΓΩΝΙΣΜΑΙ / ΤΟΝ ΔΡΟΜΟΝ ΤΕΤΕΛΕΚΑ / ΤΗΝ ΠΙΣΤΙΝ ΤΕΤΗΡΗΚΑ. Ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ ἐγράφη: ΝΙΚ. Π. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ / 1865-1921 καὶ εἰς τὸ κράσπεδον: ΝΙΚΟΛΑΟΣ Π. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ / ΠΟΛΙΤΕΥΤΗΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ. Ὁ τάφος εἶναι ἐγκαταλελειμμένος.²⁴ Ὁ πάντοτε ἐπαιγόμενος Ν. Π. Δημητρακόπουλος ἀνέμενε διὰ νὰ ταφῇ.

τοῦ ἐγκεφάλου του τὴν μεγαλοφυΐαν. Ὁ ἐγκέφαλός του παρουσίασε σπάνιον φαινόμενον μελέτης διὰ τὴν Ἐπιστήμην, λόγῳ τῆς ἐξαιρετικῆς κατασκευῆς του, ἰδίᾳ δὲ λόγῳ τῆς λεπτοτάτης διατάξεως τῶν ἐλίκων, συνάμα δὲ καὶ τῆς βαθύτητος τῶν αὐλάκων καὶ ἐκρατήθη ἐκεῖ πρὸς περαιτέρω ἐπιστημονικὰς ἐρεῦνας». Καὶ ὁ Ζήσης προσέθεσε διὰ τὸν μεγάλον θεῖον του ὅτι ὁ ὑπερήφανος Ἀρκὰς Νομικὸς διέθεσε καὶ τὸν Νοῦν καὶ τὸ Σῶμα του εἰς τὴν Ἐπιστήμην: «Ἐπεσεν ἐν τῇ πάλῃ. Δὲν ἠττήθη ὁμως, διότι ὁ πραγματικῶς ἀγωνιζόμενος νικᾷ». Κατὰ τινα πληροφορίαν, μετὰ παρέλευσιν ἐτῶν ὁ διεθνοὺς κύριος νευρολόγος ἱατρός Γεώργιος Κοσκινᾶς (1876-1975), ἄνευ ἀδείας τῆς οἰκογενείας τοῦ Δημητρακοπούλου, ἔφερε τὸν κρατηθέντα ἐν Βιέννῃ ἐγκέφαλον τοῦ ἀνδρὸς εἰς τὰς Ἀθήνας (1927) καὶ κατέθεσεν αὐτὸν εἰς οἰκεῖον Ἐργαστήριον τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ὁ Γ. Κοσκινᾶς ὑπῆρξεν ἀπὸ τοῦ 1916 μέχρι τοῦ 1927 συνεργάτης τοῦ διασέμου Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης (Νευρολογικῆς καὶ Ψυχιατρικῆς Κλινικῆς) Κωνσταντίνου Οἰκονόμου καὶ τοῦ ἐπίσης διαπρεποῦς νευρολόγου (Βραβεῖον Νόμπελ 1927) Καθηγητοῦ Julius Wagner von Jauregg (1857-1940), ὁ ὁποῖος ἐνοσχλήευσε τὸν Ν. Π. Δημητρακόπουλον ἐν Βιέννῃ.

23. Ἐφ. Ἐμπρός, φ. 30 Ἰαν. 1922, σ. 4· ἔφ. Ἐστία, φ. τῆς 29 Ἰαν. 1922, σ. 4.

24. Γιάννη Ἀντ. Ἀντωνοπούλου, Νικόλαος Δημητρακόπουλος. Ὁ Μέγας Νομοδόσκαλος τοῦ ἔθνους, Ἐν Ἀθήναις 2007, σσ. 75-80. Ἡ ἐγκατάλειψις τοῦ τάφου δηλοῖ καὶ ἄμεσον

Ὁ Ν. Π. Δημητρακόπουλος εἶχε συντάξει διαθήκην κατὰ τὴν 5^η Αὐγούστου 1920, ἡ ὁποία ἐκηρύχθη κυρία κατὰ τὴν 24^η Δεκεμβρίου 1921 ὑπὸ τοῦ τότε δικαστοῦ Π. Πουλίτσα, τοῦ κατόπιν Ἀκαδημαϊκοῦ, Προέδρου τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας καὶ Πρωθυπουργοῦ, καὶ ἐδημοσιεύθη καὶ εἰς τὸ περ. *Νέον Δίκαιον* (1959). Δι' αὐτῆς καθίστα κληρονόμους τοὺς κατὰ νόμον προβλεπομένους καὶ εἰδικῶς δι' ὁλόκληρον τὴν βιβλιοθήκην του μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ ἐπίπλων τὸν ἀνεψιόν του, δικηγόρον Κ. Γ. Μπαλλῆν, καὶ ἔδιδεν ἐντολὴν εἰς τοὺς κληρονόμους του νὰ ἀποκρούσουν τιμὰς καὶ ἀπονομὴν παρασήμε. Τὸ Ἀρχεῖον Δημητρακοπούλου ἔχει κατατεθῆ εἰς τὴν Βιβλιοθήκην Ἀνδριτσαινῆς.

Ε'

Ὁ Νικόλαος Π. Δημητρακόπουλος σὲ ἔνσημο τοῦ Ταμείου Προνοίας Δικηγόρων Ἀθηνῶν

Κατὰ τὴν 17^η Μαΐου 1933, μὲ πρωτοβουλίαν τῶν Καρυτιῶν, ἐτελέσθη μνημόσυνον καὶ ἀπεκαλύφθη μαρμαρίνη πλάξ εἰς τὴν τριώροφον πατρικὴν οἰκίαν τοῦ Ν. Π. Δημητρακοπούλου. Ἡ πλάξ ἐτοποθετήθη δαπάνῃ τοῦ Ζακυνθίου Γεωργίου Ἀμπελοράβδη καὶ κατ' ἐμπνευσιν τοῦ διδασκάλου Χρίστου Κοντοπούλου. Ἐπὶ τῆς πλακὸς ἔχουν καταγραφῇ τὰ ἑξῆς: ΕΝΤΑΥΘΑ ΕΓΕΝΝΗΘΗ ΤΟ 1864 / Ο ΠΡΩΤΟΣ ΕΝ ΕΛΛΗΣΙ / ΑΡΕΤΗ ΤΕ ΚΑΙ ΜΑΘΗΣΕΙ / ΝΙΚΟΛΑΟΣ Π. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ/. Ἡ πατρικὴ οἰκία τοῦ Ἀρχάδος νομομαθοῦς ἐν Καρυταίνῃ, ἰδιοκτησία ἤδη τοῦ Δήμου Γόρτυνος βάσει τῆς διαθήκης τοῦ Ν.

Π. Δημητρακοπούλου, τελεῖ ἐν ἐγκαταλείψει καὶ κινδυνεύει νὰ καταρρεύσῃ.²⁵

Κατὰ τὴν 22^{ην} Ἰουνίου 1934, ὁ Δῆμος Ἀθηναίων μετωνόμασε τὴν μακρὰν ὁδὸν ἀπὸ Ἀθηνῶν εἰς Καλλιθέαν, ἀπὸ «Καλλιθέας» εἰς «Ν. Π. Δημητρακοπούλου». ²⁶ Τὸ αὐτὸ ἔπραξε καὶ ὁ Δῆμος Καλλιθέας εἰς κεντρικὴν ὁδὸν

κίνδυνον καταργήσεως καὶ ἀφανίσεως αὐτοῦ λόγῳ μὴ καταβολῆς τελῶν ὑπὸ κατ' εὐθεΐαν γραμμὴν ἀπογόνων. Ἐπιβάλλεται ἡ εἰδικὴ κήρυξις αὐτοῦ ὡς διατηρητέου μνημείου.

25. *Αὐτόθι*, σσ. 147-150.

26. Πρᾶξις 121 (22 Ἰουν. 1934), Πρακτικὰ Δήμου Ἀθηναίων (ἐπὶ Δημαρχίας Κ. Κοτζίτζι).

του.²⁷ Ἐπίσης, ὁ Δικηγορικὸς Σύλλογος Ἀθηνῶν ἀνήρτησε τὴν εἰκόνα τοῦ Ν. Π. Δημητρακοπούλου εἰς τὰ γραφεῖα του.

Ὁ Μίνως Σ. Κωνσταντίνης (Χανιά 1886-Ἀθήναι 1955) ἀθλοθέτησε τῷ 1940 βραβεῖον 15.000 δρχ. εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν διὰ τὴν καλλιτέραν συγγραφὴν ἔργον περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Νικολάου Π. Δημητρακοπούλου, μετ' εἰσαγωγῆς εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Δικαιοσύνης ἀπὸ τῆς ιδρύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ν. Π. Δημητρακοπούλου (1921). Λόγω τῶν ἐπακολουθησάντων πολεμικῶν γεγονότων καὶ τῆς γενικωτέρας ἀναστατώσεως φαίνεται ὅτι δὲν ὑπῆρξεν ὑποψηφιότης καὶ ἀπονομὴ τοῦ ἀθλοθετηθέντος βραβείου.²⁸

Ἐν ἔτει 1946 μὲ ἰδιωτικὴν πρωτοβουλίαν ἐγένετο πολιτικὸν μνημόσυνον εἰς τὸν Φιλολογικὸν Σύλλογον «Παρνασσός» ἐπὶ τῇ 25ετηρίδι τοῦ θανάτου τοῦ Ν. Π. Δημητρακοπούλου, κατὰ τὸ ὅποῖον ὠμίλησεν ὁ Πρόεδρος τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας Παναγιώτης Πουλίτσας.²⁹

Ἐξ ἄλλου τὸ Ταμεῖον Προνοίας Δικηγόρων Ἀθηνῶν ἐξέδωκεν ἔνσημον 100 δρχ. ἐπὶ Κατοχῆς μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ Ν. Π. Δημητρακοπούλου, ἴσως τὸ πρῶτον, τὸ ὅποῖον ἐπανευκλοφορήθη βραδύτερον ἐπισημασθὲν μὲ νέαν ἀξίαν 600 δρχ.³⁰

* * *

Τὴν μνήμην τοῦ Ἀρχάδος νομικοῦ δὲν παρέλειψαν νὰ τιμήσουν οἱ συντοπῖται του δι' ἀνεγέρσεως μαρμαρίνου ἀνδριάντος λευκοῦ ὡς τὸ ἦθος του, ἐν τῇ γενετείρᾳ του, τῇ Καρυταίνῃ τῆς Γορτυνίας, εἰς ἱκανοποίησιν καὶ τοῦ εὐγενοῦς πόθου τῶν συμπολιτῶν του». Διὰ Βασ. Διατάγματος τῆς 20⁷⁵ Αὐγούστου 1954 συνεστήθη Ἑραρική Ἐπιτροπὴ ἐκ τῶν ἐξῆς: Κλεάνθους Θεοφανοπούλου, Ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης, Χρήστου Σολομωνίδου, Ὑπουργοῦ Κοινωνικῆς Προνοίας, Παναγιώτου Πουλίτσα, πρώην Πρωθυπουργοῦ καὶ Προέδρου τοῦ

27. Πιθανολογῶ ὅτι ἡ ὀνοματοδοσίᾳ τῆς ὁδοῦ ἀνάγεται εἰς τὸ 1921, ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Ν. Π. Δημητρακοπούλου, καὶ ἐγένετο πρὶν ἢ συσταθῇ ἡ Κοινότης Καλλιθέας (δὴλ. ἐπὶ τῆς περιόδου τῆς Οἰκοδομικῆς Ἐταιρείας τῆς περιοχῆς καὶ τοῦ πρώτου σχεδίου τοῦ ὅλου χώρου) κατόπιν προτάσεως τοῦ Γεωργίου Ν. Φιλαρέτου (1848-1929), ἐκ τῶν πρώτων οἰκιστῶν τῆς Καλλιθέας, νομομαθοῦς, πληθωρικοῦ συγγραφέως καὶ δικηγόρου τοῦ Γορτυνίου νομικοῦ κατὰ τὴν γνωστὴν δίκην τοῦ τελευταίου λόγῳ τῆς δημοσιεύσεως τῶν *Πολεμικῶν Ἀπομνημονευμάτων* του εἰς τὸν Τύπον.

28. *Μέγα Ἑλληνικὸν Βιογραφικὸν Λεξικὸν (Βοβολίνη)*, τόμ. Γ', σ. 370.

29. Πρβλ. περ. *Νέον Δίκαιον*, ἔτος 3, τεύχ. 2 (Ἀπρ. 1947), σσ. 77-79.

30. Δυστυχῶς τὸ ἐν λόγῳ Ταμεῖον δὲν εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ μοῦ παράσχη στοιχεῖα ἐκ τῶν ἀρχείων του.

Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, Ἰωάννου Ἀποστολοπούλου, Προέδρου τοῦ Ἀρείου Πάγου, Γεωργίου Σπυροπούλου, Συμβούλου τῆς Ἐπικρατείας, Ἀθανασίου Ζερβοπούλου, Προέδρου τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν, Γεωργίου Ράμμου, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἡλιοῦ Παπαηλίου, Βουλευτοῦ Γορτυνίας, Γεωργίου Θ. Σακελλαρίου, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Παναγιώτου Παπαθανασίου, δικηγόρου, Σπυρίδωνος Χρονοπούλου, δικηγόρου, Ἀποστόλου Πουλοπούλου, βιομηχάνου, Σπυρίδωνος Δουκουμέ, ἐμπόρου καὶ Προέδρου τοῦ Συλλόγου τῶν Καρυτινῶν ποὺ συνέλαβε τὴν ἰδέαν τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ ἀνδριάντος, καὶ Ἀντωνίου Ἀγγελοπούλου, δικαστικοῦ ὑπαλλήλου, ἡ ὁποία ἀπὸ τὴν σχετικὴν Ἐγκύκλιον πρὸς τοὺς Δικαστικούς καὶ Δικηγορικούς Συλλόγους τοῦ Κράτους καὶ τὰ μέλη αὐτῶν (15 Νοεμβρίου 1954).

Ὁ ἀνδριάς, ἔργον τοῦ γνωστοῦ γλύπτου Θεοδώρου Βασιλείου, παρηγγέλθη καὶ ἐτοποιητέον ἐν Καρυταίνῃ (εἰς τὸ κέντρον τῆς κομποπόλεως, ἐγγύτατα τῆς οἰκίας τοῦ τιμωμένου) πρωτοβουλία καὶ μερίμνη τοῦ Συλλόγου τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ Πειραιεῖ Καρυτινῶν «Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης». Τὸ γλυπτικὸν τοῦτο ἔργον ἀπεκάλυψε κατὰ τὴν 12^{ην} Ἰουλίου 1959 ὁ τότε Ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης Κ. Καλλίας, ἐκπροσωπῶν τὴν Κυβέρνησιν, παρουσία τοῦ Μητροπολίτου Γόρτυνος καὶ Μεγαλοπόλεως Εὐσταθίου Εὐσταθοπούλου, τοῦ τότε Προέδρου τοῦ Ἀρείου Πάγου Κ. Καυκᾶ, πολλῶν δικαστῶν, δικηγόρων, βουλευτῶν τῆς Ἀρχαδίας, ἀνωτέρων ὑπαλλήλων τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης καὶ πλήθους κόσμου. Ἠκολούθησαν τιμητικοὶ λόγοι τοῦ Ὑπουργοῦ Κ. Καλλία, τοῦ Προέδρου τοῦ Ἀρείου Πάγου Κ. Καυκᾶ (τονίσαντος τὴν εἰσήγησιν τοῦ Ν. Π. Δημητρακοπούλου κατὰ τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος περὶ καθιδρύσεως τοῦ Ἀνωτάτου Δικαστικοῦ Συμβουλίου ἐπὶ σκοπῷ διασφαλίσεως τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Δικαιοσύνης, δηλ. τῶν δικαστικῶν λειτουργῶν κατὰ τὴν διατύπωσιν τῆς ἀνεξαρτητοῦ θέσεώς των ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῶν δικαστικῶν θεσμῶν καὶ τῆς κρίσεως αὐτῶν), τοῦ ἀντιπροέδρου τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν Σπ. Πάλλη, τοῦ βουλευτοῦ Ἀρχαδίας Ἡλ. Παπαηλίου καὶ ἄλλων. Μεταξὺ τῶν ὁμιλησάντων βεβαίως ἦτο καὶ ὁ Σπ. Δουκουμές. Ὁ ἀνδριάς εἰκονίζει τὸν Ν. Π. Δημητρακόπουλον κρατοῦντα βιβλίον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐχάραχθη ἀπόσπασμα ἐκ φράσεώς του εἰς σημαντικὴν ἀγόρευσιν τοῦ τιμωμένου εἰς τὴν Βουλὴν (*Ἐν τινι ἄλλως δοκεῖ παρίημι αὐτῷ τὴν Ἀρχήν*): ΠΑΡΙΗΜΙ ΤΗΝ ΑΡΧΗΝ. Ἐπὶ τοῦ βάθρου ὑπάρχει ἡ λιτὴ ἐπιγραφή: ΝΙΚΟΛΑΟΣ / ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ / 1864-1921.³¹ Κάποιοι ἐν τινι στιγμαῇ ἐλέρωσαν τὴν ἐπιγραφὴν!

31. Βλ. *Ἐφημερίς τῶν Ἑλλήνων Νομικῶν*, ἔτος 22 (1955), σ. 96· περ. *Νέον Δίκαιον*, ἔτος 45, τεύχ. 7-8 (Ἰούλ.-Αὐγ. 1959), σσ. 445-456.

Δὲν πρέπει νὰ παραλειφθῇ τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τὴν 28^{ην} Μαρτίου 2007 κατὰ πρωτοβουλίαν τῆς ἐν Ἀθήναις Ἑταιρείας Ἀρχαιολογικῶν Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν ἐτιμήθη ἡ μνήμη τοῦ Ν. Π. Δημητρακοπούλου μὲ ὁμιλητὰς Καθηγητὰς Πανεπιστημίου καὶ Δημάρχους Γόρτυνος.³²

* * *

Ἐν κατακλείδι τοῦ παρόντος περιληπτικοῦ δημοσιεύματος θεωρῶ ἐπιβεβλημένον νὰ εὐχαριστήσω τὸν ἱατρὸν μαιευτῆρα-γυναικολόγον Λάζ. Βλαδίμηρον, Δρα ἱστορικὸν τῆς Ἰατρικῆς, καὶ διὰ τὴν ἀποστολὴν τοῦ ἄρθρου του περὶ τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου, τὴν κ. Λίτσαν Ἰ. Χατζηφώτη, διὰ τὴν ἀποστολὴν τοῦ βιβλίου τοῦ ἀειμνήστου συζύγου της (μετὰ τοῦ Σ. Ἰ. Ἀρτεμάκη) περὶ τοῦ Ν. Π. Δημητρακοπούλου, καθὼς καὶ τοὺς κκ. Δ. Μ. Πρίγγουρη καὶ Γιάννην Ἀντ. Ἀντωνόπουλον, διὰ τὰς πληροφορίες των καὶ τὴν προσφορὰν τῶν σχετικῶν βιβλίων των, ὡς καὶ τὴν κ. Τούλαν Νικητοπούλου (τοῦ ἐν Καρυταίνῃ ἐδρεύοντος Δήμου Γόρτυνος), διὰ τὴν ἀποστολὴν φωτογραφίας τῆς προσωπογραφίας τοῦ Ν. Π. Δημητρακοπούλου. Ἐπίσης εὐχαριστῶ πολὺ τὸν Ἀντιδήμαρχον Ἀθηναίων κ. Ἐλευθέριον Γ. Σκιαδᾶν διὰ τὰς παρασχεθείσας πληροφορίες περὶ τῆς παλαιᾶς ἀποφάσεως τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου Ἀθηναίων περὶ παραχωρήσεως τιμῆς ἕνεκεν τάφου εἰς τὸν Ν. Π. Δημητρακόπουλον. Αὐτονόητοι εἶναι αἱ εὐχαριστίαι μου πρὸς τὴν θυγατέρα μου Χαρίκλειαν Δημητροπούλου, Δικηγόρον, Δρα Ν., διὰ τὴν βοήθειαν ποὺ μοῦ παρέσχε κατὰ τὴν σχετικὴν ἔρευναν, ἥ ὁποία ἐξετάθη πολὺ περισσότερον τῶν καταγραφεισῶν πληροφοριῶν.

32. Γιάννη Ἀντ. Ἀντωνοπούλου, *Ἐνθ' ἄνωτ.*, σσ. 87-135.

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑΣ Γ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Διδάκτορας Νομικής

Η ΚΑΤΑΡΓΗΣΙΣ ΤΟΥ «ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ»
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΠΙ ΤΩΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ

ΣΥΝΘΗΚΗ

ΜΕΤΑΞΥ

ΤΩΝ ΠΡΟΕΧΟΥΣΩΝ ΣΥΜΜΑΧΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΗΣΠΙΣΜΕΝΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ

ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΠΕΡΙ

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΚΑΠ. ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΩΝ

ΥΠΟΓΡΑΦΕΙΣΑ ΕΝ ΣΕΒΡΑΙΣ ΤΗ, 28 ΙΟΥΛΙΟΥ/10 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1920

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ
1920

Ἡ παροῦσα ἀνακοίνωσις, ὡς συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν διεθνῶν σχέσεων τῆς Ἑλλάδος, ἀναφέρεται εἰς θέμα τῆς νομικῆς καὶ διπλωματικῆς Ἱστορίας μας κατὰ τὸν 20^{όν} αἰῶνα, μὲ ρίζας εἰς τὸν 19^{ον} καὶ ἐν συνεχείᾳ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Πρόκειται περὶ τοῦ περιφήμου ζητήματος τῆς φερομένης «Προστασίας» τῶν Τριῶν Δυνάμεων, Βρεταννίας, Γαλλίας καὶ Ρωσίας, ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, «Προστασία» τὴν ὁποίαν δέχονται ὅλοι ὅτι ὑπῆρξε καὶ δὲν ἐξετάζουν ἐὰν καθιδρύθη, πότε («ἐπεκράτησε») καὶ πότε ἐτελείωσεν.

Ἡ ἐξιστόρησις τῶν γεγονότων θὰ γίνῃ πρωθυστερώς. Κατὰ τὴν 28^{ην} Ἰουλίου/10^{ην} Αὐγούστου 1920 ὑπεγράφη εἰς τὰς Σέβρας (Sèvres) τῆς Γαλλίας ἡ τελευταία τῶν τεσσάρων Συνθηκῶν περὶ Ἑλλάδος, διὰ τῶν ὁποίων ἔληξεν ὡς πρὸς ἡμᾶς ὁ Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. "Οἱ γνωρίζουν τὴν *Συνθήκην τῶν Σεβρῶν* τῆς 28^{ης} Ἰουλίου/10^{ης} Αὐγούστου 1920 μεταξὺ τῶν Συμμάχων καὶ Συνησπισμένων Δυνάμεων καὶ τῆς Τουρκίας, διὰ τῆς ὁποίας παρεχωρήθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ ἐδάφη τῆς περιοχῆς τῆς Σμύρνης ὑπὸ μορφήν «ἐντολῆς» των μὲ διάρκειαν πενταετίας.¹ Ἦτο ἡ μεγάλη ἀμοιβὴ τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν συμμετοχὴν της εἰς τὸν Πόλεμον καὶ τὴν καιρίαν συμβολὴν της εἰς τὰς δύο ἀποφασιστικὰς νίκας τοῦ Μακεδονικοῦ Μετώπου κατὰ τὰς μάχας τοῦ Σκρᾶ-ντὶ-Λέγκεν (16-18 Μαΐου 1918) καὶ τῆς Δοϊράνης (5-22 Σεπτεμ-

1. Βλ. *Traité de Paix entre les Puissances Alliées et associées et la Turquie du 10 Août 1920 (Sèvres)*, ἐν Σέβραις 1920 καὶ Ὑπουργεῖον ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν, *Συνθήκαι Σεβρῶν*. Α΄ *Συνθήκη Εἰρήνης μετὰ τῆς Τουρκίας*. Β΄ *Συνθήκη περὶ Θράκης*. Γ΄ *Συνθήκη περὶ Δωδεκανήσου*. Δ΄ *Συνθήκη περὶ προστασίας τῶν ἐθνικῶν κλπ. μειονοτήτων*, Ἐν Ἀθῆναις, ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου 1920, *Συνθήκη Εἰρήνης μετὰ τῶν Συμμάχων καὶ Συνησπισμένων Δυνάμεων καὶ τῆς Τουρκίας*, ἐπογραφεῖσα ἐν Σέβραις τῇ 28 Ἰουλίου/10 Αὐγούστου 1920, ἄρθρ. 65-83, σσ. 21-23. Πρὸβλ. καὶ Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν. Ἀνωτάτη Ἐπιτροπὴ ἐπὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν Συνθηκῶν, Ἐφαρμογὴ τῶν περὶ εἰρήνης συνθηκῶν. Νόμοι, βασιλικά διατάγματα, ἐπίσημοι ἀνακοινώσεις, ἐγκύκλιοι, Ἐν Ἀθῆναις ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου, 1921.

βρίου 1918), αἱ ὁποῖαι κατήχθησαν μόνον ὅταν ἡ ἡγεσία τοῦ Μετώπου περι-
ῆλθεν εἰς τοὺς Ἑλληνας. Δὲν πρόκειται ὅμως νὰ γίνη τώρα λόγος περὶ αὐτῆς
τῆς Συνθήκης καὶ τῆς ἐν συνεχείᾳ γνωστῆς «συμμαχικῆς» συμπεριφορᾶς τῶν
λεγομένων Συμμάχων Δυνάμεων.

Λησμονεῖται ὅτι ὑπεγράφησαν κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν εἰς τὰς Σέβρας
καὶ τρεῖς ἀκόμη συνθήκαι, εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ὅμως μετὰ τῶν Δυ-
νάμεων καὶ τῆς Ἑλλάδος, δηλαδὴ ἡ Συνθήκη περὶ τῆς Θράκης² κατ' ἄμεσον
ἀπόρροισιν τῆς Συνθήκης τοῦ Neuilly-sur-Seine τοῦ προηγουμένου ἔτους,³ ἡ
Συνθήκη μετὰ τῶν Ἑλλάδος καὶ Ἰταλίας περὶ παραχωρήσεως εἰς τὴν χώραν
μας τῆς Δωδεκανήσου πλὴν τῆς Ρόδου⁴ καὶ ἡ Συνθήκη περὶ τῶν Μειονοτή-
των.⁵ Ἐκ τῶν τεσσάρων συνθηκῶν ἐν προκειμένῳ ἐνδιαφέρει ἡ τελευταία.
Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἄλλας, ἡ ἐν λόγω Συνθήκη ἔχει σκεπτικὸν καὶ προ-
οίμιον εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς:

«Ἡ Βρεταννικὴ Αὐτοκρατορία, ἡ Γαλλία, ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Ἰαπωνία,
Προέχονσαι Σύμμαχοι καὶ Συνησπισμέναι Δυνάμεις ἀφ' ἐνὸς καὶ ἡ Ἑλλὰς
ἀφ' ἑτέρου»

Λαβοῦσαι ἐπ' ὧν ὅτι ἀπὸ τῆς 1^{ης} Ἰανουαρίου 1913 εὐρεῖται ἐδαφικαὶ
ἐκτάσεις ἀπεκτῆθησαν ἐπὶ τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος·

Ὅτι τὸ Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, τὸ ὁποῖον παρέσχεν εἰς τοὺς ἐν ταῖς
χώραις αὐτοῦ βιοῦντας πληθυσμοὺς ἰσότητα δικαιωμάτων ἀδιακρίτως κατα-

2. Βλ. *Traité entre les Puissances Alliées et la Grèce relatif à la Thrace signé le 10 Août 1920 à Sèvres*, ἐν Σέβραις 1920 καὶ Ὑπουργεῖον ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν, Συνθῆκαι Σεβρῶν, ἐνθ' ἄνωτ., Συνθήκη μετὰ τῶν Προεχουσῶν Συμμάχων καὶ Συνησπισμένων Δυνάμεων καὶ τῆς Ἑλλάδος περὶ Θράκης, ὑπογραφεῖσα ἐν Σέβραις τῇ 28 Ἰουλίου/10 Αὐγούστου 1920.

3. Ὑπουργεῖον ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν, Συνθήκη Εἰρήνης μετὰ τῶν Συμμάχων καὶ Συνησπισμένων Δυνάμεων καὶ τῆς Βουλγαρίας μετὰ τοῦ Προσθέτου Πρωτοκόλλου, ὑπογραφεῖσα ἐν Νεῖν τῇ 14/27 Νοεμβρίου 1919, Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου, 1919.

4. Ὑπουργεῖον ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν, Συνθῆκαι Σεβρῶν, ἐνθ' ἄνωτ., Συνθήκη μετὰ τῶν Ἑλλάδος καὶ Ἰταλίας περὶ τῆς Δωδεκανήσου, ὑπογραφεῖσα ἐν Σέβραις τῇ 28 Ἰουλίου/10 Αὐγούστου 1920.

5. Βλ. *Traité entre les Principales Puissances Alliées et la Grèce signé le 10 Août 1920 à Sèvres*, ἐν Σέβραις 1920 καὶ Ὑπουργεῖον ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν, Συνθῆκαι Σεβρῶν, ἐνθ' ἄνωτ., Συνθήκη μετὰ τῶν Προεχουσῶν Συμμάχων καὶ Συνησπισμένων Δυνάμεων καὶ τῆς Ἑλλάδος περὶ προστασίας τῶν ἐθνικῶν κλπ. μειονοτήτων, ὑπογραφεῖσα ἐν Σέβραις τῇ 28 Ἰουλίου/10 Αὐγούστου 1920.

γωγῆς, γλώσσης καὶ θρησκείας, ἐπιθυμεῖ νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὰ δικαιώματα ταῦτα καὶ ἐπεκτείνῃ αὐτὰ καὶ ἐπὶ τῶν πληθυσμῶν τῶν χωρῶν αἵτινες ἤθελον ἐνωθῇ μετὰ τοῦ Βασιλείου ὅπως παράσχη αὐτοῖς πλήρη καὶ ἀκεραίαν ἐγγύησιν ὅτι θέλουσι διοικηθῇ συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δικαιοσύνης·

Ὅτι ἡ Ἑλλὰς δέον νὰ ἀπαλλαγῇ μερικῶν ὑποχρεώσεων ἃς ἔχει ἀναλάβει ἀπέναντι Δυνάμεων τινων καὶ ὅτι εἰς τὰς ὑποχρεώσεις ταύτας δέον νὰ ὑποκατασταθῶσιν ἕτεραι πρὸς τὴν Κοινωνίαν τῶν Ἐθνῶν·

Ἐπειδὴ τέλος ἡ Ἑλλὰς δέον ὡσαύτως νὰ ἀπαλλαγῇ ἄλλων ὑποχρεώσεων ἃς ἔχει ἀναλάβει ἀπέναντι Δυνάμεων τινων καὶ αἵτινες περιορίζουσι τὴν πλήρη ἐσωτερικὴν κυριαρχίαν αὐτῆς·

Ἐπὶ τούτῳ (...)

Ἡ Γαλλία καὶ ἡ Μεγάλη Βρεταννία παραιτοῦνται, τὸ κατ' αὐτὰς (δηλαδὴ ὅχι καὶ ἐξ ὀνόματος τῆς Ρωσίας ὡς προώρως καὶ διὰ κερχωρισμένης συνθήκης ἐξελθούσης τοῦ Πολέμου) τῶν **εἰδικῶν δικαιωμάτων ἐπιβλέψεως καὶ ἐλέγχου (*droits spéciaux de surveillance et de contrôle*)**, ἅτινα εἶχον ἀναγνωρισθῇ αὐταῖς ἀπέναντι τῆς Ἑλλάδος διὰ τῆς Συνθήκης τοῦ Λονδίνου τῆς 7^{ης} Μαΐου 1832, διὰ τῆς (ἐτέρας) Συνθήκης τοῦ Λονδίνου τῆς 14^{ης} Νοεμβρίου 1863 καί, ὡς πρὸς τὰς Ἰονίους Νήσους, διὰ τῆς Συνθήκης τοῦ Λονδίνου τῆς 29^{ης} Μαρτίου 1864 (ν. ἡμ.).⁶

6. Βλ. τὸ ἐλληνικὸν κείμενον τῆς Συνθήκης (σσ. 3-4). Τὸ ἐπίσημον γαλλικὸν κείμενον ἔχει ὡς ἑξῆς:

«L'Empire Britannique, la France, l'Italie et le Japon, Principales Puissances alliées et associées d' une part; et la Grèce d' autre part;

Considérant que depuis le 1er Janvier 1913 de larges acquisitions territoriales ont été faites par le Royaume de Grèce;

Considérant que le Royaume de Grèce, qui a donné aux populations vivant sur ses territoires, l'égalité des droits sans distinction d'origine, de langue et de religion, est désireux de confirmer ces droits et de les étendre aux populations des territoires qui pourraient être réunis au Royaume, afin d'assurer à ces dernières pleine et entière garantie qu'elles seront gouvernées en conformité avec les principes de la liberté et de la justice;

Considérant que la Grèce doit être libérée de certaines obligations qu'elle a contractées vis-à-vis de quelques Puissances, et qu'à ces obligations doivent être substituées des obligations vis-à-vis de la Société des Nations;

Attendu enfin que la Grèce doit être libérée aussi d'autres obligations qu'elle a contractées vis-à-vis de certaines Puissances et qui constituent une restriction de sa pleine souveraineté intérieure;

Ἄλλὰ περὶ ποίων υποχρεώσεων καὶ περιορισμῶν τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας ἐγίνετο λόγος; Πῶς ἡ Ἑλλάς δὲν εἶχε μέχρι τότε ἀντιληφθῇ τοιαύτας δεσμεύσεις τῆς;

Α΄

Θεωροῦμεν ὅτι τὸ περιεχόμενον τῆς ἐν λόγῳ τετάρτης Συνθήκης τῶν Σεβρῶν περὶ τῶν Μειονοτήτων, ἀπετέλει καὶ μεθόδευσιν τῶν Δυνάμεων πρὸς ἐξευμενισμόν τοῦ Σουλτάνου καὶ τοῦ μουσουλμανικοῦ στοιχείου ἀλλὰ καὶ τοῦ ἱσραηλιτικοῦ, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐλπίζει ὅτι ἡ κατὰ τὸ 1912 ἐλευθερωθεῖσα Θεσσαλονίκη θὰ καθίστατο «ἐλευθέρα πόλις» ὑπὸ καθεστὼς αὐτονομίας καὶ αὐστριακὴν προστασίαν, μὲ αὐτοδιοίκησιν ἀνατεθειμένην εἰς τὸν πληθυσμόν της δημοκρατικῶς καὶ κατὰ ποσοστὸν ἐπὶ τοῦ συνόλου αὐτοῦ. Αὐτὸ τὸ σχέδιον, ποὺ ἐξεπονεῖτο παλαιόθεν εἰς τὴν Βιέννην, μὲ ἀπώτερον στόχον τὴν ἔξοδον τῆς Αὐστρίας εἰς τὸ Αἰγαῖον, δὲν εὐωδώθη καὶ κατέρρευσε μὲ τὴν ἐνσωμάτωσιν τοῦ μεγαλυτέρου τμήματος τῆς Μακεδονίας εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τῆς Συνθήκης τοῦ Λονδίνου τῆς 17/30 Μαΐου 1913, διὰ τῆς ὁποίας ἔληξεν ὁ Α΄ Βαλκανικὸς Πόλεμος. Ὀλίγον βραδύτερον, τῷ 1918, ἡ Δυναδικὴ Μοναρχία, δηλαδὴ ἡ πολλὰ σχεδιάσασα Αὐστροουγγρική Αὐτοκρατορία, ἔπαυσε νὰ ὑπάρχῃ. Κυρίως λοιπὸν ἡ ἐν λόγῳ συνθήκη ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῶν μεγάλων ἀριθμητικῶς μουσουλμανικῶν πληθυσμῶν τῆς Ἰωνίας ποὺ προσκαίρως θὰ ἐτίθεντο ὑπὸ τὴν ἑλληνικὴν διοίκησιν καὶ πιθανῶς νὰ ὑπῆγοντο βραδύτερον πλήρως ὑπὸ τὸ ἑλληνικὸν κράτος.

Πιστεύομεν, ἐπίσης, ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος προοίμιον τῆς Συνθήκης τῶν Σεβρῶν περὶ τῶν Μειονοτήτων ἦτο ἴσως οὐσιώδης αἰτία συνάψεώς της ἀπὸ μέρους τῆς Ἑλλάδος. Βεβαίως, ὑπὸ τὸ νέον καθεστὼς τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν, τοιαῦται συνθῆκαι περὶ προστασίας ἐθνικῶν, θρησκευτικῶν ἢ γλωσσι-

À cet effet (...),

La France et la Grande-Bretagne renoncent, en ce qui les concerne, aux droits spéciaux de surveillance et de contrôle qui leur avaient été reconnus vis-à-vis de la Grèce, par le Traité de Londres du 7 Mai 1832, par le Traité de Londres du 14 Novembre 1863 et, en ce qui concerne les îles Ioniennes, par le Traité de Londres du 29 Mars 1864».

Ἡ συνθήκη αὕτη δὲν ἐπεκυρώθη κατὰ τὸ 1920, ὅπως δὲν ἐπεκυρώθησαν καὶ αἱ λοιπαὶ συνθῆκαι τῶν Σεβρῶν. Ἐπεκυρώθη βραδύτερον, βάσει ἐπιταγῆς τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης (Πρωτόκολλον XVI), διὰ τοῦ Νομοθ. Διατάγματος τῆς 29^{ης} Σεπτεμβρίου 1923, περὶ κυρώσεως τῆς ἐν Σέβραις υπογραφείσης Συνθήκης περὶ προστασίας τῶν ἐν Ἑλλάδι μειονοτήτων, Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως, φ. Α΄ 311 (30 Ὀκτ.1923), σσ. 2213-2232.

κῶν μειονοτήτων συνήφθησαν ὑφ' ὅλων τῶν κρατῶν ποὺ εἶχον εἰς τὰ ἐδάφη των θρησκευτικὰς ἢ ἐθνικὰς μειονότητες, διότι ἐθεωρήθη ἀνεπαρκὴς ἡ κατὰ περίπτωση γενικὴ καὶ ἀόριστος συνταγματικὴ σχετικὴ πρόβλεψις.⁷ Ἦτο ἡ «ἀπάντησις» τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου εἰς τὴν ἱταμὴν προσβολὴν τῆς ἐθνικῆς ἀκεραιότητος, τῆς ἀξιοπρεπείας καὶ τῆς τιμῆς τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ τῆς καταλύσεως τοῦ Πολιτεύματος τῆς χώρας μας ὑπὸ τῆς Γαλλίας κατὰ τὸ 1917 διὰ τῆς ἀποστολῆς ὡς Ὑπάτου Ἀρμοστοῦ τοῦ γερουσιαστοῦ Καρόλου Jonnart.⁸

7. Βλ. Ἀρετῆς Τούντα-Φεργάνη, *Ἑλληνοβουλγαρικὲς μειονότητες. Πρωτόκολλο Πολίτη-Καλιφώφ, 1924-1925*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1986, σσ. 29-45· τῆς αὐτῆς, *Μειονότητες στὰ Βαλκάνια. Βαλκανικὲς Διασκέψεις, 1930-1934*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ, 1994· Λένας Διβάνη, *Ἑλλάδα καὶ μειονότητες. Τὸ σύστημα διεθνῶς προστασίας τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν*, Ἐν Ἀθήναις 2000⁴.

8. Ὁ Charles Célestin Auguste Jonnart, καταγόμενος ἐξ ἀστικῆς οἰκογενείας, ἐγεννήθη εἰς τὸ Fléchin τοῦ Pas-de-Calais τὴν 27^η Δεκεμβρίου 1857. Ἐσπούδασε Νομικὰ ἐν Παρισίοις. Ὑπῆρξε διευθυντὴς τοῦ Γραφείου τοῦ διατελέσαντος κατὰ τὰ ἔτη 1881-1891 Γενικοῦ Διοικητοῦ τῆς Ἀλγερίας καὶ ἀκολούθως γερουσιαστοῦ Λουδοβίκου Tirman (1837-1899), εἰς περίοδον μεγάλῃς διοικητικῆς ἀναδιοργανώσεως τῆς ἐν λόγῳ γαλλικῆς ἀποικίας. Ἀκολούθως διετέλεσε νομαρχιακὸς σύμβουλος Σηκουάνα καὶ ἀκολούθως τοῦ Pas-de-Calais. Ἐπειτα ὑπῆρξε διευθυντὴς τῆς Διευθύνσεως Ἀλγερινῶν Ὑποθέσεων τοῦ ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν. Ἐπολιτεύθη διὰ πρῶτην φορὰν κατὰ τὰς γενικὰς ἐκλογὰς τοῦ 1885 μὲ τὴν παράταξιν τῶν Δημοκρατικῶν Φιλελευθέρων εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ Pas-de-Calais, ἀλλ' ἀπέτυχε τότε τὸ σύνολον τοῦ συνδυασμοῦ εἰς τὸν ὅποῖον ἀνήκε. Ἀκολούθως ἐπολιτεύθη εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ Saint-Omer κατὰ τὰ ἔτη 1889 καὶ 1893. Ἀπὸ τοῦ 1894 ἐξελέγετο σταθερῶς (1898, 1902, 1906) γερουσιαστὴς τῆς περιφέρειας τοῦ Pas-de-Calais.

Διετέλεσεν Ὑπουργὸς Δημοσίων Ἔργων εἰς τὴν Κυβέρνησιν Casimir-Perier (3 Δεκεμβρίου 1893-30 Μαΐου 1894) καὶ ἀντετέθη σθεναρῶς εἰς τὴν ἐφαρμογὴν ἐπὶ τῶν ὑπαλλήλων καὶ ἐργατῶν τοῦ νόμου τοῦ 1884 περὶ τοῦ δικαιώματος συγκροτήσεως ἐπαγγελματικῶν ἐνώσεων. Παρητήθη τῆς ὑπουργικῆς θέσεως διὰ λόγους ὑγείας κατόπιν σοβαροῦ αὐτοκινήτιστικου δυστυχήματος. Γενικὸς Διοικητὴς τῆς Ἀλγερίας μὲ προσωρινὴν ἀποστολὴν κατ' Ὀκτώβριον 1900, παρητήθη κατὰ Μάιον 1901 διὰ λόγους ὑγείας. Τοῦ ἀνετέθησαν καὶ πάλιν τὰ αὐτὰ καθήκοντα τὸν Μάιον τοῦ 1903 καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς θητείας του προέβη εἰς διοικητικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς Ἀλγερίας. Κατὰ τὸ αὐτὸ διάστημα ἐβουλόθη σοβαρῶς εἰς τὴν ἀνάδειξιν καὶ προώθησιν τῆς σταδιοδρομίας τοῦ ἀκολούθως ἀναδειχθέντος εἰς στρατάρχην, τότε δὲ συνταγματάρχου, Hubert Lyautey (1854-1934). Ἐπανεξελέγη γερουσιαστὴς κατὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ 1911. Διετέλεσεν ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν εἰς τὴν Κυβέρνησιν Ἀριστείδου Briand (Φεβρουάριος-Μάρτιος 1913), κατὰ διαδοχὴν τοῦ Raymond Poincaré.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου ὑπῆρξεν εἰσηγητὴς τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων τῆς Γερουσίας καὶ ὑπουργὸς ἐπὶ τοῦ Ἀποκλεισμοῦ καὶ τῶν

Ἀναφερόμεθα συγκεκριμένως εἰς τὴν διακοίνωσιν τοῦ Jonnart τῆς 28^{ης} Μαΐου/10^{ης} Ἰουνίου 1917 πρὸς τὸν Πρόεδρον τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως Ἀλέξανδρον Ζαΐμην, τὸν ἀποκαλούμενον «ἄνθρωπον τῶν δυσκόλων περιστάσεων». Τὸ κείμενον τῆς Διακοινώσεως (note) εἶχεν ὡς ἑξῆς:

À bord du Bruix, le 10 Juin 1917

Monsieur Jonnart

Haut Commissaire des Puissances Protectrices de la Grèce

À S. Exc. Monsieur Zaïmis

Président du Conseil des Ministres

Monsieur le Président,

Les Puissances protectrices de la Grèce ont décidé de reconstituer l'unité du royaume sans porter atteinte aux institutions monarchiques constitutionnelles qu'elles ont garanties à la Grèce.

S. M. le roi Constantin, ayant manifestement violé, de sa propre initiative, la Constitution, dont la France, la Grande Bretagne et la Russie sont les garantes, j'ai l'honneur de déclarer à Votre Excellence que le Roi a perdu la

Ἐλευθερωθεισῶν Περισχῶν εἰς τὴν δευτέραν Κυβέρνησιν τοῦ Γεωργίου Clemenceau (Νοέμβριος 1917-Ἰανουάριος 1920).

Ὡνομάσθη «Ὑπατος Ἀρμοστής» τῶν Συμμάχων Δυνάμεων ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὸ 1917 μὲ τὴν εἰδικὴν ἀποστολήν, ἀνατεθεῖσαν ὑπὸ τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως, νὰ λάβῃ πᾶν μέτρον, ἀκόμη καὶ τὸν ἐξαναγκασμὸν τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου εἰς παραίτησιν, πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν βραχυπροθέσμων στρατιωτικῶν ἀναγκῶν τῆς Γαλλίας καὶ τοῦ Μακεδονικοῦ Μετώπου. Ἀνεδείχθη, τῷ 1920, πρόεδρος τοῦ Ρεπουμπλικανικοῦ Δημοκρατικοῦ Κόμματος· μετὰ, τῷ 1921, ὑπῆρξε πρέσβυς τῆς Γαλλίας εἰς τὸ Βατικανόν, μὲ ἀποστολὴν τὴν ἀποκατάστασιν τῶν διπλωματικῶν καὶ πολιτικῶν σχέσεων τῆς Γαλλίας μετὰ τῆς Ἀγίας Ἐδρας. Ἐξελέγη μέλος τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου (Ἀκαδημία τῶν Ἠθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν) καὶ τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας τῷ 1923, μετὰ περιπετειῶν ὅμως διότι ἦτο ἄνευ φιλολογικοῦ ἔργου. Εἰς τὴν αὐτὴν ἑδραν (fauteuil 19) διεδέχθη τὸν Paul Deschanel, ἐνῶ αὐτὸν διεδέχθη ὁ Maurice Paléologue. Ἀπεβίωσε τὴν 30^{ην} Σεπτεμβρίου 1927.

Ἐγραψε ποικίλα ἄρθρα ἀναφερόμενα κυρίως εἰς τὴν κατάστασιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Ἀλγερίας. Κατὰ τὸ 1923 ἐξεδόθησαν τὰ ὅλα τὰ: *Œuvres complètes de Charles Jonnart, de l'Académie des Sciences Morales et Politiques*, Ἐν Παρισίοις 1923. Περὶ αὐτοῦ βλ. ἰδίως J. du Sault, *La vie et l'œuvre de Charles Jonnart*, Ἐν Παρισίοις 1936· Aline Mirmand-Marceau, *Charles-Célestin Jonnart, gouverneur général de l'Algérie: Un regard sur l'enseignement*, Ἐν Lyon 2000 καὶ Jean Vavasour-Desperriers, *République et liberté: Charles Jonnart, une conscience républicaine, 1857-1927*, Ἐν Villeneuve-d'Ascq 1996.

confiance des **Puissances protectrices** et que celles-ci se considèrent comme dégagées à son égard des obligations résultant de leurs droits de **protection**.

J'ai, en conséquence, pour mission, en vue de rétablir la vérité constitutionnelle, de réclamer l'abdication de S. M. le roi Constantin, qui désignera lui-même, d'accord avec les **Puissances protectrices**, un successeur parmi ses héritiers.

Je suis dans l'obligation de vous demander une réponse dans un délai de vingt-quatre heures.

Veuillez agréer, monsieur le Président, l'assurance de ma haute considération.

Jonnart.⁹

Καὶ ἑλληνιστί:

Κύριε Πρόεδρε,

Αἱ Προστάτιδες τῆς Ἑλλάδος Δυνάμεις ἀπεφάσισαν νὰ ἀποκαταστήσουν τὴν ἐνότητα τοῦ Βασιλείου χωρὶς νὰ θίξουν τὰς μοναρχικὰς συνταγματικὰς διατάξεις ἃς ἔχουσιν ἐγγυηθῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἐπειδὴ ἡ Α. Μ. ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος παρεβίασε, προφανῶς ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας, τὸ Σύνταγμα τοῦ ὁποίου **ἐγγυήτραι** τυγχάνουν ἡ Γαλλία, ἡ Μεγάλη Βρετανία καὶ ἡ Ρωσία, ἔχω τὴν τιμὴν νὰ δηλώσω εἰς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἀπώλεσε τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν **Προστατίδων Δυνάμεων** καὶ ὅτι αὗται θεωροῦσιν ὅτι ἀπηλλάγησαν τῶν ἔναντι αὐτοῦ ὑποχρεώσεων αἵτινες ἀπορρέουσιν ἐκ τῶν δικαιωμάτων τῆς **Προστασίας** αὐτῶν.

Ἐχω, ἐπομένως, ὡς ἀποστολὴν, ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἀποκαταστάσεως τῆς συνταγματικῆς νομιμότητος, νὰ **ἀξιῶσω** τὴν παραίτησιν τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου, ὅστις θέλει ὑποδείξει μεταξὺ τῶν κληρονόμων του, ἐν συμφωνίᾳ μὲ τὰς **Προστάτιδας Δυνάμεις**, τὸν Διάδοχον αὐτοῦ.

Εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ ζητήσω ἀπάντησιν ἐντὸς προθεσμίας 24 ὥρῶν.

Δεχθῆτε παρακαλῶ, Κύριε Πρόεδρε, τὴν διαβεβαίωσιν τῆς ἐξόχου πρὸς Ὑμᾶς ἐκτιμήσεως.

Ζοννάρο.¹⁰

9. Robert David, *Le drame ignoré de l'Armée d'Orient. Dardanelles–Serbie–Salonique–Athènes. Préface de Charles Jonnart*, Ἐν Παρισίοις 1927, σ. 227. Πρβλ. Raymond Recouly, *M. Jonnart et l'abdication de Constantin*, Ἐν Παρισίοις 1918, σσ. 109-110.

10. Γενικὸν Ἐπιτελεῖον Στρατοῦ. Διεύθυνσις Ἱστορίας Στρατοῦ, Ὁ Ἑλληνικὸς Στρατὸς κατὰ τὸν Πρῶτον Παγκόσμιον Πόλεμον, 1914-1918, τόμ. Α': Ἡ Ἑλλὰς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια, Ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 356.

Ἡ Διακοίνωσις συνωδεύετο καὶ ὑπὸ μακροῦ μνημονίου τοῦ Jonnart, ἀφιχθέντος εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς ἐκπροσώπου τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Βρεταννίας ὑπὸ τὸν ἀνθαίρετον τίτλον τοῦ Ὑπάτου Ἀρμοστοῦ (*Haut Commissaire*), ὡς αὐτοεδηλοῦτο, ἢ mandataire. Τὸ ἐν λόγῳ μνημόνιον περιελάμβανε τοὺς ὅρους τοῦ Jonnart, μὲ κυριώτερον τὸν ἀποκλεισμόν τοῦ Διαδόχου Γεωργίου, τοῦ μετέπειτα Βασιλέως Γεωργίου Β', ἐκ τῆς κατὰ νόμον διαδοχῆς τοῦ πατρός του¹¹ καὶ τὴν ὀριστικὴν ἀποχώρησιν τοῦ Βασιλικοῦ Ζεύγους μετὰ τοῦ Διαδόχου, ὡς γερμανοφίλων, ἐκτὸς Ἑλλάδος.¹² Ἡ συνέχεια εἶναι γνωστή.

Ἐκεῖνο ποῦ δὲν εἶναι γνωστὸν εἶναι ὅτι ὁ Jonnart δὲν εἶχε σχετικὰς ἐντολὰς περὶ ἀμέσου καὶ πρὸ τῆς λήψεως οἰοῦντοτε ἄλλου μέτρου ἀπαιτήσεως τῆς παραιτήσεως τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου. Ἡ Βρεταννία εἶχε συμφωνήσει μόνον εἰς διαδοχικὴν ἐπιβολὴν μέτρων πιεστικῶν καὶ παραβιάζόντων βεβαίως τὴν ἐθνικὴν κυριαρχίαν τῆς Ἑλλάδος, ἀναγκάων ὅμως στρατιωτικῶς, καὶ ὅχι εἰς τὸν ἄμεσον καὶ βίαιον ἐξαναγκασμὸν τοῦ Βασιλέως εἰς παραίτησιν διὰ τελεσιγράφου. Ἡ σχετικὴ περίπτωσις ἀντεμετωπίσθη ὑπὸ τῆς Βρεταννίας ὡς ἐσχάτη λύσις. Τὴν ἀπόφασιν περὶ τοῦ ἀμέσου τελεσιγράφου ἀνέλαβεν ὁ Jonnart αὐτοβούλως καὶ μὲ προσωπικὸν κίνδυνον τῆς σταδιοδρομίας του.¹³

Β'

Προηγουμένως καὶ πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς Ἀθήνας, ὁ Jonnart κατηρθύνθη εἰς Θεσσαλονίκην, διὰ νὰ συζητήσῃ τὰ στρατιωτικὰ μέτρα μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Maurice Sarrail, ἐτέρου βιαίως παραβιάσαντος τὴν ἐλληνικὴν κυριαρχίαν καὶ τρέμοντος διὰ τὰ «ῥῶτα» του, φοβουμένου δηλαδὴ ἐναντίον του ἐπίθεσιν ἀπὸ τὰς νοτίους ἐπαρχίας τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν εἰς Θεσσαλονίκην ὁ Jonnart, τὴν 7^{ην} καὶ 8^{ην} Μαΐου 1917, εἶχε δύο μακρὰς συζητήσεις μετὰ τοῦ

11. Τὸ σχετικὸν κείμενον τῆς εἰδικωτέρας Διακοινώσεως εἶχεν ὡς ἑξῆς: «*Le Haut Commissaire des Puissances Protectrices de la Grèce a l'honneur de faire connaître à S. Exc. M. le Président du Conseil des Ministres que le Diadoque, ne présentant pas les garanties que la France, la Grande-Bretagne et la Russie sont actuellement contraintes d'exiger de la part du souverain constitutionnel des Hellènes, elles ne pourraient donner leur agrément qu'à la désignation d'un autre de ses héritiers*». Βλ. R. David, *Le drame ignoré de l'Armée d'Orient*, ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 227-228. Τὸ κείμενον αὐτὸ ἐτέθη ἐν εἴδει ὑποσημειώσεως εἰς τὴν βασικὴν διακοίνωσιν περὶ ἀπαιτήσεως τῆς παραιτήσεως τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου.

12. *Αὐτόθι*, σσ. 226-228.

13. R. Recouly, ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 65-72.

Ἐλευθερίου Βενιζέλου, κατὰ τὰς ὁποίας ἐξέθεσεν εἰς αὐτὸν τὰς προθέσεις του καὶ τὰ σχέδια τῆς Entente περὶ Ἑλλάδος.¹⁴ Ἐκεῖνο ποῦ ἐπέτυχεν ὁ Βενιζέλος ἦτο νὰ πείσῃ τὸν θεωροῦντα ἑαυτὸν ὡς κυβερνήτην οἰονεὶ ἀφρικανικῆς ἀποικίας Jonnart νὰ δεχθῇ ὡς Βασιλέα τῶν Ἑλλήνων τὸν δευτερότοκον βασιλόπαιδα Ἀλέξανδρον καὶ νὰ μὴ κηρύξῃ τὴν Δυναστείαν ἔκπτωτον.¹⁵ Πράγματι, ἡ τόσον ριζικὴ ἀνατροπὴ δὲν θὰ ἐπέφερε τὰ ἐπιδιωκόμενα ἀποτελέσματα. Ὁ Βενιζέλος ἀντεμετώπιζεν ἤδη ἐν Θεσσαλονίκῃ τὴν ἀπροθυμίαν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Βορείου Ἑλλάδος πρὸς στράτευσιν χάριν ξένων σχεδίων, μετὰ τὰς μεγάλας εἰς ἄνδρας ἀπωλείας κατὰ τὰς μάχας Κιλκίς-Λαχανᾶ, καὶ εὐχερῶς διέβλεπεν ὅτι ἡ ἀνατροπὴ τοῦ καθεστῶτος καὶ κυρίως τοῦ βασιλικοῦ θεσμοῦ θὰ ὠδήγει εἰς μείζονα προβλήματα μετὰ τοῦ στρατεύματος καὶ τῶν στρατευσίμων.

Ὅπως δὴποτε, ὅσον καὶ ἂν ὁ Διχασμὸς ἦτο πραγματικότης, ὅσον καὶ ἂν ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνησις τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἐν Θεσσαλονίκῃ ἀπετέλει ἐκτροπὴν, πάντοτε τὰ γεγονότα ἐκινοῦντο ἐντὸς τῶν ἐλληνικῶν πλαισίων. Ἦσαν ἐλληνικὴ ὑπόθεσις. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς ὥμῃς παρεμβάσεως τοῦ ξένου παράγοντος, ἐξερχομένου ἀναιδῶς τῶν ὀρίων τῶν διπλωματικῶν πιέσεων καὶ ὠθήσεων, ἀνεπιτρέπτων καὶ αὐτῶν, καὶ ἐργίζοντος τὰ ὅρια τῆς καταλύσεως τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς συνταγματικῆς τάξεως, πάντοτε ὑπὸ τὴν δικαιολογίαν τῆς πολεμικῆς ἀναγκαιότητος τῆς Γαλλίας πρὸς ἐλάφρυνσιν τῶν ἀδιεξόδων τοῦ Δυτικοῦ Μετώπου, ὁ Βενιζέλος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συμφωνῇ, ὡς καλὸς γνώστης τῆς νομικῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν διπλωματικῶν προηγουμένων. Ἐν τούτοις, ἐξεμεταλλεύθη τὰ γεγονότα, ἀλλὰ διὰ νὰ ἐπανακτήσῃ τὴν ἐξουσίαν καὶ νὰ ὀδηγήσῃ τὴν Ἑλλάδα εἰς ἐνεργὸν ρόλον εἰς τὸ Μακεδονικὸν Μέτωπον, μὲ τὴν προοπτικὴν προσαρτήσεως καὶ νέων ἀλυτρώτων ἐδαφῶν εἰς τὸν ἐθνικὸν κορμόν. Μετὰ τὸ δραματικὸν διάστημα τοῦ 1915-1917, ἔπρεπεν ἡ Ἑλλὰς νὰ ἐξέλθῃ τοῦ ἀδιεξόδου ἐδαφικῶς ἀλώβητος καὶ εἰ δυνατὸν μὲ κέρδη, ὥστε νὰ δικαιωθῇ ἡ ὅλη δοκιμασία.

Ὅταν ὅλα ἐτελείωσαν καὶ ἡ Ἑλλὰς «τῶν πέντε θαλασσῶν καὶ τῶν δύο ἡπείρων» κατέστη «πραγματικότης», τότε ὁ Βενιζέλος ἔκρινεν ὅτι ἔπρεπε νὰ παρεμποδισθῇ εἰς τὸ μέλλον ἀποστολὴ Ὑπάτου Ἀρμοστοῦ τῶν Δυνάμεων εἰς τὴν Ἑλλάδα. Δὲν ἐπεθύμει τὴν χώραν ὑποκειμένην εἰς τὰς διαθέσεις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, τὰς ὁποίας ἐγνώριζεν ὡς μεταβαλλομένας ἀναλόγως τῶν ὤμων συμφερόντων τῆς στιγμῆς. Διὰ τοῦτο ἐφρόντισε, κατὰ τὴν συνο-

14. *Αὐτόθι*, σσ. 87-95.

15. *Αὐτόθι*, σ. 92. (Ἄλλ' ὑπὸ ποίαν ἰδιότητα;)

μολόγησιν τῆς τετάρτης Συνθήκης τῶν Σεβρῶν περὶ Μειονοτήτων, νὰ συμπεριλάβῃ τὸ ἄρθρον τοῦ προοιμίου καὶ νὰ ἐξαφανίσῃ πᾶν νομικὸν ἐπιχείρημα περὶ παρεμβάσεως τῶν Δυνάμεων εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ μέλλον. Ἡ συνομολόγησις «αὐτοτελοῦς» εἰδικῆς Συνθήκης καταργούσης τὰ κατὰ ταῦτα («εἰδικὰ») δικαιώματα *ἐπιβλέψεως καὶ ἐλέγχου (droits spéciaux de surveillance et de contrôle)* θὰ ἀπετέλει ἰδιαίτερος προσβλητικὴν ρύθμισιν ἔναντι τῶν Δυνάμεων. Ἄς σημειωθῇ ὅτι οἱ ὅροι *surveillance* καὶ *contrôle* μόνον Προστασίαν δὲν δηλοῦν ἀντιθέτως ἐκφράζουν συμπεριφορὰν πρὸς ὑποτελεῖ. Ἡ Συνθήκη, διὰ τοῦ προοιμίου τῆς, ἐσήμανε τὸ νομικὸν τέλος τοῦ κατὰ τὰ συμφέροντα αὐτῶν ἀσφυκτικοῦ ἐναγκαλισμοῦ τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Τριῶν Δυνάμεων, Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσίας, ὅχι ὅμως καὶ τὸ τέλος τοῦ μεταξὺ των ἀνταγωνισμοῦ ἐπὶ ἐλληνικοῦ ἐδάφους καὶ τὴν ἐπιδιώξιν θεμελιώσεως καίριας ἐπιρροῆς των ἐνταῦθα.

Γ'

Ἀπὸ νομικῆς πλευρᾶς πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τὰ κείμενα τῶν καταργουμένων ρυθμίσεων, εἰς τὰ ὅποια γίνεται ἀναφορὰ διὰ τῶν μνημονευθεῖσων παραγράφων τῆς Συνθήκης τῶν Σεβρῶν περὶ τῶν Μειονοτήτων. Τὰ κείμενα αὐτὰ ἦσαν ἡ Σύμβασις τοῦ Λονδίνου τῆς 7^{ης} Μαΐου 1832 ν. ἡμ. περὶ ἐκλογῆς τοῦ Πρίγκηπος Ὁθωνος τῆς Βαυαρίας ὡς Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος,¹⁶ ἡ (ἐτέρα) Συνθήκη τοῦ Λονδίνου τῆς 14^{ης} Νοεμβρίου 1863 ν. ἡμ. περὶ ἐκλογῆς τοῦ Πρίγκηπος Γουλιέλμου τῆς Δανίας ὡς Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος¹⁷ καὶ τέλος ἡ Συνθήκη τοῦ Λονδίνου τῆς 29^{ης} Μαρτίου 1864 ν. ἡμ. περὶ παραχωρήσεως τῶν Ἰονίων Νήσων εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τῆς Βρεταννίας.¹⁸

16. Ἀλεξ. Ἰ. Σούτσου, *Συλλογὴ τῶν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν Δημόσιον Δίκαιον τῆς Ἑλλάδος ἀναγομένων ἐπισήμων ἐγγράφων*. Ἐκπονηθεῖσα κατ' ἐπιταγὴν καὶ δημοσιευθεῖσα κατ' ἐγκρισιν τοῦ ἐπὶ τοῦ Β. Οἴκου καὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Σχέσεων Ὑπουργείου, Ἐν Ἀθῆναις 1858, σσ. 268-275.

17. Συνθήκη τοῦ Λονδίνου τῆς 1^{ης}/13^{ης} Ἰουλίου 1863 περὶ ἐκλογῆς τοῦ Πρίγκηπος Γουλιέλμου τῆς Δανίας ὡς Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος. Βλ. Charles Strupp, *La situation internationale de la Grèce (1821-1917). Recueil de documents*, Ἐν Ζυρίχῃ (1918), σσ. 180-182. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι ἀρχικῶς ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος Α' ἐξελέγη ὡς «Βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος», δηλαδὴ μὲ τὸν αὐτὸν τίτλον ποῦ εἶχε καὶ ὁ Βασιλεὺς Ὁθων, ἐπικολούθησε δὲ εἰδικὸν πρωτόκολλον τῆς Πρεσβευτικῆς Διασκέψεως τοῦ Λονδίνου διὰ τοῦ ὁποίου μετεβλήθη ὁ τίτλος εἰς: «Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων». (Αὐτόθι, σσ. 182-183.)

18. Συνθήκη τοῦ Λονδίνου τῆς 17^{ης}/29^{ης} Μαρτίου 1864 περὶ παραχωρήσεως τῆς Ἑ-

Γελοιογραφία
τοῦ 19^{ου} αἰῶνος:
Ἡ Γαλλία παρεμβαί-
νει μεταξὺ Ἑλλάδος
καὶ Ἀγγλίας λέγουσα·
ἔλα...ἔλα...ἡρεμία!
Πρὸς τὸ παρόν, καν-
γάρδες δὲν ἐπιτρέπονται
στὴν Εὐρώπῃ.

Ἐξ αὐτῶν, ἡ πρώτη εἶναι ἡ καιρία ὡς παλαιότερα. Ἐν τούτοις, εἰς τὴν Σύμβασιν τοῦ 1832, αἱ Τρεῖς Δυνάμεις, Βρεταννία, Γαλλία καὶ Ρωσία, **ἡγγυήθησαν** ἀπλῶς τὴν Ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν ἀνἀδειξίν τῆς εἰς ἀνεξάρτητον Βασιλείον, δηλαδὴ εἰς κράτος ἀ' τάξεως κατὰ τὰ προβλεπόμενα ὑπὸ τῆς Συνθήκης τοῦ Aix-la-Chapelle τοῦ 1818. Ἡ ἐκλογὴ τοῦ Βασιλέως Ὁθωνος ἐγένετο κατ' ἐξουσιοδότησιν τῆς Ἑλλάδος, κατὰ συνέχειαν τῶν σχετικῶν πράξεων τοῦ 1830. Οὐδαμοῦ γίνεται ἀναφορὰ εἰς **ἐπίβλεψιν καὶ ἔλεγχον**, στοιχεῖα καταργούμενα ὑπὸ τῆς Συνθήκης τῶν Σεβρωῶν περὶ τῶν Μειονοτήτων.¹⁹

πτανήσου εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος. Βλ. Ministry of Foreign Affairs of Greece. Service of Historical Archives, *The Foundation of the Modern Greek State. Major treaties and conventions (1830-1947)*, ἐπιμ. Φωτεινῆς Κωνσταντοπούλου, Ἐν Ἀθήναις 1999, σσ. 45-56.

19. Τὰ σχετικὰ ἄρθρα τῆς Συμβάσεως τοῦ Λονδίνου τῆς 7^{ης} Μαΐου 1832 v. ἡμ. ἔχουν ὡς ἐξῆς: «1. Les Cours de France, de la Grande Bretagne et de Russie **dûment autorisées à cet acte par la Nation Grecque**, offrent la Souveraineté héréditaire de la Grèce au Prince Frédéric Othon de Bavière, fils puîné de Sa Majesté le Roi de Bavière (...).

4°. La Grèce, sous la Souveraineté du Prince Othon de Bavière, et la **garantie** des trois Cours, formera un État monarchique indépendant, ainsi que le porte le Protocole signé entre les dites Cours le 3 Février 1830 et accepté tant par la Grèce, que par la Porte Ottomane (...).

6°. Les trois Cours s'étant réservées de convertir en traité définitif le Protocole du 3 Février 1830, dès que les négociations relatives aux limites de la Grèce seront terminées, et de porter ce traité à la connaissance de tous les États avec lesquels Elles se trouvent en relations, il est convenu qu'Elles rempliront cet engagement, et que Sa Majesté le Roi de la Grèce deviendra

Ἕλλη γελοιογραφία
ἐπίσης τοῦ 19^{ου} αἰῶνος:
Ἡ Ἀγγλία διαβεβαίει τὴν Γαλλίαν
πὼς «δὲν θὰ ξαναπειράξῃ
τὸν μικρό», δηλαδὴ τὴν Ἑλλάδα,
ἐνῶ ὑπόλως λακτίζει
τὸν ἐν λόγῳ «μικρό».

Τοιαῦτα δικαιώματα δὲν ἀνιχνεύονται βεβαίως οὔτε εἰς τὰ Πρωτόκολλα τῆς 3^{ης} Φεβρουαρίου 1830 ν. ἡμ., περὶ διπλωματικῆς ἀναγνώρισεως τοῦ ἀνεξαρτήτου ἀπὸ τοῦ 1822 Κράτους τῆς Ἑλλάδος²⁰ καὶ περὶ ἐκλογῆς τοῦ Πρί-

partie contractante au traité dont il s'agit). Βλ. Ἀλεξ. Σούτσου, *Συλλογὴ τῶν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν Δημόσιον Δίκαιον τῆς Ἑλλάδος ἀναγομένων ἐπισήμων ἐγγράφων*, ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 268-271.

20. Πρωτόκολλον τῆς 3^{ης} Φεβρουαρίου (22^{ας} Ἰανουαρίου) 1830 περὶ «ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος». Εἰς αὐτὸ ἐσημειοῦντο τὰ ἑξῆς: «*Les membres de la Conférence trouvant que les déclarations Ottomanes les mettent dans le cas de concerter les mesures qui leur paraissent préférables d'adopter dans l'état actuel des choses et désirant apporter aux dispositions antérieures de l'Alliance les améliorations les plus propres à assurer de nouveaux gages de stabilité à l'œuvre de paix dont Elles s'occupent, ont d'un commun accord arrêté les clauses suivantes :*

1. *La Grèce formera un État indépendant et jouira de tous les droits politiques, administratifs et commerciaux attachés à une indépendance complète (...).*

3. *Le gouvernement de la Grèce sera monarchique et héréditaire par ordre de primogéniture. Il sera confié à un Prince qui ne pourra pas être choisi parmi ceux des familles régnantes dans les États signataires du Traité du 6 Juillet 1827, et portera le titre de Prince Souverain de la Grèce. Le choix de ce Prince fera l'objet de communications et de stipulations ultérieures (...).*

8. *Chacune des trois Cours conservera la faculté que Lui assure l'art. VI du Traité du 6*

γκηπος Λεοπόλδου τοῦ Saxe-Cobourg-Gotha ὡς Ἡγεμόνος Κυριάρχου (*Prince Souverain*) τῆς Ἑλλάδος,²¹ οὔτε εἰς τὴν μεταξὺ τῶν Τριῶν Δυνάμεων ὑπογραφεῖσαν Σύμβασιν τοῦ Λονδίνου τῆς 6^{ης} Ἰουλίου 1827 ν. ἡμ., περὶ ἀναγνωρίσεως τῆς Ἑλλάδος ὡς κράτους αὐτονόμου καὶ φόρου ὑποτελοῦς εἰς τὸν Σουλτάνον (ἐν σιγῇ τῆς Ἑλλάδος),²² οὔτε καὶ εἰς τὸ μυστικὸν Πρωτόκολλον τῆς

Juillet 1827 de garantir l'ensemble des arrangements et clauses qui précèdent. Les actes de garantie, s'il y en a, seront dressés séparément. L'action et les effets de ces divers actes deviendront, conséquemment à l'article susdit, l'objet de stipulations ultérieures des Hautes Puissances (...).

11. Les trois Cours Se réservent de faire entrer les présentes stipulations dans un traité formel, qui sera signé à Londres, considéré comme exécutif de celui du 6 Juillet 1827 et communiqué aux autres Cours de l'Europe, avec invitation d'y accéder si Elles le jugent convenable.

Conclusion:

Arrivées ainsi au terme d'une longue et difficile négociation, les trois Cours se félicitent sincèrement d'être parvenues à un parfait accord, au milieu des circonstances les plus graves et les plus délicates.

Le maintien de leur union dans de tels moments offre le meilleur gage de sa durée et les trois Cours Se flattent que cette union, stable autant que bienfaisante, ne cessera de contribuer à l'affermissement de la paix du monde». Βλ. Ἀλεξ. Σούτσου, *Συλλογὴ τῶν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν Δημόσιον Δίκαιον τῆς Ἑλλάδος ἀναγομένων ἐπισήμων ἐγγράφων*, ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 130-137.

21. *Αὐτόθι*, σσ. 136-139.

22. Σύμβασις τοῦ Λονδίνου τῆς 24^{ης} Ἰουνίου/6^{ης} Ἰουλίου 1827 περὶ ρυθμίσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Ζητήματος. Εἰς τὸ σκεπτικὸν τῆς Συμβάσεως μνημονεύονται τὰ ἑξῆς:

«Au Nom de la Très Sainte et indivisible Trinité

Sa Majesté le Roi du Royaume Uni de la Grande Bretagne et d'Irlande, Sa Majesté le Roi de France et de Navarre et Sa Majesté l'Empereur de toutes les Russies, pénétrés de la nécessité de mettre un terme à la lutte sanglante qui, en livrant les Provinces Grecques et les îles de l'Archipel à tous les désordres de l'anarchie, apporte chaque jour de nouvelles entraves au commerce des États Européens, et donne lieu à des pirateries qui non seulement exposent les sujets des Hautes Parties contractantes à des pertes considérables, mais exigent, en outre, des mesures onéreuses de surveillance et de répression;

Sa Majesté le Roi du Royaume Uni de la Grande Bretagne et d'Irlande et Sa Majesté le Roi de France et de Navarre ayant d'ailleurs reçu de la part des Grecs l'invitation pressante d'interposer Leur médiation auprès de la Porte Ottomane, et étant, ainsi que Sa Majesté l'Empereur de toutes les Russies, animés du désir d'arrêter l'effusion du sang et de prévenir les maux de tout genre que peut entraîner la prolongation d'un tel état de choses;

Ont résolu de combiner Leurs efforts et d'en régler l'action par un traité formel, dans le

Ἁγίας Πετροπόλεως τῆς 23^{ης} Μαρτίου/4^{ης} Ἀπριλίου 1826,²³ διὰ τοῦ ὁποίου κατεσκευάσθη αὐτοβούλως ἡ διεθνὴς παρέμβασις εἰς τὸ ζήτημα τῆς τύχης τῆς Ἑλλάδος, μὲ ἐπικλήσιν τῆς προελθούσης ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν ἀδιεξόδων ἐπονειδίστου Αἰτήσεως Προστασίας τῶν Ἑλλήνων (Αἰτήσεως Μοναδικῆς Ὑπερασπίσεως ὅμως κατὰ τὸ ἐλληνικὸν κείμενον αὐτῆς), ἡ ὁποία ἀπεστάλη εἰς τὴν Βρεταννίαν καὶ ἀπερρίφθη ἀμέσως ὑπὸ τῆς τελευταίας.²⁴

Ἀντιστοίχως οὔτε εἰς τὴν Συνθήκην τοῦ Λονδίνου τοῦ 1863, περὶ ἐκλογῆς ὡς Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος τοῦ Πρίγκηπος Γουλιέλμου τῆς Δανίας,²⁵ ἀνι-

*but de rétablir la paix entre les parties contendantes au moyen d'un arrangement réclamé autant par un sentiment d'humanité que par l'intérêt du repos de l'Europe». Βλ. Ἀλεξ. Σούτσου, Συλλογὴ τῶν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν Δημόσιον Δίκαιον τῆς Ἑλλάδος ἀναγομένων ἐπισήμων ἐγγράφων, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 14-17. Εἰς τὸ σῶμα τῶν ἄρθρων τῆς Συμβάσεως τοῦ Λονδίνου τοῦ 1827 δὲν περιλαμβάνονται διατάξεις πού νά ἐπιτρέπουν θεμελιώσιν δικαιωμάτων ἐπιβλέψεως καὶ ἐλέγχου τοῦ δημιουργουμένου αὐτονόμου καὶ φόρου ὑποτελοῦς εἰς τὸν Σουλτάνον ἐλληνικοῦ κράτους. Μόνον εἰς τὸ τελευταῖον ἄρθρον αὐτῆς προεβλέπετο ὅτι: les arrangements de réconciliation et de paix qui seront définitivement convenus entre les parties contendantes, seront garanties par celles des Puissances signataires qui jugeront utile ou possible de contracter cette obligation. L'action et les effets de cette **garantie** deviendront l'objet de stipulations ultérieures entre les Hautes Puissances. (Αὐτόθι, σσ. 18-21.)*

23. Πρωτοκόλλον τῆς Ἁγίας Πετροπόλεως τῆς 23^{ης} Μαρτίου/4^{ης} Ἀπριλίου 1826 περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ζητήματος. Εἰς τὸ σκεπτικὸν αὐτοῦ ὠρίζετο ὅτι: «*Sa Majesté Britannique ayant été priée par les Grecs d'interposer ses bons offices à l'effet d'obtenir leur réconciliation avec la Porte Ottomane, ayant en conséquence offert sa médiation à cette Puissance et désirant concerter les mesures de Son gouvernement à ce sujet avec S. M. l'Empereur de toutes les Russies ; d'autre part, S.M. Impériale étant animée du désir de mettre fin au conflit dont la Grèce et l'Archipel sont le théâtre, par un arrangement compatible avec les principes de la religion, de justice et d'humanité...*».

Εἰς τὸ 5^{ον} ἄρθρον τοῦ Πρωτοκόλλου ὠρίζετο ρητῶς καὶ σαφῶς ὅτι: (Les soussignés sont convenus) *qu'en outre S. M. B. et S. M. I. ne chercheront dans cet arrangement aucun agrandissement de territoire, aucune influence exclusive, ni avantages commerciaux pour leurs sujets, qui ne seraient également accessibles pour toutes les autres nations. Βλ. Ἀλεξ. Σούτσου, Συλλογὴ τῶν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν Δημόσιον Δίκαιον τῆς Ἑλλάδος ἀναγομένων ἐπισήμων ἐγγράφων, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 6-7. Ἐν προκειμένῳ προκύπτει ἐκ τοῦ λεκτικοῦ τοῦ Πρωτοκόλλου ὅτι μετὰ τῶν ἄλλων ρυθμίσεων ἀπεκλείετο οἰαδήποτε ἰδιαίτερα καὶ προνομιακὴ ἐπιρροὴ ἐπὶ τοῦ μέλλοντος νά διαμορφωθῇ αὐτονόμου καὶ ὑποτελοῦς εἰς τὸν Σουλτάνον Ἑλληνικοῦ Κράτους.*

24. Περὶ αὐτῆς ἀμέσως ἀκολούθως ἐν τῷ κειμένῳ.

25. Συνθήκη τοῦ Λονδίνου τῆς 1^{ης}/13^{ης} Ἰουλίου 1863 περὶ ἐκλογῆς τοῦ Πρίγκηπος Γουλιέλμου τῆς Δανίας ὡς Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος. Εἰς τὸ προοίμιον αὐτῆς καταγράφ-

χνεύονται οί ὅροι αὐτοὶ οὔτε εἰς τὴν ἀντίστοιχον τοῦ 1864, περὶ παραχωρήσεως τῆς Ἑπτανήσου εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τῆς Βρεταννίας, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀνατεθῆ ὑπὸ τῶν λοιπῶν Δυνάμεων ἢ προστασία τῶν Ἰονίων Νήσων δυνάμει τῆς Συνθήκης τοῦ 1814 ἐκ τῶν λαφύρων τῆς ἡττημένης Ναπολεοντείου Γαλλίας.²⁶ Εἰς τὰς Συνθήκας τῶν ἐτῶν 1863-1864 περιελήφθη ἐγγύησις περὶ τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῶν συνόρων τῆς Ἑλλάδος. Οὐδαμῶς ὅμως ἐγένετο λόγος περὶ ἐπιβλέψεως καὶ ἐλέγχου.

Ἡ μόνη ἴσως νύξις περὶ προθέσεως ἐλέγχου τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ καθεστώτος τῆς διευτυπώθη εἰς τὸ περὶ Ἑλλάδος *Πρωτόκολλον* τῆς 15^{ης}/27^{ης} Μαΐου 1863 τῆς Πρεσβευτικῆς Διασκέψεως τοῦ Λονδίνου. Εἰς αὐτὸ οἱ Πληρεξούσιοι τῆς Βρεταννίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ρωσίας συνεδριάζοντες ἐν Λονδίῳ διὰ νὰ ἐπιληφθοῦν τῆς κρίσεως καὶ τῆς ἀταξίας πού εἶχε προκληθῇ ἐκ τῆς Ἐξώσεως τοῦ Βασιλέως Ὁθωνος καὶ τῆς ἐκπτώσεως τῆς Δυναστείας τῶν Wittelsbach ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ Θρόνου κατ' ἀπόφασιν τῆς ἐν Ἀθήναις Β' Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, συμφώνησαν ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐφαρμοσθοῦν πλεόν τὰ ἄρθρα τῆς Συμβάσεως τοῦ Λονδίνου τῆς 7^{ης} Μαΐου 1832 περὶ διαδοχῆς τοῦ Βασιλέως Ὁθωνος ὑπὸ τοῦ νεωτέρου ἀδελφοῦ του. Ἐν συνεχείᾳ συμφώνησαν ἐπίσης ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ ὅτι:

«Δὲν ἠδύνατο νὰ ἀναβάλλωσιν ἐπ' ἀόριστον χρόνον τὴν στιγμὴν, καθ' ἣν προσῆκε νὰ τεθῇ ἡ Ἑλλὰς ὑπὸ σύστημα σύμφωνον πρὸς τὰς μοναρχικὰς ἀρχάς,

φονται τὰ ἐξῆς: «*Au nom de la Très Sainte et indivisible Trinité. LL. MM. l'Empereur des Français, la Reine du Royaume-Uni de la Grande-Bretagne et d'Irlande et l'Empereur de toutes les Russies désirant aplanir les difficultés survenues dans le Royaume de Grèce, placé sous leur commune garantie, ont jugé nécessaire de s'entendre sur les arrangements à prendre afin de réaliser les vœux de la nation grecque qui appellent le prince Guillaume de Danemark au trône hellénique (...).*

Art. 3. *La Grèce sous la souveraineté du Prince Guillaume de Danemark et la garantie des trois Cours forme un État monarchique indépendant constitutionnel*». Βλ. Ch. Strupp, *La situation internationale de la Grèce (1821-1917)*, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 108.

Ἀκόμη καὶ ἂν λογισθῇ ὅτι τὸ ἄρθρον αὐτὸ προέβλεπε ἐγγύησιν τῶν Τριῶν Δυνάμεων καὶ περὶ τῆς φύσεως τοῦ συνταγματικοῦ καθεστώτος τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, καὶ πάλιν δὲν περιελήφθη διάταξις προβλέπουσα «ἐπιβλέψιν καὶ ἐλεγχον».

26. Βλ. Ministry of Foreign Affairs of Greece. Service of Historical Archives, *The Foundation of the Modern Greek State. Major treaties and conventions (1830-1947)*, ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 45-56. Εἰς τὴν εἰσαγωγικὴν παράγραφον τοῦ σκεπτικοῦ τῆς Συνθήκης μνημονεύεται ἡ παραχώρησις εἰς τὴν Βρεταννίαν τῶν Ἰονίων Νήσων κατὰ τὸ 1815, βάσει τῆς Συνθήκης τῶν Παρισίων τοῦ 1814. (Αὐτόθι, σ. 48.)

τὰς ὁποίας **συμφέρει αὐταῖς** (δηλαδή εἰς τὰς Τρεῖς Δυνάμεις) νὰ τηρήσωσιν ἐν τῇ νέᾳ τάξει τῇ ἐρειδομένῃ ἐπὶ τῶν ἀπὸ κοινοῦ προσπαθειῶν των. Ἐδήλωσαν λοιπόν, ὅτι τὰ ἐσχάτως ἐν Ἑλλάδι γεγόμενα δὲν δύνανται οὐδαμῶς νὰ διακωλύσωσι τὴν σταθερὰν ἀπόφασιν τῶν Ἀδελῶν των, ὅπως ἐπαγρυπνῶσιν ἀπὸ κοινοῦ εἰς τὴν τήρησιν τῆς τάξεως, τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς εὐημερίας τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν σύστασιν **συντελέσαν** ἡ Γαλλία, Ἀγγλία καὶ Ρωσία χάριν τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς τάξεως καὶ τῆς εἰρήνης».²⁷

Βεβαίως δὲν εἶχον συντελέσει αἱ Τρεῖς Δυνάμεις εἰς τὴν σύστασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, ἀφοῦ τὰ κράτη εἶναι πραγματικὰ γεγονότα, καὶ συγκροτοῦνται, μόλις συμπέσουν ἐπὶ τῷ αὐτῷ τρία στοιχεῖα: **μόνιμος Λαός, ὠρι-
σμένη Χώρα, πρωτογενὴς Ἐξουσία**, ἀπορρέουσα ἐκ τῆς βουλῆσεως ἰδρύσεως τοῦ νομικοῦ προσώπου τοῦ Κράτους.²⁸ Ἡ διεθνὴς ἀναγνώρισις δὲν ἀποτελεῖ

27. Πρωτόκολλον τῆς 15^{ης}/27^{ης} Μαΐου 1863 τῆς Πρεσβευτικῆς Διασκέψεως τοῦ Λονδίνου περὶ ρυθμίσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Ζητήματος. Εἰς αὐτὸ μνημονεύονται καὶ τὰ ἑξῆς: «*Les plénipotentiaires de la France, de la Grande-Bretagne et de la Russie ont reconnu que leurs Cours dégagées de leur mandat par des circonstances que la Convention de 1832 n'a point prévues, ne sauraient différer indéfiniment l'époque où il conviendrait de replacer la Grèce sous un régime conforme aux principes monarchiques qu'elles ont intérêt à maintenir dans le nouvel État fondé par leurs efforts réunis.*

En conclusion, ils ont constaté que les événements qui viennent de s'accomplir en Grèce ne sauraient altérer la ferme intention de leurs Cours de veiller d'un commun accord, au maintien du repos, de l'indépendance et de la prospérité du Royaume Hellénique que la France, la Grande-Bretagne et la Russie ont contribué à fonder dans un intérêt général de civilisation, d'ordre et de paix». Βλ. Ch. Strupp, *La situation internationale de la Grèce (1821-1917)*, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 177-178. Τὴν παρὰτιθεμένην ἐλληνικὴν μετάφρασιν βλ. ἐν Δημ. Γρ. Καμπούρογλου, *Ἡ ἐκλογὴ καὶ ἡ ἄφιξις τοῦ Βασιλέως Γεωργίου*, Ἐν Ἀθήναις 1905, σσ. 58-59. Καθίσταται προφανὲς εἰς τὸν προσηκτικὸν ἀναγνώστην ὅτι τὸ γαλλικὸν πρωτότυπον κείμενον εἶναι ὀξύτερον κατὰ τὴν διατύπωσιν περὶ τῆς «ἰδρύσεως» τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους ὑπὸ τῶν Τριῶν Δυνάμεων. Καὶ εἶναι ἐπίσης βέβαιον ὅτι τὰ μέλη τῆς Πρεσβευτικῆς Διασκέψεως ἐγνώριζαν ἄριστα τὴν ἀλήθειαν. Ἀλλ' ἂν αἱ Τρεῖς Δυνάμεις δὲν εἶχον «ἰδρύσει» τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος, δὲν εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλουν εἰς αὐτὸ τὴν παρ' αὐτῶν ἐπιθυμητὴν τάξιν. Ἐπομένως ἔπρεπε νὰ διατυπωθῇ τὸ «δικαίωμα» αὐτό, διὰ νὰ δύνανται νὰ συνεχισθοῦν αἱ ἐργασίαι τῆς Διασκέψεως.

28. Νικ. Νικ. Σαρπόλου, *Ἑλληνικὸν Συνταγματικὸν Δίκαιον*. Ἐρμηνεία τοῦ ἀναθεωρηθέντος Ἑλληνικοῦ Συντάγματος ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ τῶν ξένων κρατῶν, τόμ. Α', Ἐν Ἀθήναις 1911, σσ. 102-104 καὶ τοῦ αὐτοῦ, *Περὶ Πολιτείας καὶ τῶν στοιχείων αὐτῆς ἐν γένει*, Ἐν Ἀθήναις 1921, σ. 5. Πρὸβλ. Χρήστου Γ. Σγουρίτσα, *Συνταγματικὸν Δίκαιον*, τόμ. Α', Ἐν Ἀθήναις 1965³, σσ. 3-17· Κωνστ. Γεωργοπούλου, *Ἐπίτομον Συνταγματικὸν*

συστατικὸν στοιχεῖον τοῦ Κράτους κατὰ τὸ Συνταγματικὸν Δίκαιον, ἀλλὰ συνέπειαν τοῦ πραγματικοῦ γεγονότος.²⁹ Συνεπῶς αἱ Τρεῖς Δυνάμεις, ὅσα καὶ ἂν εἶπον, ὅσα καὶ ἂν ἔγραψαν, οὐδέποτε ἵδρυσαν τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος.³⁰

Ἡ διεθνὴς ἀναγνώρισις, ἀνεπισήμως ἀπὸ τοῦ 1825 διὰ τῆς διεθνοποιήσεως τοῦ ἀποκληθέντος Ἑλληνικοῦ Ζητήματος καὶ ἐπισήμως ἀπὸ τοῦ 1827,

Δίκαιον, Ἐν Ἀθήναις 1973, σσ. 5-8· Ἀντ. Μανιτάκη, *Ἑλληνικὸ Συνταγματικὸ Δίκαιο*, τόμ. 1, ἐν Ἀθήναις καὶ Θεσσαλονίκῃ 2004, σσ. 169-244· τοῦ αὐτοῦ, *Τί εἶναι κράτος*, Ἐν Ἀθήναις 2007, σσ. 34-51. Τὴν αὐτὴν ὁμῶς ἀντίληψιν διατυπώνει καὶ ὁ Ἰωάννης Σπυρόπουλος, *Δημόσιον Διεθνὲς Δίκαιον. Σύστημα τῆς θεωρίας καὶ πρακτικῆς τοῦ Δημόσιου Διεθνoῦς Δικαίου*, Ἐν Ἀθήναις 1933, σσ. 41-46, ὅπου διατυπῶνται σαφῶς ὅτι δὲν ἀποτελεῖ στοιχεῖον τῆς υποστάσεως τοῦ κράτους ἡ διεθνὴς ἀναγνώρισις.

29. Ν. Ν. Σαριπλόου, *Περὶ Πολιτείας*, ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 59-71, ἐνθα ἀναλύεται καὶ ἡ διαμόρφωσις τῆς διεθνoῦς κοινότητος βάσει τοῦ Συμφώνου περὶ ἱδρύσεως τῆς Κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν.

30. Ἡ ρύθμισις τοῦ σχετικοῦ ἄρθρου 1 τῆς Συμβάσεως τοῦ Λονδίνου τοῦ 1832 (4^ο. *La Grèce, sous la Souveraineté du Prince Othon de Bavière et la garantie des trois Cours, formera un État monarchique indépendant, ainsi que le porte le Protocole signé entre les dites Cours le 3 Février 1830 et accepté tant par la Grèce, que par la Porte Ottomane*) καὶ τὰ συναφῆ ἄρθρα τοῦ Πρωτοκόλλου τῆς 3^{ης} Φεβρουαρίου 1830 (1. *La Grèce formera un État indépendant et jouira de tous les droits politiques, administratifs et commerciaux attachés à une indépendance complète*) καὶ τῆς Συμβάσεως τοῦ Λονδίνου τῆς 6^{ης} Ἰουλίου 1827 ν. ἡμ. εἶχον, οὕτως ἢ ἄλλως, ἰσχὺν μόνον μετὰξὺ τῶν συμβαλλομένων μερῶν, δηλαδὴ δὲν ἐδέσμευσαν τὴν Ἑλλάδα. Μάλιστα, πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὡς πρὸς τὰς διεθνεῖς πράξεις τοῦ 1827 καὶ τοῦ 1830 ἡ Ἑλλὰς ἐχαίρετισε τὴν σύναψιν αὐτῶν ἀλλ' οὐδέποτε ἐκύρωσεν αὐτάς ἢ προσεχώρησεν ἢ προσυπέγραψεν αὐτάς. Ὡς πρὸς τὴν Σύμβασιν τοῦ Λονδίνου τῆς 7^{ης} Μαΐου 1832 περὶ ἐκλογῆς τοῦ Βασιλέως Ὁθωνος ἡ ἐλληνικὴ ἔκτακτος Ἐθνικὴ Ἀντιπροσωπεία, δηλ. ἡ Δ' κατὰ συνέχειαν ἐν Προνοίᾳ Ἐθνικὴ Συνέλευσις, ἐπεκύρωσε διὰ τοῦ Β' Ψηφίσματός της, τῆς 26^{ης} Ἰουλίου 1832 π. ἡμ., μόνον τὴν ἐκλογὴν τοῦ Βασιλέως Ὁθωνος καὶ ὅχι τὸ σύνολον τοῦ κειμένου τῆς Συμβάσεως. Τοιοῦτοτρόπως ἐπεφύλαξεν εἰς ἑαυτὴν τὴν δυνατότητα ἀντιδράσεως εἰς ἐνδεχομένους ὑπερμέτρους δεσμεύσεις ἀπορρεούσας ἐξ αὐτῆς.

Ἡ ἀντίληψις ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος «ἰδρύθη» ὑπὸ τῶν Τριῶν Δυνάμεων ἐπεκράτησεν εἰς τὴν ἐλληνικὴν ἱστορικὴν βιβλιογραφίαν κυρίως ἀπὸ τοῦ 1930 καὶ ἐξῆς. Βλ. σχετικῶς (μετὰ τῆς πολιτικῆς ἐξηγήσεως τοῦ φαινομένου) Χαρ. Γ. Δημακοπούλου, «Ὁ ἐορτασμὸς τῆς Ἐκατονταετηρίδος τοῦ Ἀγῶνος τῆς Παλιγγενεσίας, 1930», *Ἱδρυμα Ἱστορίας τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, Ἀνακρινώσεις Ἡμερίδος (16 Μαρτίου 2007) γιὰ τὴν ἐπέτειο τοῦ θανάτου τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου*, Ἐν Ἀθήναις 2007, σσ. 75-99, ἰδία σ. 96.

ἐγένετο διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν πρωτίστως τῶν ἰδίων συμφερόντων τῶν Τριῶν Δυνάμεων.

Ὁ χῶρος δὲν ἐπιτρέπει μείζονα ἀνάλυσιν τῶν γεγονότων. Ἀρκούμεθα εἰς μερικά συμπεράσματα. Ὅπως κατεδείχθη, διὰ τῆς Συνθήκης τῶν Σεβρῶν περὶ τῶν Μειονοτήτων κατηργήθη ἐπισήμως καὶ ρητῶς δικαίωμα τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Βρεταννίας περὶ *ἐπιβλέψεως καὶ ἐλέγχου* τῆς Ἑλλάδος. Δὲν κατηργήθη καθεστὼς *Προστασίας*, διότι τοιοῦτον καθεστὼς δὲν εἶχεν ἐγκαινιασθῆ ποτέ. Ὁ νομικὸς ὅρος τῆς «προστασίας» εἰς τὸ Διεθνὲς Δίκαιον καὶ τὰς διεθνεῖς σχέσεις, μάλιστα κατὰ τὸν 19^{ον} καὶ τὸν 20^{ον} αἰῶνα, ἐσήμαινεν ὅτι τὸ προστατευόμενον κράτος ἦτο αὐτόνομον καὶ ὄχι ἀνεξάρτητον, στερούμενον τοῦ δικαιώματος ἀσκήσεως ἐλευθέρως ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καὶ στερούμενον ἐπίσης τοῦ δικαιώματος νὰ ἔχῃ στρατόν.³¹ Τοιοῦτον καθεστὼς δὲν ὑπῆρξε ποτέ εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Δ'

Τότε ὅμως πῶς καὶ διατί γίνεται λόγος περὶ *Προστατίδων Δυνάμεων*;³² Κατ'

31. Βλ. Ἰωάννου Γ. Σπυροπούλου, *Δημόσιον Διεθνὲς Δίκαιον*, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 94-98. Πρβλ. Κωνστ. Εὐσταθιάδου, *Διεθνὲς Δίκαιον*, Ἐν Ἀθήναις 1976, σσ. 102-109. Ἐκ τῆς ὅλης μελέτης τοῦ θέματος εἶναι δυνατόν νὰ βεβαιωθῇ ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν διετέλεσε ποτέ προτεκτοράτον οὐδὲ καὶ οἶονεῖ προτεκτοράτον. Συνεπῶς δὲν χωρεῖ καὶ ὁ ὅρος «Προστάτιδες Δυνάμεις» εἰμὴ ὑπὸ ἑννοίαν καθαρῶς κολακευτικὴν αὐτῶν ἀπὸ μέρους τῆς Ἑλλάδος, ἐχούσης ἀνάγκην τὴν οἰκονομικὴν συνδρομὴν τῶν Τριῶν Δυνάμεων.

32. Κατὰ τὸν Στ. Σεφεριάδην εἶναι νομικῶς ἐσφαλμένος ὁ ὅρος «Προστάτιδες Δυνάμεις», δοθέντος ὅτι αὗται *οὐδέποτε* ὑπῆρξαν προστατίδες ἢ ἐγγυήτριαι, ὡς μὴ συναφθεῖσαι τῆς ὑπὸ τοῦ ἄρθρου 6 τῆς Συμβάσεως τοῦ 1827 καὶ τοῦ ἄρθρου 8 τοῦ Πρωτοκόλλου τοῦ 1830 προβλεπομένης ὀριστικῆς Συνθήκης (*Μαθήματα Δημόσιου Διεθνοῦς Δικαίου*, βιβλίον Α', Ἐν Ἀθήναις 1925 σσ. 151). Πρβλ. Γ. Τενεκίδου, *Δημόσιον Διεθνὲς Δίκαιον*, Ἐν Ἀθήναις 1957, σ. 298. Γεγονὸς εἶναι ὅτι ὁ ὅρος ἐπεκράτησεν ὅχι δὲ μόνον εἰς τὴν ἐλληνικὴν βιβλιογραφίαν.

Βλ. καὶ Κατερίνας Γαρδίκα, *Προστασία καὶ ἐγγυήσεις: Στάδια καὶ μῆθοι τῆς ἐλληνικῆς ἐθνικῆς ὀλοκλήρωσης (1821-1920)*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1999. Ἡ συγγραφεὺς προβληματίζεται εἰλικρινῶς περὶ τῆς πράξεως θεμελιώσεως τῆς «προστασίας» τῶν Τριῶν Δυνάμεων ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ δὲν καταλήγει εἰς θετικὸν συμπέρασμα ὡς πρὸς τὴν θεμελιώδη πρᾶξιν θεσπίσεως αὐτῆς. Ἐν τούτοις, δὲν ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξίν καθεστῶτος «προστασίας» ὑπὸ τὴν ἑννοίαν ὅτι: *Ἡ θεωρία τῶν διεθνῶν σχέσεων πρὶν ἀπὸ τὸ 1815 δεχόταν τὴ δυνατότητα συνύπαρξης τῆς ιδιότητος τοῦ ἀνεξάρτητου κράτους μὲ τὸ θεσμὸ τῆς προστασίας τοῦ ἀπὸ ἑνῶ ἄλλο ἰσχυρότερο, τὸ ὁποῖο ὅμως δὲν προσαρτοῦσε τὸ ἀσθενέστερο*

ἀρχὴν ὁ ὅρος εἶναι ξένης πολιτικῆς ἐμπνεύσεως. Στερεῖται νομικοῦ περιεχομένου. Ἐφευρέθη καὶ ἐχρησιμοποιήθη ἀπὸ τοῦ 1832, ὅταν ὁ Κυβερνήτης Ἰωάννης Καποδίστριας δὲν εἴζη πλέον διὰ τὰ ἀστυνομεῦν τὰς ἐκφράσεις τῶν ἀρμοδίων. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀποδίδει τὴν ἔννοιαν τοῦ «ὑπερασπιστοῦ», αὐτὴν ποὺ εἶχε διαμορφωθῇ εἰς ἀντίληψιν μερίδος τῶν Ἑλλήνων πολιτικῶν ἀπὸ τοῦ 1825, ὅταν εἶχεν ὑπογραφῇ ἀπὸ σύσσωμον τὸν τότε πολιτικὸν κόσμον ἡ ἄστοχος **Αἴτησις Προστασίας** ἥ, κατὰ τὸ αὐθεντικὸν αὐτῆς κείμενον, **Αἴτησις Μοναδικῆς Ὑπερασπίσεως** πρὸς τὴν Βρεταννίαν. Ὁ ὅρος ἐδήλωνεν ἀκριβῶς τὸ ζητούμενον, δηλαδὴ τὴν παρέμβασιν μιᾶς μεγαλυτέρας Δυνάμεως φίλα διακειμένης, ἐν προκειμένῳ τῆς Βρεταννίας, πρὸς προάσπισιν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοὺς Ὁθωμανοὺς. Λίαν ἀφελῶς, οἱ περίτρομοι ἐκ τῶν δεινῶν τοῦ ἐμφυλίου πολέμου καὶ τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ἰμπραήμ «Ἕλληνες ταχοί, τελοῦντες ἐν συνεχεῖ σπαραγμῷ ἐνῶ ὁ ἐχθρὸς ἦτο ἤδη ἐντὸς τῶν τειχῶν, ἐθεώρησαν ὅτι ἡ Βρεταννία θὰ ἐδέχετο τὰ ἀναλάβῃ τὸν ρόλον τῆς «Μεγάλης Ἀδελφῆς» τῆς Ἑλλάδος, διὰ τὰ τὴν σῶσιν *in extremis*.

Ἡ πρωτοβουλία τῆς **Αἰτήσεως** ὠφείλετο εἰς τὸν Κόμητα Διονύσιον Ρώμαν καὶ τὴν περὶ αὐτὸν συγκροτηθεῖσαν κατὰ μίμησιν τῶν φιλελληνικῶν κομιτάτων τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ἄτυπον *Ἐπιτροπὴν τῆς Ζακύνθου* καθὼς καὶ εἰς τὴν ἔμμεσον ἢ εὐθεῖαν ἐπίδρασιν τοῦ Ὑπάτου Ἀρμοστοῦ τῶν «Ἡνωμένων Κρατῶν τῶν Ἰονίων Νήσων» Φρειδερίκου Adam.³³ Στόχος ἦτο τὰ ἀποκλεισθῇ τόσον ἡ ρωσικὴ ὅσον καὶ ἡ γαλλικὴ αὐξουσα ἐπιρροὴ ἐν Ἑλλάδι.³⁴ Τὸ

κράτος στὰ δικά του ἐδάφη (σσ. 45-46). Ἡ θεωρία ὅμως αὐτῇ, ὀρθὴ κατὰ τὰ ἄλλα, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ ἐφαρμογὴν εἰς τὸ Νεοελληνικὸν Κράτος ὡς ἰδρυθὲν ὡς κυρίαρχον μετὰ τὸ 1815 καὶ βάσει ἄλλων τοπικῶν καὶ διεθνῶν πολιτικῶν συνθηκῶν. Ἀφεώρα εἰς προβλήματα μικρῶν ἡγεμονιῶν ἐν τῷ πλαισίῳ συνομοσπονδιῶν ἢ αὐτοκρατοριῶν.

33. Περὶ τῆς Ἐπιτροπῆς Ζακύνθου βλ. Ντίνου Κονόμου, *Ὁ Διονύσιος Ρώμας καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐθνεγερσία*, Ἐν Ἀθήναις 1972, σσ. 78-95, ἐνθα καὶ γενικώτερον πλούσια βιογραφικὰ στοιχεῖα περὶ τοῦ Διονυσίου Ρώμα (1771-1857). Περὶ τοῦ Παναγιώτου ἢ Μαρίνου Θ. Στεφάνου βλ. τοῦ αὐτοῦ, *Ζακυνθῖνοι Φιλικοί*, Ἐν Ἀθήναις 1966, σσ. 49-53 καὶ περὶ τοῦ Κωνσταντίνου Δραγώνα (1780-1858), *αὐτόθι*, σσ. 57-60.

34. Πρέπει νὰ ὑπενθυμισθῇ ὅτι τότε εὐρίσκετο ἐν ἐξελίξει ἐν Ἑλλάδι ἡ προσπάθεια ἀνακηρύξεως γόνου τινὸς τοῦ Οἴκου τῶν Βοναπαρτιδῶν καὶ ἀκολούθως τοῦ Οἴκου τῆς Ὁρλεάνης εἰς Βασιλέα τῆς Ἑλλάδος, μὲ ἀναμενομένην ἄμεσον συνέπειαν ἔμμεσον ἐπιρροὴν τῆς Γαλλίας ἐπὶ τοῦ νεαροῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους. Βλ. σχετικῶς Κων. Ν. Ράδου, *Περὶ τὸ Στέμμα τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἀπόπειρα τῶν Ὁρλεανιδῶν (1825-1826)*. Ρός, Αἰνιάν, Βιλλεβέζ, Κωλέττης, Νεμούρ, Ἐν Ἀθήναις 1917 καὶ Douglas Dakin, «British Intelligence of events in Greece, 1824-1827», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑται-*

πρωτόγραφον κείμενον εἰς τὴν γαλλικὴν περιελάμβανε τὸν ὅρον *Μοναδική Ὑπεράσπισις (protection exclusive)* τῆς Πολιτικῆς Ὑπάρξεως καὶ Ἀνεξαρτησίας τῶν Ἑλλήνων. Ἐζητεῖτο ὑπερτάτη φιλελληνικὴ ἐνέργεια.³⁵ Κατὰ τὴν ἐν Ζακύνθῳ μετὰφρασιν τοῦ κειμένου τοῦ ἐγγράφου, ὑποκατεστάθη ἐν ἀγνοίᾳ τῶν ὑπογραψάντων Ἑλλήνων καὶ ἐρήμην αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Διον. Ρώμα ὁ ὅρος *Μοναδική Ὑπεράσπισις* μὲ ἐκείνον *Προστασία* καὶ τοιουτοτρόπως ἐστάλη εἰς τὸ Λονδῖνον. Ἐκεῖ ὅμως, ὡς ἤδη ἐσημειώθη, ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Γεώργιος Canning ἀπέρριψεν ρητῶς τὴν Αἴτησιν, διότι ἡ χώρα του δὲν ἐπεθύμει νὰ ἐξέλθῃ τῆς οὐδετερότητος. Ἡ Βρεταννία ἀπέκρουσεν ἐπισήμως τὸν ρόλον τῆς (κατὰ τὸ μεταφρασμένον κείμενον τὸ ὅποιον δὲν ὑπέγραψαν οἱ Ἕλληνες) *Προστάτιδος*, μὴ ἐπιθυμοῦσα νὰ ἐμπλακῇ, μόνη αὐτὴ ἐκ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Συναυλίας, εἰς πόλεμον κατὰ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

Εἰς τὸ τηρηθὲν πρακτικὸν τῆς κατὰ τὴν 17^η/29^η Σεπτεμβρίου 1825

ρείας τῆς Ἑλλάδος, τόμ. 13 (1959), σσ. 33-217. Βλ. καὶ Γεωργ. Δ. Δημακοπούλου, «Τὸ Σχέδιον Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος τῆς 6^{ης} Ἰουλίου 1823», *Μνημοσύνη*, τόμ. 14 (1998-2000), σσ. 193-224 καὶ Ἰω. Μελετοπούλου, «Ἐνα Σχέδιον Βασιλικοῦ Ἑλληνικοῦ Συντάγματος τοῦ 1825», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. 21 (1978), σσ. 579-602, καθὼς καὶ Νικ. Ἀθ. Ἀντωνοπούλου, «Τὸ “Σχέδιον Συντάγματος” τῆς Ἑλλάδος τοῦ ἔτους 1825», *Ἐπετηρὶς Ἰδρύματος Νεοελληνικῶν Σπουδῶν*, τόμ. 1 (1979-1980), σσ. 241-267.

Παραλλήλως, κατὰ τὴν 9^η Ἰανουαρίου 1824 ν. ἡμ., εἶχεν ὑποβληθῇ ὑπὸ τῆς Ρωσίας ἡ πρότασις δημιουργίας ἐν Ἑλλάδι τριῶν ἡγεμονιῶν κατὰ τὸ πρότυπον τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαβίας, τὸ γνωστὸν ὡς Σχέδιον τῶν «Trois Tronçons». Βλ. Anton Freiherr von Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen vom türkischen Reiche*, τόμ. 4, ἐν Graz 1970² (φωτοαναστατικὴ ἐπανέκδοσις), σσ. 62-73.

35. Εἶναι εὐλογον ὅτι οἱ περίτρομοι ἐκ τῆς προελάσεως τοῦ Ἱμπραήμ πασᾶ εἰς Πελοπόννησον καὶ ἐκ τῆς διαλύσεως συνεπεῖα τοῦ ἐμφυλίου πολέμου Ἕλληνες πολιτικοὶ ἡγέται καὶ ἀγωνισταὶ δὲν ἤσαν γινῶσται τῆς διπλωματικῆς καταστάσεως ἐν Εὐρώπῃ καὶ τῶν λεπτῶν ἰσορροπιῶν μετὰ τὴν Δυνάμεων. Καὶ οἱ περισσότεροι τῶν ὑπογραψάντων τὴν Αἴτησιν Μοναδικῆς Ὑπερασπίσεως ἐθεώρησαν ὅτι ὑπέγραφον ἔγγραφον μὴ οὐσιωδῶς διαφέρον τῶν ἐκκλησίσεων βοήθειας καὶ συμπαράστασεως τοῦ Ἀγῶνος τὰ ὅποια εἶχον ἐκπεμφθῇ κατὰ τὴν ἐκρηξίν αὐτοῦ τῷ 1821, ὡς ἦσαν ἡ Προειδοποιήσις πρὸς τὰς Εὐρωπαϊκὰς Αὐλὰς ἐκ μέρους τοῦ φιλογενοῦς ἀρχιστρατήγου τῶν Σπαρτιατικῶν στρατευμάτων Πέτρου Μαυρομυγᾶλη καὶ τῆς Μεσσηνιακῆς Συγκλήτου (ἐκ τοῦ Στρατοπέδου τῆς Καλαμάτας, 23 Μαρτίου 1821) καὶ ἡ Διακοίνωσις τῶν Προκρίτων Παλαιῶν Πατρῶν πρὸς τὸν Πρόξενον τῆς Μεγάλης Βρεταννίας Philip James Green (Πάτρις, 26 Μαρτίου 1821). Περὶ τῆς Αἰτήσεως Μοναδικῆς Ὑπερασπίσεως πρόκειται νὰ ἐκδώσωμεν εἰδικὴν μονογραφίαν.

συναντήσεως τῶν ἐκπροσώπων τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ Λονδίνον, Ἰωάννου Ὁρλάνδου, Ἀνδρέου Λουριώτου καὶ Γεωργίου Σπανιολάκη, μετὰ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Βρετανίας πρὸς ὑποστήριξιν τῆς Αἰτήσεως Μοναδικῆς Ὑπερασπίσεως ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς σημαντικά: (Ὁ Βρετανὸς ὑπουργὸς διετύπωσε τὴν ἀντίληψιν ὅτι) *...the wish expressed by the Greeks that Great Britain should at once take part with them in the contest was natural enough; but Mr. Canning thought he could shew that even such a course of policy, if it could be adopted, would not be so advantageous to the Greeks themselves as they seemed to imagine. That **their sanguine and enthusiastic friends** who suggested to them the supposed facility with which England, by her interference, might bring the struggle in which the Greeks are engaged to a favourable termination, deceived either the Greeks or themselves.*³⁶

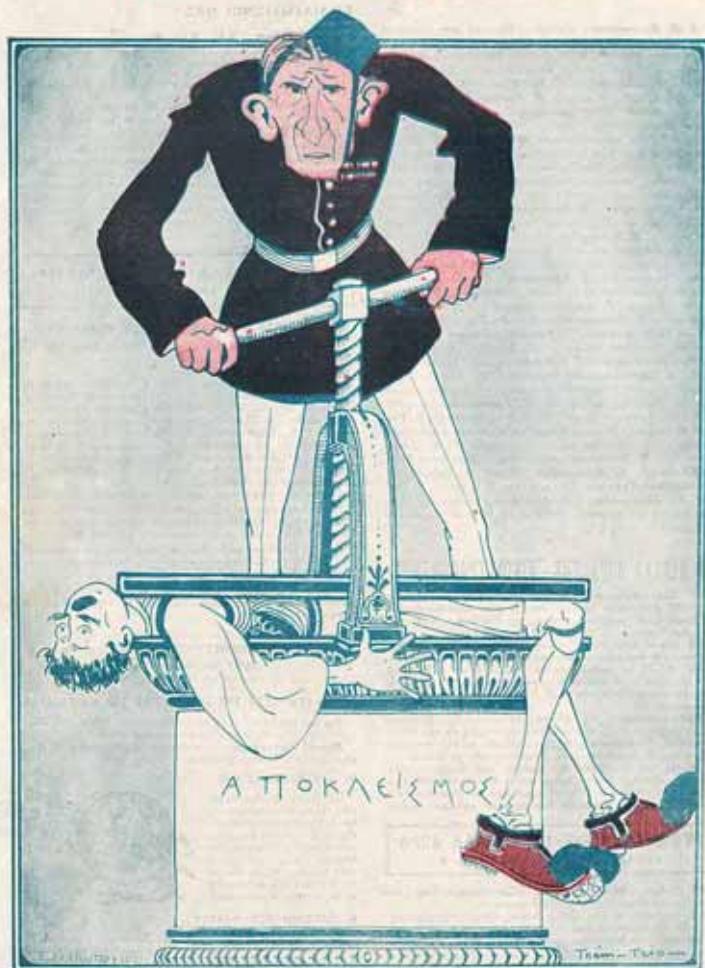
Καὶ εἰς τὸ κείμενον τοῦ ἐν λόγῳ πρακτικοῦ ἐσημειοῦντο λεπτομερῶς ὅσα ἐν συνεχείᾳ ἀνέπτυξεν ὁ Canning διὰ νὰ ἐξηγήσῃ εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀντιπροσώπους διατί ἦτο ἀδύνατον ἡ Βρετανία ἀλλὰ καὶ οἰαδήποτε ἄλλη εὐρωπαϊκὴ Δύναμις νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀποκλειστικὴν ὑπεράσπισιν ἢ καὶ προστασίαν τῆς μαχομένης Ἑλλάδος. Τοιαύτη κίνησις κατὰ παράβασιν τῶν εὐρωπαϊκῶν συνθηκῶν θὰ ὠδήγῃ εἰς γενικευμένον εὐρωπαϊκὸν πόλεμον καὶ πλήρη ἀπώλειαν τῶν δικαίων αἰτημάτων τῆς Ἑλλάδος, ὡς προξένου μείζονος καταστροφῆς καὶ ἐρημώσεως ἀλλὰ καὶ σοβαρωτάτης βλάβης τῆς σχέσεως τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν μετὰ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, χωρὶς νὰ προσπορίσῃ τὸ προσδοκώμενον κέρδος εἰς τοὺς Ἕλληνας.

Ἡ διατύπωσις *their sanguine and enthusiastic friends* ὑπενόει προφανῶς τὴν Ἐπιτροπὴν τῆς Ζακύνθου, ἐνδεχομένως δὲ καὶ πιθανὴν ἀστοχίαν τοῦ Ὑπάτου Ἀρμοστοῦ Φρειδερίκου Adam. Καὶ ἐβεβαιούτο ὅτι δὲν ἦτο πρόθυμος ἡ Βρετανία εἰμὴ *(to)* *make herself useful to the Greeks by promoting a fair and safe compromise (if such a thing were feasible) between Greece and her late masters, **not for the entire independence of Greece**, for that was asking everything and could not form the subject of a compromise (if they could conquer it, it was well, and that was their affair), but for anything short of independence which might form the basis of an arrangement with the Porte.*³⁷ Μὲ ἄλλους λόγους, ἡ

36. FO 78/138b/271r.-296v. Πρβλ. Arthur Wellesley, Duke of Wellington, *Despatches, Correspondence and Memoranda of Field Marshal Arthur, Duke of Wellington, K.G., January 1819 to December 1832*, τόμοι 8, Ἐν Λονδίνῳ 1867-1880, τόμ. Β', σσ. 507-512.

37. Arthur Wellesley, Duke of Wellington, *Despatches, Correspondence and Memoranda of Field Marshal Arthur, Duke of Wellington*, τόμ. Β', ἐνθ' ἀνωτ, σσ. 507-512.

ΟΙ ΑΓΩΝΙΖΟΜΕΝΟΙ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΤΩΝ ΛΛΟΝ!

ΑΓΓΑΙΑ. — Τι φρονιζεις, μινος; εφοθ εγω μονο το καλο σου θελω.

*Γελοιογραφία ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ ναυτικοῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς πιστῆς εἰς τὸν
Βασιλέα Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Δυνάμεων τῆς Ἐγκαρδίου Συνεννοήσεως (1916-1917)*

Βρεταννία ἐδέχετο ἀπλῶς νὰ ἀναλάβῃ μεσολάβησιν μεταξὺ τῶν ἐμπολέμων καὶ μάλιστα ἐπὶ ἴσοις ὅροις, ἀλλὰ δὲν θὰ ἀντετίθετο οὔτε θὰ παρεκώλυε τὴν μείζονα προσπάθειαν τῶν Ἑλλήνων πρὸς κατάκτησιν πλήρους ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας, στοιχείων ὅμως τὰ ὅποια ἔδει νὰ ἐξασφαλισθοῦν ἀποκλειστικῶς διὰ τῶν ἐλληνικῶν ὅπλων καὶ κατὰ τρόπον μὴ ἐπιδεχόμενον ἀμφισβήτησιν παρ' οἰουδήποτε. Ὑπὸ τοιούτους ὅρους εἶναι καταφανὲς ὅτι δὲν ἐγενῆτο θέμα οἰασδήποτε προστασίας. Ἡ Βρεταννία ἀνεδέχετο μόνον ρόλον διεθνοῦς μεσολαβητοῦ.

Παρὰ τὴν ἐν συνεχείᾳ διεθνοποίησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ζητήματος, οὐδεμία ἐκ τῶν Τριῶν Δυνάμεων ἀνέλαβε ποτὲ ρόλον Προστάτιδος κατὰ τὸ Διεθνὲς Δίκαιον. Παρ' ὅλα ταῦτα, ἡ ἰδίᾳ αὐτῇ Βρεταννία ἔκαμε χρῆσιν τῆς **Αἰτήσεως Μοναδικῆς Ὑπερασπίσεως**, ὡς Αἰτήσεως Προστασίας, ἐν Ἀγίᾳ Πετροπόλει κατὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1826³⁸ εἰς τὰς διαπραγματεύσεις μετὰ τῆς Ρωσίας, καὶ διετήρησεν αὐθαιρέτως καὶ κατὰ τὴν ἰδικὴν τῆς πολιτικὴν ἐρμηνείαν τὸν ρόλον τοῦ ἀτύπου «προστάτου» τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ καθαρῶς ἡθικῇ(;) ἔννοιᾳ εἰς ὅλας τὰς διεθνεῖς πράξεις περὶ τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 1826 μέχρι τοῦ 1920, δηλαδὴ σχεδὸν ἐπὶ αἰῶνα. Παραλλήλως καὶ ἡ Γαλλία, πρὸς τὴν ὁποίαν φέρεται ὅτι ἀπηρθύνθη ἀνάλογος ἔκκλησις πρὸς ὑπεράσπισιν,³⁹ ἐνεφανίσθη ἐνδιαφερομένη διὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἐν τούτοις, κατὰ τὸ 1829 ἀπεκάλεσε *Brigade d'Occupation de la Morée* τὴν ἐναπομείνασαν ἐν Ἑλλάδι μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ στρατηγοῦ Maison στρατιωτικὴν δύναμιν. Ἐνεθυμήθη τὰ ὄνειρα τῆς Φραγκοκρατίας.

Ἄν ὅμως οὕτως ἔχουν τὰ πράγματα, ἂν αἱ διεθνεῖς συνθῆκαι περὶ Ἑλλάδος δὲν ἐθεμελίωσαν δικαιώματα προστασίας, ἐπιβλέψεως καὶ ἐλέγχου,⁴⁰ ἢ

38. Πρωτόκολλον τῆς Ἀγίας Πετροπόλεως τῆς 23^{ης} Μαρτίου/4^{ης} Ἀπριλίου 1826 περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ζητήματος. Εἰς τὸ σκεπτικὸν αὐτοῦ ὠρίζετο ὅτι: «*Sa Majesté Britannique ayant été priée par les Grecs d'interposer ses bons offices à l'effet d'obtenir leur réconciliation avec la Porte Ottomane, ayant en conséquence offert sa médiation à cette Puissance et désirant concerter les mesures de Son gouvernement à ce sujet avec S. M. l'Empereur de toutes les Russies ; d'autre part, S. M. Impériale étant animée du désir de mettre fin au conflit dont la Grèce et l'Archipel sont le théâtre, par un arrangement compatible avec les principes de la religion, de justice et d'humanité*». Βλ. Ἀλεξ. Σούτσου, Συλλογὴ τῶν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν Δημόσιον Δίκαιον τῆς Ἑλλάδος ἀναγομένων ἐπισήμων ἐγγράφων, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 6-7.

39. Ἡ πρὸς τὴν Γαλλίαν σχετικὴ Αἴτησις Ὑπερασπίσεως δὲν ἔχει μέχρι στιγμῆς ἐπισημανθῇ ἀρχεϊκῶς.

40. Τοιαῦτα «εἰδικὰ δικαιώματα» οὐδέποτε εἶχον θεσπισθῇ, ἀλλὰ ἡσκοῦντο κατ' οὐχὶ

ειδικωτέραν ἐγγύησιν τῶν Δυνάμεων περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Συντάγματος, ἂν ὑπῆρχεν ἀπλῶς ἡ ἀναγνώρισις τῆς Ἀνεξαρτησίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους καὶ ἡ ἐγγύησις ἐπὶ τινων διεθνῶν συνθηκῶν ὀριζουσῶν τὰ τῆς ἐκλογῆς τῶν βασιλέων τῆς Ἑλλάδος, τότε τί κατηργήθη διὰ τῆς Συνθήκης τῶν Σεβρῶν περὶ τῶν Μειονοτήτων;

Πιστεύομεν ὅτι δι' αὐτῆς, καταργούσης μὴ συνομολογηθέντα καὶ ἀνύπαρκτα δικαιώματα, ἀφηρέθη ἀπλῶς ἀπὸ τὰς Δυνάμεις ἡ αὐτοκλήτως καὶ πρὸς ἴδιον συμφέρον αὐτῶν αὐτοβούλως καὶ τεχνηέντως ἀπὸ τοῦ 1825 καὶ ἐξῆς δῆθεν «νόμιμος παρέμβασις» εἰς τὰ ἐλληνικὰ πράγματα, δηλαδή ἡ παράνομος παραβίασις τῆς ἐλληνικῆς κυριαρχίας καὶ ἀκεραιότητος πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἰδιαιτέρων σκοπιμοτήτων τῶν παρεμβαινουσῶν Δυνάμεων καὶ πρωτίστως τῆς διατηρήσεως τῆς πολιτικῆς ἰσορροπίας ἔναντι τῆς Ρωσίας. Οὕτως ἢ ἄλλως, ἡ γενομένη κατάργησις δὲν ἐχρειάζετο ρητὴν διατύπωσιν. Ἡ ἐποχὴ τῆς «Εὐρωπαϊκῆς Συνουλίας» εἶχε λήξει μὲ τὸν πρῶτον πυροβολισμόν τοῦ 1914. Ἡ εὐρωπαϊκὴ τάξις τῆς μεταναπολεοντείου περιόδου εἶχε καταλυθῇ ὀριστικῶς καὶ δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ διατηρηθῇ μόνον ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος. Οἱ φόβοι ὅμως τῆς Δύσεως διετηροῦντο.

* * *

Ἡ ρητὴ κατάργησις ἦτο μικρὰ ἠθικὴ ἱκανοποίησις διὰ τὴν μεγίστην προσβολὴν τῆς Ἑλλάδος ἔνεκα τῆς ἀποστολῆς τοῦ Jonnart, τοῦ αὐτοθεωρηθέντος Ἀρχικυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος. Οἱ ἐντολεῖς αὐτοῦ θὰ ἦτο προτιμότερον νὰ εἶχον ὀργανώσει καλύτερον τὴν ἀμυνὰν των εἰς τὸ Δυτικὸν Μέτωπον, ὅπου ἐχρειάσθη ἡ ἔλευσις πολυαριθμοτάτων ἀμερικανικῶν δυνάμεων εἰς βοήθειαν σωτηρίας.

Πάντως ἡ συνεχιζομένη χρῆσις τοῦ ὅρου «Προστάτιδες Δυνάμεις» εἰς τὴν ἐλληνικὴν ἱστοριογραφίαν δημιουργεῖ ἐντυπώσεις καὶ διαιωνίζει ἀντιλήψεις μὴ ἐρειδομένας ἐπὶ πραγματικῶν γεγονότων. Καὶ κατὰ τοῦτο εἶναι λάθος νὰ προβάλλωνται περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους ἐντυπώσεις καὶ ψευδεῖς ἀντιλήψεις, πολλῶ μᾶλλον ὅταν ἡ χρῆσις τοιούτου ὅρου ἐπηρεάζει μέχρι σήμερον τὸν πολιτικὸν καὶ διπλωματικὸν βίον τοῦ Κράτους.

σύννομον πρακτικὴν, προσελθοῦσαν ἐξ «αὐθαιρέτου ἐρμηνείας τῶν σχετικῶν συμβατικῶν διατάξεων». Βλ. Γ. Τενεκίδου, *Δημόσιον Διεθνὲς Δίκαιον*, ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 294, 304-305.

ΔΗΜΗΤΡΗ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ

Διευθυντῇ τοῦ Ἰδρύματος Ἱστορίας
τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου

NUTUK:

Η ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑ

ΟΠΩΣ ΤΗΝ ΕΖΗΣΕ

Ο ΚΕΜΑΛ ΑΤΑΤΟΥΡΚ

Mon padischah!

*Le seul remède contre les abus,
c'est le sabre!*

غازی مصطفی کمال حضرت نوری طرفین ۱۵ و ۲۰
نشریه اول ۹۲۷ تاریخچه قدر آنفوره معبوتر
ایله جمهره و یتخلو فرقه سی محکماری مواجهه سنده
ایراد سوریه و یتخلو

۰۲۷۲

Προμετωπίδα παλιᾶς ἐκδόσεως τοῦ Nutuk

Στις 15 Ὀκτωβρίου 1927, ὁ Μουσταφά Κεμάλ, ἤδη Πρόεδρος τῆς Τουρκικῆς Δημοκρατίας τὴν ὁποία κυρίως ὁ ἴδιος εἶχε δημιουργήσει, ἄρχισε νὰ ἐκφωνεῖ λόγο στοὺς βουλευτὲς καί, γενικῶς, τοὺς ἰθύνοντες τοῦ Λαϊκοῦ Ρεπουμπλικανικοῦ κόμματος ποὺ -καὶ πάλι- ὁ ἴδιος εἶχε ιδρύσει. Ἡ ἐκφώνηση τοῦ λόγου αὐτοῦ κράτησε ἕξι μέρες, μέχρι τὴς 20 Ὀκτωβρίου· ὁ ἴδιος ὁ λόγος λέγεται *Nutuk*¹ καὶ ἀποτελεῖ τὸ ιδεολογικοῦ χαρακτήρα κείμενο ὅπου βασίζεται τὸ τωρινὸ Τουρκικὸ Κράτος.

Ἐξω ἀπὸ τὴν Τουρκία, τὸ *Nutuk* μεταφράστηκε πρῶτα στὰ γερμανικά, ὑπὸ τοὺς εὐγλωττους οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐλπιδοφόρους γιὰ τοὺς χαμένους τοῦ Πρώτου Παγκόσμιου πόλεμου τίτλους «Ἡ Νέα Τουρκία» καὶ «Ὁ δρόμος πρὸς τὴν Ἐλευθερία».² Βεβαίως ἀκολούθησαν μεταφράσεις στὰ ἀγγλικά καὶ τὰ γαλλικά καὶ τώρα, ὅπως τοῦλάχιστον εἶμαι σὲ θέση νὰ γνωρίζω, ἐτοιμάζεται καὶ ἡ ἐλληνική.³ Ἐγὼ ἔχω ὑπόψη μου τὴ γαλλικὴ μετάφραση τοῦ 2003 πού, καὶ πάλι στὸν βαθμὸ στὸν ὁποῖο μπορῶ νὰ κρίνω, ὁρθῶς ἀποδίδει τὸ πρωτότυπο.⁴

1. Παλιὰ τουρκικὴ λέξη ποὺ σημαίνει, ἀκριβῶς, «ρητορικὸς λόγος».

2. Gasi Mustafa Kemal Pascha, *Die neue Türkei, 1919-1927. Rede gehalten von Gasi Mustafa Kemal Pascha in Angora vom 15. bis 20. Oktober 1927 vor den Abgeordneten und Delegierten der Republikanischer Volkspartei* καὶ *Der Weg zur Freiheit, 1919-1920*, Λειψία: Verlag von K. F. Koehler, 1928.

3. Ἀποσπάσματα τοῦ *Nutuk* ἔχουν βέβαια ἐκδοθεῖ καὶ στὰ ἐλληνικά. (Κεμάλ Ἀτατούρκ. *Ὀμιλίες*. Μετάφραση ἀπὸ τὰ τουρκικά: Συμεὼν Σολταρίδης, Ἀθήνα: «Νέα Σύνορα», 1995.)

4. Ὁφείλω, στὸ σημεῖο αὐτό, νὰ ἐκφράσω τὴς εὐχαριστίες μου στὴν Κυρία Μάρω Μαυροπούλου, καθηγήτρια τῆς τουρκικῆς γλώσσας στὴ Στρατιωτικὴ Σχολὴ Εὐελπίδων, ἡ ὁποία δώρισε στὸ μὲν Ἰδρυμα Ἱστορίας τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου ἀντίτυπο τουρκικῆς ἐκδόσεως καὶ σὲ ἐμένα ἀντίτυπο τῆς γαλλικῆς. Τὸ ἀντίτυπο τῆς τουρκικῆς ἐκδόσεως, ποὺ ἤδη ἔχει ἐνταχθεῖ στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ἰδρύματος, εἶναι τὸ ἀκόλουθο: Kemal Atatürk,

Gasi Mustafa Kemal Pascha

Die neue Türkei

1919 – 1927

Rede

gehalten von Gasi Mustafa Kemal Pascha in Angora
vom 15. bis 20. Oktober 1927 vor den Abgeordneten
und Delegierten der Republikanischen Volkspartei

*

VERLAG VON K.F.KOEHLER · LEIPZIG

Gasi Mustafa Kemal Pascha

Der Weg zur Freiheit

1919 – 1920

VERLAG VON K.F.KOEHLER • LEIPZIG 1928

Α'

Προτού όμως να επισημανθούν τα σημεία που ιδιαιτέρως ενδιαφέρουν την ελληνική πλευρά, σκόπιμο είναι να παρουσιαστούν οι μεγάλες γραμμές της ζωής και της προσωπικότητας του Πατέρα των Τούρκων, Kemal Atatürk.⁵ 'Ο -μετέπειτα- Atatürk, λοιπόν, γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1881.⁶ Κατά την άποψη που έχει επικρατήσει, ο πατέρας του, 'Αλή Ριζά, είχε κατεβεί στη μακεδονική μεγαλούπολη από τα όρη και τα βουνά της 'Αλβανίας.⁷ 'Οπως φαίνεται, υπήρξε άνθρωπος χωρίς κανένα ιδιαίτερο γνώρισμα, χωρίς καμιά μεγάλη ικανότητα. Κατώτερος κρατικός υπάλληλος, υπέφερε ό ίδιος -και συνακολούθως ή οικόγένειά του- τόσο από τη γλισχρότητα του μισθοῦ του όσο και από την καθυστέρηση με την οποία αυτός του δινόταν.⁸ Τελικά άπηλύθησε - και πήρε την απόφαση να παραιτηθεί από την κρατική ύπηρεσία και να ασχοληθεί με το εμπόριο ξυλείας. Ούτε εκεί όμως μπόρεσε να φάει ψωμί και έτσι πέθανε πρόωρα, άπογοητευμένος και καταπονημένος. 'Ο Μου-

Nutuk. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında toplanan. İkinci Büyük Kongresinde söylenmiştir. 'Επιμέλεια του καθηγητή, δρ. Zeynep Korkmaz. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Atatürk Araştırma Merkezi, 2005. 'Η γαλλική έκδοση, στην οποία βασίζεται ή ανακρίνωσή μου αυτή, είναι ή ακόλουθη: *Discours du Ghazi Mustafa Kemal, Président de la République Turque.* 'Επιμέλεια του Azmi Süslü, καθηγητή στο πανεπιστήμιο της 'Αγκυρας, 'Αγκυρα: Conseil suprême de culture, de langue et d'histoire Atatürk. Centre de recherches Atatürk, 2003.

5. Οι πιο γνωστές βιογραφίες: Général Sherrill, *Mustafa Kemal. L'homme-l'œuvre-le pays.* Traduit de l'anglais par Pierre Carolet, Παρίσι: Plon, 1934· Jean Méliá, *Mustapha-Kémal ou la rénovation de la Turquie,* Παρίσι: Bibliothèque-Charpentier, 1929· Dagobert von Mikusch, *Ghazi Mustapha Kemal. (La Résurrection d'un peuple.)* Traduit de l'allemand par A. Vaillant et J. Kuckenburg, Παρίσι: Gallimard, 1931· Philippe de Zara, *Mustapha Kémal dictateur,* Παρίσι: Fernand Sorlot, 1936· Capitaine H. C. Armstrong, *Mustafa Kemal.* Traduit de l'anglais par MM. Soulié et Vaney, Παρίσι: Payot, 1933. ('Ελληνική έκδοση: Χ. Κ. 'Αρμυστρογκ, 'Ο Σταχτής Λύκος. 'Η ζωή του Κεμάλ 'Ατατούρκ. Μετάφραση Δ. Μαλανδράκη, 'Αθήνα: Πάπυρος, 1972.) 'Επίσης: Paul Dumont, *Κεμάλ. 'Ο δημιουργός της Νέας Τουρκίας.* Μετάφραση 'Ιωσήφ Γρηγορίου Κασσεσιάν, 'Αθήνα: Κούριερ, 1998.

6. 'Αλλη πιθανή χρονολογία: 1880.

7. Michel Paillarès, *Le Kémalisme devant les Alliés* (Κωνσταντινούπολη: Éditions du Bosphore, 1922), σ. 12.

8. Βασικό γνώρισμα της ζωής των κατώτερων υπαλλήλων του όθωμανικού Κράτους κατά τις τελικές φάσεις της ύπαρξης αυτού του τελευταίου.

σταφά, κατὰ συνέπεια, ἔμεινε μόνος, μὲ τὴν ἀδελφή του καὶ τὴ μητέρα του. Αὐτὴ ἡ τελευταία, τῆς ὁποίας ὁ πατέρας ἦταν ἀπὸ τὴν Ἀλβανία ἀλλὰ ἡ μάνα ἀπὸ τὴ Μακεδονία, ἤθελε νὰ τὸν κάνει... χότζα! Παρὰ τὴν ἐπιμέλεια ὅμως τὴν ὁποία ὁ μικρὸς Μουσταφὰ ἔδειξε στὰ μαθήματα ποὺ ἄρχισε σχετικῶς νὰ παίρνει, ὁ θάνατος τοῦ Ἀλῆ Ριζᾶ τῆς ἀνέτρεψε τὰ σχέδια καί, φεύγοντας ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, ἐγκαταστάθηκε μαζί μὲ τὰ παιδιά της στὸ Λαζαράν, χωριὸ ὅπου ζοῦσε ὁ ἀδελφός της.

Ἀντὶ γιὰ χότζας ὁ Μουσταφὰ θὰ γινόταν ἀγρότης; Φαίνεται πὼς τόσο ὁ ἴδιος ὅσο καὶ ἡ μάνα του καὶ ὁ θεῖος του οἶονεῖ «φλερτάρανε» γιὰ λίγο μὲ αὐτὴν τὴν προοπτικὴ· στὸ τέλος, ὅμως, τὴν ἀπέρριψαν. Ἡ μάνα δὲν ἤθελε νὰ δεῖ τὸν γιὸ της χωριάτη· ὁ ἴδιος, ἀρχικῶς ἐνθουσιασμένος μὲ τὴν κάπως «ἀρκαδικῶν τόνων» ζωὴ στὰ μακεδονικὰ λιβάδια καὶ χωράφια, ἄρχισε νὰ ἀλλάζει γνώμη, καθὼς συνειδητοποίησε τὴ σκληρότητα τῆς καθημερινῆς ζωῆς στὰ χωριὰ τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Ἔτσι, τὸ πρόβλημα γινόταν ὁλοένα ὀξύτερο: Τί θὰ ἔκανε ὁ ἐνδεκάχρονος πιὰ Μουσταφὰ, κρυφὸ καμάρι τῆς μητέρας του καὶ μεγάλη ἐλπίδα ὁλόκληρης τῆς οἰκογένειας; Ἐμπόριο; Οὔτε νὰ τὸ ἀκούσει. Τὸ παράδειγμα τοῦ πατέρα του καθόλου δὲν τὸ εἶχε ξεχάσει· ἀκόμη, σὲ προσωπικὸ βεβαίως ἐπίπεδο, ἡ ὅλη ἰδέα τοῦ προκαλοῦσε ἀηδία. Οἱ οικονομικὲς δοσοληψίες ἦταν καλὲς γιὰ τοὺς Ἀρμένιους, τοὺς Γραικοὺς, τοὺς Ἰουδαίους· ὄχι ὅμως γιὰ τοὺς Τούρκους, ὅσο καὶ ἂν αὐτοὶ εἶχανε πιὰ ξεπέσει.

Ἦταν ὁ Μουσταφὰ Τούρκος; Πολὺ δύσκολο καταφατικὰ νὰ ἀπαντήσκει κανεὶς σὲ αὐτὸ τὸ ἐρώτημα. Εἶχε γαλανὰ μάτια καὶ μαλλιά πυρόξανθα. Μᾶλλον γιὰ ἀπόγονο ἐξισλαμισμένων Σλαβομακεδόνων θὰ τὸν ἔπαιρνε κανεὶς παρὰ γιὰ –αὐθεντικὸ– Τούρκο.⁹ Ἀλλὰ αὐτὸ δὲν σημαίνει τίποτα. Στὰ πλαίσια τοῦ ἔθνους, πράγματι, σημασία ἔχει μόνο τί κανεὶς αἰσθάνεται· καὶ ἀμφιβολία καμιὰ δὲν ὑπάρχει ὅτι ὁ νεαρὸς Μουσταφὰ ἐνοιῶθε Ὀθωμανός, ἦτανε περήφανος γιὰ αὐτό, ἀνυπομονοῦσε νὰ ὑπερασπιστεῖ τὸ δοβλέτι – μὲ ἀποτέλεσμα ὅλα αὐτὰ νὰ συντείνουν ἀργότερα στὴν καθιέρωσή του ὡς Πατέρα τῶν (Σύγχρονων) Τούρκων. Ὑπὸ τίς συνθῆκες αὐτές, βέβαια, μόνο ἓνα

9. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ἄλλωστε πὼς στὴν ἀρχὴ τοῦ ἐναντίον μας πολέμου στὴ Μικρὰ Ἀσία κυρίως πρόσφυγες ἀπὸ τὴ Μακεδονία περιέβαλαν μὲ τὴν πλήρη ἐμπιστοσύνη τους τὴν προσπάθειά του· ἀντίθετα, μέσα στὴ Μεγάλῃ Τουρκικῇ Ἐθνοσυνέλευσιν κάποια στιγμή ἐκδηλώθηκε καὶ δυσπιστία πρὸς τὸ πρόσωπό του. (*Discours du Ghazi Mustafa Kemal, Président de la République Turque*, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 620-621· πρβλ. Halidé Edib, *The Turkish Ordeal*, Λονδῖνο: John Murray, 1928, σ. 90.)

στάδιο μπορούσε, έπαγγελματικώς, νά ακολουθήσει – καί αυτό δέν ἦταν ἄλλο ἀπὸ τὸ στρατιωτικό, τὸ ὁποῖο, παράλληλα, εἶχε τὸ μέγα πλεονέκτημα ὅτι τὸν ἐξασφάλιζε οἰκονομικῶς ἡδὴ ἀπὸ τὴν ἀρχή τῶν σπουδῶν του. Ἔτσι, ὁ νεαρὸς Μουσταφά ἔδωσε ἐπιτυχῶς ἐξετάσεις καί μπῆκε στὴν Προπαρασκευαστικὴ Στρατιωτικὴ Σχολή τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐκεῖ ἔδειξε μεγάλη ἐπίδοση στὰ Μαθηματικά, ὁπότε ἓνας καθηγητὴς του, λοχαγός, πὺν ἦτανε συνονόματός του, τοῦ εἶπε κάποια στιγμή: «Παιδί μου, δέν πρέπει στὸ ἐξῆς νὰ μᾶς μπερδεύουνε· λοιπόν, ἀπὸ τώρα σοῦ δίνω τὸ παράνομα *Κεμάλ*».¹⁰

Ἡ πράξη τοῦ λοχαγοῦ Μουσταφᾶ πρὸς τὸν μαθητὴ του¹¹ λειτούργησε ὡς πρόκριμα. Ἡ διαδρομὴ τοῦ μελλοντικοῦ ἀναγεννητῆ τῆς Τουρκίας στὶς Στρατιωτικὲς Σχολές τοῦ Μοναστηρίου καί τῆς Κωνσταντινούπολης ὑπῆρξε λαμπρή: Ἦδη τὸ 1904 ἦτανε λοχαγός – καί μάλιστα τοῦ Ἐπιτελείου.¹² Καί ὁπωσδήποτε, κατὰ τὴν ἄνοδό του αὐτὴ σαφῶς εἶχε εὐνοηθεῖ ἀπὸ χαρακτηριστικὸ ἰδιαιτέρο τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους. Στὴν ἐπικράτεια τῆς Πύλης, πράγματι, γενικῶς δέν ἦτανε νοητὴ ἀριστοκρατία κληρονομικοῦ τύπου. Ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο μάλιστα· ἰδιαιτέρως εὐνοοῦνταν ὅσοι ξεκινοῦσαν ἀπὸ τὰ χαμηλὰ καί, μὲ τὴν ἀξία τους, πῆγαιναν νὰ φτάσουν στὰ ψηλότερα σκαλοπάτια τῆς κοινωνικῆς ἱεραρχίας.¹³

Β΄

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ μετέπειτα, εἶναι δύσκολο στὸν σημερινὸ ἐρευνητὴ –καί μάλιστα τὸν Ἕλληνα– νὰ ἀποφανθεῖ σχετικῶς μὲ λεπτομέρειες πού, ὅμως, ἔχουνε ἀποφασιστικὴ σημασία. Τὸ σίγουρο εἶναι ὅτι ὁ Μουσταφά Κεμάλ ἀπὸ νωρὶς εἶχε ἀναπτύξει πολιτικὴ δραστηριότητα ἔντονη. Σὲ γενικὲς γραμμές, ἡ δραστηριότητα αὐτή, στὴν ὁποία μετεῖχαν πολλοὶ ἀπὸ τοὺς συναδέλφους του, ἀπέβλεπε στὸν πᾶνω σὲ εὐρωπαϊκὰ πρότυπα ἐκσυγχρονισμό τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους – μὲ ἀποτέλεσμα τελικῶς νὰ στρέφεται κατὰ τοῦ ἴδιου τοῦ Ἀβδούλ Χαμίτ Β΄, τότε παδισάχ τῶν Ὀθωμανῶν, ὁ ὁποῖος εἶτε δικαίως ἢ ἀδίκως εἶχε θεωρηθεῖ υπεύθυνος γιὰ τὴ διαιώνιση τῆς διαφθορᾶς πὺν ἀπὸ καιρὸ «ροκάνιζε» τὰ θεμέλια τῆς αὐτοκρατορίας. Βέβαιο ἐπίσης παραμένει

10. Kemal ἢ Kiamil (Kâmil) = τέλειος. (Σχετικῶς μὲ τὸ γεγονός, βλ. κυρίως J. Mélia, *ἔνθ' ἄνωτ.*, σ. 11.)

11. Τελείως σύμφωνη μὲ τὴν πρακτικὴ τοῦ Ἰσλάμ.

12. J. Mélia, *ἔνθ' ἄνωτ.*, σ. 12.

13. X. K. Ἔρμυστρογ, *Ὁ Σταχτὴς Λύκος...*, *ἔνθ' ἄνωτ.*, σσ. 14-15.

ὅτι ὁ μελλοντικός «Πατέρας τῶν Τούρκων» κυνηγήθηκε γιὰ τὴ συνωμοτικὴ τοῦ δράση, ἀλλὰ τελικῶς σώθηκε χάρις στὴν ἀλληλεγγύη ὁμοϊδεατῶν του, ποὺ ἐπίσης ἦταν ἀξιωματικοί. Τὸ κατὰ πόσον, τώρα, ὑπῆρξε ἐκεῖνος ποὺ πρωταγωνίστησε στὴν ἱδρυση τῆς περιφέρειας ὀργάνωσης Vatan¹⁴ καί, ἀκόμη περισσότερο, αὐτὸς ποὺ πρῶτος εἶχε τὴν ἰδέα μεταφορᾶς τοῦ κέντρου τῆς συνωμοτικῆς δραστηριότητος τῶν στελεχῶν τοῦ Τουρκικοῦ Στρατοῦ στὴ Θεσσαλονίκη ὅπου, λόγω τῆς ὑπαρξέως μεγάλου ἀριθμοῦ Ἰουδαίων μὲ ὑπηκοότητα ἄλλη ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ, ἡ κατασταλτατικὴ δράση τῶν ἀστυνομικῶν ἀρχῶν προσέκρουε σὲ σοβαρότατα ἐμπόδια¹⁵... ἔ, αὐτὰ εἶναι πεδία τῆς ἐρευνας ὅπου, τώρα τοῦλάχιστον, μόνο ὑποθέσεις μποροῦνε νὰ γίνουν. Βλέποντας λοιπὸν τὰ πράγματα μέσα ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρῆσμα, ὀφείλει κανεὶς νὰ ἐξάγει τὸ ὅτι ὁ Μουσταφὰ Κεμάλ, ποὺ ἀρχικῶς εἶχε «φάει» μιὰ δυσμενῆ τοποθέτηση στὴ Συρία,¹⁶ κατάφερε τελικῶς νὰ πάρει τὴν «πολυπόθητη» μετάθεση στὴ Θεσσαλονίκη. Ἐκεῖ πάντοτε ζοῦσαν ἡ μητέρα του, τώρα εὐπορὴ χάρις στὴ χηρεία της ἀπὸ δεύτερο γάμο, καὶ ἡ ἀδελφὴ του· ἔτσι ὁ Κεμάλ μπόρεσε σχεδὸν ἀπερίσπαστος νὰ ἐπιδοθεῖ στὴ συνωμοτικὴ κατὰ τοῦ καθεστῶτος δραστηριότητά του. Τώρα πιά αὐτὴ βασικὰ ἀναπτυσσόταν στοὺς κόλπους ὀργάνωσης ἄλλης ἀπὸ τὴ Vatan, ἐκείνης, συγκεκριμένα, ποὺ ἔμεινε γνωστὴ ὡς κομιτάτο «Ἐνωσις καὶ Πρόοδος». Ὁ Κεμάλ ἐντάχθηκε σὲ αὐτή, μὰ λόγω τῆς ἀντιπάθειας ποὺ ἔτρεφε πρὸς τοὺς ἰθύνοντές της (τὴν ὁποία, ἐννοεῖται, καὶ αὐτοὶ ἐγκαρδίως τοῦ ἀνταπέδιδαν) δὲν μπόρεσε νὰ εἰσχωρήσει στὸν –ἂς τὸν ποῦμε ἔτσι– «ἐσώτερο κύκλον» της. Πέρα ὅμως ἀπὸ αὐτό, βέβαιον πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἔτρεφε μεγάλη δυσπιστίαν πρὸς ὀρισμένες, μᾶλλον νεφελώδεις, θεωρίες τῶν Νεότουρκων, οἱ ὅποιοι, σαφῶς ἐπηρεασμένοι καὶ ἀπὸ τὸν Ἐλευθεροτεκτονισμό στοὺς κόλπους τοῦ ὁποίου ἄλλωστε δροῦσαν, πῆγαιναν νὰ ἐφαρμόσουν, στὴν ἄρρωστη Τουρκία, συνταγὰς ποὺ μικρὴ ἢ καὶ ἐλάχιστη σχέση εἶχανε μὲ αὐτή.¹⁷ Ζωηρὴ, πράγματι, ἀκόμη παρέμενε ἡ ἀνάμνησις

14. Σημαίνει: Πατρίδα. Σχετικῶς μὲ τὴν ἀποψη πὼς ἡ Vatan εἶχε ἱδρυθεῖ ἀπὸ τὸν Κεμάλ, βλ. J. Méliat, *ἐνθ' ἄνωτ.*, σ. 13.

15. Βλ. X. K. "Αρμστρογκ, *Ὁ Σταχτὴς Λύκος...*, *ἐνθ' ἄνωτ.*, σ. 22· πρβλ. Dagobert von Mikusch, *Ghazi Mustapha Kemal...*, *ἐνθ' ἄνωτ.*, σ. 50. Εὐγλωττο παρὰ μένει πάντως τὸ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Κεμάλ, στὸ Nutuk, ἀναγνώρισε –καὶ ἐξῆρε– τὸ γεγονὸς ὅτι «ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις δὲν μπορούσε νὰ ἔχει δικαιοδοσίαν σὲ ξένους ποὺ ἦταν ἐγκατεστημένοι στὴν ὀθωμανικὴ ἐπικράτειαν». (*Discours du Ghazi Mustafa Kemal, Président de la République Turque*, *ἐνθ' ἄνωτ.*, σ. 603.)

16. Τμῆμα τότε, ὡς γνωστόν, τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.

17. X. K. "Αρμστρογκ, *Ὁ Σταχτὴς Λύκος...*, *ἐνθ' ἄνωτ.*, σ. 19.

του, κατά τη δεκαετία του 1870, περίεργου ἐγγειρήματος του Κλεάνθη Σκαλιέρη.¹⁸ Ὁ ἴδιος ὁ Κεμάλ ἀκόμη φαίνεται πῶς, γιὰ κάποιο διάστημα, ἔτρεφε καὶ φιλοδοξίες... λογοτεχνικὲς τὶς ὁποῖες ὅμως ἐγκατέλειψε, μάλιστα στερεώθηκε μέσα του ἡ ἀπόφαση νὰ δράσει γιὰ τὸ καλὸ τῆς χώρας του.¹⁹

18. Κάποιοι Κλεάνθης Σκαλιέρης, τραπεζίτης στὴν ὀθωμανικὴ πρωτεύουσα, πού, ὅμως, ἐξυπηρετοῦσε συμφέροντα κατὰ βάση γαλλικὰ, μύησε στὸν Τεκτονισμὸ τὸν διάδοχο τοῦ ὀθωμανικοῦ θρόνου Μουράτ. Ὁ Σκαλιέρης, γόνος οἰκογένειας ἀπώτερης ἰταλικῆς καταγωγῆς, ὁ ὁποῖος ὅμως καθόλου δὲν δίσταζε νὰ παρουσιάζει τὸν ἑαυτὸ του ὡς «ἐλληνικῆς φυλῆς Ὀθωμανόν» (sic) ἦτανε πρόσωπο ἐλαφρῶς ιδιόρρυθμο. Ἀκράδαντη εἶχε τὴν πίστη σὲ μιὰ «ἐλληνοοθωμανικὴ πατρίδα» κ.λπ., τὴν ὁποία ὅμως ἤθελε πάντα στὰ κρατικὰ πρότυπα πού εἶχαν φέρεי στὸ προσκήνιο τὰ γεγονότα τῶν ἐτῶν 1789-1792 στὴ Γαλλία· καὶ βεβαίως πίστευε πῶς οἱ «ὀραματισμοί» του αὐτοὶ θὰ παίρνανε σάρκα καὶ ὅσπ, ἅμα ἀνέβαινε στὸν θρόνο ὁ νεοφώτιστος τέκτων, διάδοχος τοῦ θρόνου Μουράτ. Αὐτὸ καὶ ἐγινε τὸ 1876, ἀλλὰ τότε ἀκριβῶς πῆρε σημασία λεπτομέρεια στὴν ὁποία ἀρχικῶς ὁ Σκαλιέρης δὲν εἶχε δώσει τὴ δέουσα προσοχή: Ὁ νέος σουλτάνος, Μουράτ Ε', ἦτανε ἀνισόρροπος. Ἔτσι τὸ ἐγγεῖρημα, ἡ σύλληψη τοῦ ὁποίου μαρτυροῦσε τοῦλάχιστον καταλυτικὴ περιφρόνηση τοῦ μουσουλμανικοῦ παράγοντα, ραγδαίως μεταβλήθηκε ἀπὸ ἀπλῶς «ἀξιοπερίεργο» σὲ σαφέστατα γραφικὸ. Τελικῶς, φετῶς τοῦ σείχουλισλάμη, ὅπωςδῆποτε ἐνισχυμένου ἀπὸ τὴν ὅλη στάση στὸ ζήτημα αὐτὸ τόσο τῆς ρωσικῆς πλευρᾶς ὅσο καὶ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, ἐπέφερε τὴ -λόγω τρέλλας- ἄμεση καθαίρεση τοῦ ὑπερευαίσθητου γενικῶς στὶς ἀρχὲς τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης νεόκοπου παιδισάχ καὶ τὴ μὲ συνοπτικὲς διαδικασίες διαδοχῇ τοῦ ἀπὸ τὸν Ἀβδούλ Χαμίτ. Ὁ «ἐλληνοοθωμανόν» Σκαλιέρης ἔφυγε στὴν Ἀθήνα, ὅπου ἐκτοτε σταδιοδρόμησε στοὺς «Σιδηροδρόμους Ἀθηνῶν-Πειραιῶς-Πελοποννήσου» (ΣΠΑΠ). Καὶ last but not least: Εὐθὺς μάλιστα ἀπαλλάχτηκε ἀπὸ αὐτὸν τὸν τελευταῖο, ὁ ἔκπεσών Μουράτ Ε' βρῆκε τὴν ψυχικὴ του ἰσορροπία καὶ, συνακολούθως, τὴν υἱεία του, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ζήσει ἥσυχος καὶ σχεδὸν εὐτυχῆς στὴν Κωνσταντινούπολη ἕως τὸ 1904, ὅποτε καὶ εἰρηνικῶς ἐξέπνευσε σὲ κάποιο ἀπὸ τὰ παλάτια τῆς ὀθωμανικῆς πρωτεύουσας. (Βλ. κυρίως Ἰωάννη Λουκά, *Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς Μασωνίας καὶ Ἑλληνικῇ Ἱστορίᾳ* [Ἀθήνα: Παπαζήσης, 1991], σσ. 155-161· πρβλ. Stanford J. Shaw καὶ Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. II: *The rise of Modern Turkey, 1808-1975* [Cambridge University Press, 1977], σσ. 163-167 καθὼς καὶ Constantin Svolopoulos, «L'initiation de Mourad V à la Franc-Maçonnerie par Cl. Scalieri : Aux origines du mouvement libéral en Turquie», *Balkan Studies* (Θεσσαλονίκη), 212, σσ. 441-457. Πρβλ. τὴν ἐνδιαφέρουσα ἐπισήμανση τοῦ N. Iorga, στὸ κλασσικὸ βιβλίο του *Byzance après Byzance* (Bucarest: Association internationale d'études du sud-est européen. Comité national roumain, 1971), σ. 243, ὅπου τονίζεται γιὰ κάποιο Φαναριώτῃ ὅτι διαρκῶς ὠνειρευόταν τὴ «σὲ μόνιμη βάση συμμαχία τῆς τουρκικῆς δυνάμεως μὲ τὸ ἐλληνικὸ πνεῦμα». (...*Rêveur de l'alliance permanente entre la force turque et l'esprit grec.*)

19. X. K. Ἀρμυστρογκ, *Ὁ Σταχτῆς Λύκος...*, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 19.

Ἔτσι, λοιπόν, εἶχαν τὰ πράγματα, ὅταν ξέσπασε, τὸ 1908, ἡ περίφημη ἐπανάσταση τῶν Νεότουρκων.

Γ'

Ἡ ἐπανάσταση ἔγινε στὴ Μακεδονία καί, φυσικά, γιὰ τὴ Μακεδονία. Ἡ ἀναταραχὴ ποὺ ἐκεῖ ὑπῆρχε μετὰ τὴν ἐξέγερση τῆς «Ἡμέρας τοῦ [Ἀγίου] Ἡλίου», στὰ 1903, καὶ λόγω τῆς ἀπὸ τὸ ἐπόμενο ἔτος, 1904, ἀδιάκοπης μεταξὺ τους σύγκρουσης ἑλληνικῶν καὶ βουλγαρικῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων, εἶχε ἐπιφέρει τὴ ζωηρότατη ἀνάμειξη τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων στὸ ὅλο ζήτημα καὶ *mutatis mutandis* τὴν προοπτικὴ μιᾶς *de facto* ἀποκοπῆς τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη ὀθωμανικὴ ἐπικράτεια. Ἡ ἐξέγερση ἄρχισε στὴ Ρέσνα, δυτικὰ ἀπὸ τὸ Μοναστήρι, καὶ ὅλες οἱ προσπάθειες τῆς Ὑψηλῆς Πύλης νὰ τὴν καταστείλει ἀντιμετωπίστηκαν μὲ σκληρότητα καί, ἐννοεῖται, ἀποτυχεσмаτικῶς. Ἔτσι, στὶς 23 Ἰουλίου 1908, στὸ Μοναστήρι καὶ τὴ Θεσσαλονίκη εἶχαν ὀριστικῶς ἐπικρατήσῃ οἱ ξεσηκωμένοι ἀξιωματικοί.

Στὸ προσκήνιο; Οἱ περίφημοι Ἐμβέρ μπέης καὶ Ἀχμέτ Νιαζῆ μπέης, πρωτεργάτες τῆς ἐπανάστασης. Ὁ Μουσταφὰ Κεμάλ ἔμεινε στὴ σκιά τους, ἀγνοημένος καὶ ἐν πολλοῖς περιφρονημένος. Νὰ ὅμως ποὺ οἱ φόβοι του ἐπαληθεύτηκαν· τρεχάλα κατέφτασαν ἀπὸ τὴ Δυτικὴ καὶ Κεντρικὴ Εὐρώπη οἱ –ἐπιφανεῖς– πολιτικὲς προσωποκότητες ποὺ ἐπὶ δεκαετίες καταδίωκε ὁ Ἀβδούλ Χαμίτ Β' καὶ κάνανε πέρα τοὺς ἀξιωματικούς. Ὁ σουλτάνος ἀναθάρρησε μὲ ὅλους αὐτοὺς τοὺς ἀπίθανους ποὺ πῆγαιναν νὰ καρπωθοῦν τὴν ἐξέγερση τῶν στρατιωτικῶν καὶ ἔκανε ἀντεπανάσταση, γιὰ τὴν καταστολὴ τῆς ὁποίας χρειάστηκε νὰ καταβάλῃ μεγάλη προσπάθεια τὸ κομιτάτο «Ἐνωσις καὶ Πρόοδος». Τελικά, ἡ κατάσταση διευθετήθηκε· ὁ Ἀβδούλ Χαμίτ²⁰ ἔχασε τὸν θρόνο του καὶ περιορίστηκε στὴ Θεσσαλονίκη, στὴ βίλλα τῆς οἰκογένειας Ἀλλατίνι. Σουλτάνος ἔγινε κάποιος γηραλέος ἐξαδελφός του, μὲ τὸ ὄνομα Μωάμεθ Ε'. Καὶ μετὰ... ἔ, μετὰ ὁ μὲν Ἐμβέρ ἔγινε λαϊκὸς ἥρωας καὶ οὐσιαστικῶς ἀνέλαβε τὴ διακυβέρνηση τῆς αὐτοκρατορίας, ἐνῶ ὁ Κεμάλ σπρώχτηκε στὰ καθαρῶς στρατιωτικὰ του καθήκοντα καὶ ρίχτηκε στὴν ἀφάνεια. Πράγματι, τὸ Κομιτάτο τὸν εἶχε χαρακτηρίσει ὡς τύπο ἱκανὸ ἀλλὰ

20. Ποὺ βεβαίως δὲν ἦταν οὔτε τόσο διεφθαρμένος οὔτε τόσο ἀνίκανος ὅσο παρουσιάστηκε ἀργότερα. Πρβλ. Dagobert von Mikusch, *Ghazi Mustapha Kemal...*, ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 35-36.

ἀντιπαθητικό, ὁ ὁποῖος ἐπέκρινε τοὺς πάντες καὶ δὲν πειθαρχοῦσε σὲ κανένα.²¹ Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ὥρα του δὲν εἶχε σημάνει ἀκόμα.

Δ'

Πάντως, ἡ τότε ἐξέλιξή του στοὺς στρατεύματα ὑπῆρξε ραγδαία. Προτοῦ νὰ κλείσει ἀκόμη τὰ τριάντα, εἶχε γίνει ἐπιτελάρχης τῆς Τρίτης Στρατιᾶς, στὴ Μακεδονία. Ὡς ἀξιωματικὸς ἦταν ἐξαιρετικὸς καί, ὅπως μπορεῖ νὰ συμπεράνει κανεὶς ἀπὸ τὴ σφοδρότητα τῆς ἐπιθυμίας ποὺ τὸν διακατεῖχε νὰ ἀναμειχθεῖ στὴν πολιτική, πίστευε πὺς ὁ Στρατὸς πρέπει νὰ εἶναι τὸ πρότυπο τῆς ὁργάνωσης τοῦ πολιτικοῦ σκέλους τῆς κρατικῆς μηχανῆς – καὶ ὄχι τὸ ἀντίστροφο. Ἀπὸ τότε ἄλλωστε εἶχαν ἀρχίσει νὰ διαγράφονται οἱ βασικὲς γραμμὲς τῆς κοσμοθεωρίας του, οἱ ὁποῖες μπορούσαν νὰ συνοψιστοῦν σὲ λίγες μόνο λέξεις: «Ἡ Τουρκία στοὺς Τούρκους». Καμία ἀνάμειξη, μὲ ἄλλα λόγια, τῶν ξένων ὁποιοιδήποτε καὶ ἂν ἦταν αὐτοί.

Ὅπως καὶ νὰ εἶναι, τὸ 1910 πῆρε μέρος σὲ ἀποστολὴ στὴ Γαλλία, ἐνῶ τὸ 1911 κατέβηκε, ὅχι χωρὶς κινδύνους, στὴν τωρινὴ Λιβύη ποὺ εἶχε ὑποστεῖ ἰταλικὴ εἰσβολὴ καί, μαζὶ μὲ τὸν Ἑμβέρ, κατόρθωσε νὰ καθηλώσει τοὺς Ἰταλοὺς στὰ παράλια. Ἡ συνεργασία τῶν δύο ἀνδρῶν θεωρητικῶς ἦταν ἀψογὴ μὰ στὴν πραγματικότητα κάκιστη. Οἱ χαρακτῆρες τους διαμετρικῶς διέφεραν καί, ἀκόμη, ὁ Κεμάλ δικαιολογημένα δὲν μπορούσε νὰ ἀνεχθεῖ τὸν σὲ κατώτερη θέσῃ παραγκωνισμό τοῦ ἀπὸ τὸν τότε ἡγέτη τῶν Νεότουρκων.

Ὡς γνωστόν, οἱ ἐπιχειρήσεις ἐκείνου τοῦ πολέμου τελικῶς περιῆλθαν σὲ στασιμότητα· τὸν Ὀκτώβριο, ὅμως, τοῦ 1912 ξέσπασε ὁ Α' Βαλκανικὸς πόλεμος. Ὁ Μουσταφὰ Κεμάλ παρέδωσε ἐσπευσμένα τὴ διοίκηση καὶ ξανὰ μὲ περιπέτειες διάφορες κατὰφερε, δυὸ μῆνες ἀργότερα, συγκεκριμένα τὸν Δεκέμβριο, νὰ φτάσει στὴν Κωνσταντινούπολη.²² Ἐκεῖ βρῆκε τὴ μητέρα καὶ τὴν ἀδελφή του, ποὺ ἦταν, μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους πρόσφυγες, σὲ κατὰστασιν σχεδὸν ἀξιοθρήνητη. Τὶς τακτοποίησε ὅπως-ὅπως καὶ ἄρχισε ξανὰ νὰ πολεμάει. Φαίνεται πὺς ἔπαιξε ρόλο ὅχι ἀσήμαντο στὴν κατὰ τὸ 1913 ἀνακατάληψη τῆς Ἀδριανούπολης ἀπὸ τὰ ὀθωμανικὰ στρατεύματα, ἀλλὰ καὶ πάλι σαφῶς ἐπισκιάστηκε ἀπὸ τὸν Ἑμβέρ. Τὸ χάσμα μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν γινόταν ὁλοένα καὶ μεγαλύτερο. Ἔτσι, δεδομένου ὅτι ὁλόκληρη ἡ ἡγεσία τῶν Νεότουρκων τὸν εἶχε πιά στὰ μαῦρα κατὰστιχα καὶ προκειμένου νὰ τὸν

21. Χ.Κ. Ἀρμστρογκ, *Ὁ Σταχτὴς Λύκος...*, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 28.

22. *Αὐτόθι*, σ. 36.

ξεφορτωθῶν, τὸν διόρισαν στρατιωτικὸ ἀκόλουθο στὴν τουρκικὴ πρεσβεία τῆς Σόφιας. Ἐμείνει στὴ Βουλγαρία μέχρι τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1915, ὅποτε πῆρε ἐντολὴ νὰ ἐπιστρέψῃ στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐκεῖ ἀνέλαβε τὴ διοίκηση μεγάλης μάχιμης μονάδας²³ καὶ καθοριστικῶς συνέβαλε στὴν κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἀπόκρουση τῆς εὐρείας ἐπιθετικῆς προσπάθειας τῶν Γάλλων καὶ τῶν Βρετανῶν στὴν Καλλιπόλη.²⁴

Αὐτὴ ὑπῆρξε ἡ μεγάλη καμπὴ ὅχι ἀπλῶς στὴ σταδιοδρομία του μὰ στὴ ζωὴ του. Ἄν καὶ καθόλου δὲν πίστευε στὴν τελικὴ νίκη τῆς Γερμανίας καὶ τῶν συμμάχων της, ἂν καὶ ἦτανε σφοδρὰ ἀντίθετος στὴν ἀνάμειξη ξένων, ἐν προκειμένῳ Γερμανῶν, στὶς πολιτικὲς καὶ ἰδίως στρατιωτικὲς ὑποθέσεις τῆς Τουρκίας, ἂν καὶ ἀντιμετώπιζε τὴν ὁλοένα καὶ μεγαλύτερη πρὸς τὸ πρόσωπό του ἀντιπάθεια τοῦ πανίσχυρου Ἐμβέρ, ὁ Μουσταφὰ Κεμάλ, χάρη στὶς ἱκανότητες καὶ τὸν χαρακτήρα του, μπόρεσε νὰ ἀποσπάσει τὴ –σχεδὸν ἀπεριόριστη– ἐκτίμηση τῶν ἀνωτέρων του Γερμανῶν ἡγητόρων²⁵ καί, συνακολούθως, νὰ προβληθεῖ σὲ προσκήνιο σχεδὸν διεθνές. Ἔτσι, ὅταν τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1915 τερματίστηκαν, μὲ νίκη τῶν Τούρκων, οἱ ἐπιχειρήσεις στὰ Δαρδανέλλια, ὁ Μουσταφὰ Κεμάλ προαλειφόταν γιὰ στρατηγὸς (ὅποτε αὐτοδικαίως θὰ ἦταν καὶ πασᾶς)· ἀκόμη, εἶχε ἀναχθεῖ σὲ ἐθνικὸ ἥρωα. Ἡ κοινὴ γνώμη τὸν θεωροῦσε –καὶ ὀρθῶς– σωτήρα τῶν Δαρδανελλίων· ὁ Ἐμβέρ τὸν μισοῦσε, ἀλλὰ δὲν ἦταν τώρα σὲ θέση, ὅπως κατὰ τὸ παρελθόν, νὰ τὸν ἀγνοεῖ. Βέβαιον πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὅτι προσπάθησε τότε, ὅπως ἀργότερα καὶ ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς στὴν Ἑλλάδα, νὰ πάρει πολιτικὸ πόστο, νὰ γίνῃ ὑπουργὸς Πολέμου²⁶ φέρ' εἰπεῖν, ἀλλὰ δὲν μπόρεσε. Ὁ Ἐμβέρ, μεγάλος τοῦ ἀντίζηλος, παρέμενε γερὰ γαντζωμένος στὴν ἐξουσία. Ἔτσι, γιὰ νὰ τὸν ξαποστείλουν καὶ πάλι ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα, τὸν διόρισαν πρῶτα διοικητὴ ἐνὸς σώματος στρατοῦ στὸν Καύκασο καὶ μετὰ διοικητὴ στρατιᾶς μὲ ἔδρα τὸ Διαρβεκίρ. Ἐκεῖ, στὸ μέτωπο τοῦ Καυκάσου, ἔδειξε γιὰ πρώτη φορὰ πῶς γενικῶς σκόπευε νὰ ἀντιμετωπίσει τὴ διαφθορά. Οἱ μονάδες, πράγματι, ἦταν τότε σὲ ἄθλια κατάστασι· ἀξιωματικοὶ ἀσύστολα ἀρπάζανε τὶς προμήθειες καὶ τὰ ἐφόδια τῶν στρατιωτῶν καί, ὅταν ὁ Μουσταφὰ Κεμάλ, διοικητὴς τους, τοὺς ἔπιασε στὰ πιάσα, αὐτοὶ ξετσιπίπωμα τοῦ προτείνανε μερίδιον ἀπὸ τὰ κέρδη τῆς

23. Βλ. J. Méliá, *ἐνθ'* ἄνωτ., σ. 16.

24. X. K. Ἄρμστρογκ, *Ὁ Σταχτής Λύκος...*, *ἐνθ'* ἄνωτ., σ. 44 ἐπ.

25. Εἰδικῶς τοῦ περιφημοῦ Otto Liman von Sanders. (X. K. Ἄρμστρογκ, *Ὁ Σταχτής Λύκος...*, *ἐνθ'* ἄνωτ., σ. 56.)

26. Ὑπουργεῖο Πολέμου = ὅ,τι ἦτανε τότε στὴν Ἑλλάδα τὸ ὑπουργεῖο Στρατιωτικῶν.

διαρπαγῆς. Ποιὰ ὑπῆρξε τότε ἡ ἀντίδραση τοῦ μελλοντικοῦ «Πατέρα τῶν Τούρκων»; Ἀπλούστατη ἀλλὰ καὶ ἰδιαιτέρως ἀποτελεσματικὴ ἀπαγχόνισε τοὺς πρωτεργάτες καὶ τσάκισε στὸ ξύλο τοὺς συνεργούς τους. Καὶ τότε, ἄλλωστε, ἐκτίμησε δικούς του συνεργάτες, ποὺ γρήγορα θὰ ἀποδεικνύονταν σύντροφοι ἰδιαίτερα πολύτιμοι. Αὐτοὶ ἦταν ὁ Ἰσμέτ, ἐπιτελάρχης του, καὶ ὁ Κιαζίμ Καρὰ Μπεκίρ, ὑποδιοικητῆς του. Τελικῶς, ἡ βίαιη κατάλυση τῆς ρωσικῆς μοναρχίας καὶ ἡ μετὰ ἀπὸ λίγους μῆνες ἄνοδος στὴν ἐξουσία τῶν Μπολσεβίκων ἀχρήστευσε τὸ μέτωπο τοῦ Καυκάσου. Ὁ Μουσταφὰ Κεμάλ τοποθετήθηκε στὸ μέτωπο τῆς Συρίας, διοικητῆς στρατιᾶς μὲ ἔδρα τὸ Χαλέπι καὶ ἀντίπαλους τώρα πιά τοὺς Βρεταννοὺς. Τότε –δικαίως– διαφώνησε σχεδὸν μὲ ὅλους καί, τελικῶς, παραιτήθηκε ἀπὸ τὴ διοίκηση καὶ ἀποσύρθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐκεῖ τὸν ἀπέσπασαν στὴ συνοδεία τοῦ πρίγκιπα Vahideddin, διαδόχου τοῦ θρόνου τῶν Ὁθωμανῶν, ποὺ ταξίδεψε ἐπισήμως στὴ Γερμανία κατὰ τὴν ἀνοιξή τοῦ 1918. Κατὰ τὴν ἐπιστροφή, ὁ Κεμάλ ἀρρώστησε καί, μόλις ἀνέρρωσε, ξανὰ τοῦ ἀνέθεσαν μιὰ μεγάλη διοίκηση στὴ Συρία. Πῆγε, πολέμησε, ἀναπτύσσοντας καὶ πάλι τίς γνωστὲς ὀργανωτικές του ἱκανότητες, μέχρις ὅτου, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1918, ὑπογράφηκε ἡ ἀνακωχὴ τοῦ Μούδρου καὶ ἡ Τουρκία βγῆκε ἡττημένη ἀπὸ τὸν πόλεμο. Ἀκόμη μιὰ φορὰ τότε, ὁ Κεμάλ παρέδωσε τὴ διοίκηση καὶ πῆρε τὸν δρόμο τῆς Κωνσταντινούπολης. Προηγουμένως ὅμως εἶχε καταφέρει κάτι ἰδιαιτέρως σημαντικό: Δὲν εἶχε ἀφήσει τὰ βρεταννικὰ στρατεύματα νὰ εἰσβάλουν στὴ Μικρὰ Ἀσία.²⁷ Εἶναι σαφές, κατὰ συνέπεια, ὅτι εἶχε ἤδη ἀναγάγει αὐτὴν τὴ μεγάλη χερσόνησο σὲ οἶονεϊ φυσικὴ κοιτίδα τοῦ Τουρκικοῦ Λαοῦ, τὰ φυσικὰ σύνορα τῆς ὁποίας αὐτὸς ὁ τελευταῖος ὀφείλε νὰ ὑπερασπιστεῖ μὲ κάθε θυσία.

Ε΄

Ὁ Κεμάλ ἔκανε σχεδὸν ἓνα μῆνα νὰ πάει στὴν Κωνσταντινούπολη· καὶ ἀντίθετα μὲ ἄλλες προσωπικότητες ποὺ εἶχανε διαδραματίσει ρόλο στὴ διάρκεια τοῦ Μεγάλου Πολέμου καὶ οἱ ὁποῖες περίμεναν πῶς ὁ Γερμανικὸς Στρατὸς θὰ συνέχιζε νὰ πολεμάει,²⁸ αὐτὸν ἐμμόνως τὸν ἀπασχολοῦσε τὸ τί θὰ ἔκανε ἡ τουρκικὴ πλευρά. Ὅταν, βέβαια, ἔφτασε στὴν πρωτεύουσα, καὶ ἡ Γερμανία εἶχε συνάψει ἀνακωχὴ²⁹ καὶ στὶς «ἀκτὲς τοῦ Βοσπόρου» εἶχε ἔρθει τὸ «πάνω

27. Dagobert von Mikusch, *Ghazi Mustapha Kemal...*, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 145.

28. *Discours du Ghazi Mustafa Kemal...*, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 94.

29. Στὶς 11 Νοεμβρίου.

κάτω». Οί βασικοὶ ἡγέτες τῶν Νεότουρκων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Ἐμβέρ, εἵχανε φύγει στὸ ἐξωτερικόν³⁰ – καὶ παδισάχ τῶν Ὀθωμανῶν εἶχε γίνει, ὡς Μωάμεθ ζ', τὸν Ἰούλιο τοῦ 1918, ὁ παλιός του γνώριμος Vahideddin.³¹ Βασιζόμενος στὴ σχέσιν ποὺ εἶχε μαζί του ἀναπτύξει καὶ μὲ τίς ἐλπίδες ποὺ τοῦ ἔδινε ἡ ἐξαφάνισιν ἀπὸ τὸ πολιτικὸ προσκλήνιο τῶν νεότουρκων ἰθύνοντων, ὁ Κεμάλ ἐπανελάβε τὴν προσπάθειά του νὰ γίνῃ ὑπουργὸς Πολέμου. Καὶ πάλι ἀπέτυχε. Ἡ φήμη του στὸ στράτευμα καθὼς καὶ ὁ λόγος τῶν ἱκανοτήτων του δύστροπος χαρακτηρήρας του προξενοῦσαν φόβο στὸ πολιτικὸ κατεστημένο τῆς –ἐννοεῖται κατακομματιασμένης– ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἀκόμῃ, τὸ μόνο ποὺ πιά ἐνδιέφερε τὸν νέο σουλτάνο ἦταν ἡ παραμονή του στὸν θρόνον. Καὶ ὅμως... ἡ ἀντίστασιν στὴν Ἀνατολίαν³² ὀλοένα μεγάλωνε. Αὐτὸ ὀφειλόταν κυρίως στὸ δίκτυο ποὺ παλιὰ εἶχε στήσῃ τὸ Κομιτάτο «Ἐνωσιν καὶ Πρόοδος» καὶ τὸ ὁποῖο δὲν εἶχε καταστραφεῖ, ἔστω καὶ ἂν ὁ Ἐμβέρ εἶχε φύγει στὸ ἐξωτερικόν. Ὁ ἴδιος ὁ Κεμάλ ἄλλωστε, παρὰ τὴ διάστασιν ποὺ ἀπὸ παλιὰ εἶχε ἐκδηλωθεῖ μεταξὺ τοῦ ἴδιου καὶ τῆς ἡγεσίας τῶν Νεότουρκων, ποτὲ δὲν εἶχε ἔρθῃ σὲ ρήξιν γενικῶς μὲ τὸ Κομιτάτο. Ἐτσι, δεδομένης τῆς σχέσιν του μὲ τὸν νέο σουλτάνο, ἀποφασίστηκε τελικῶς νὰ σταλεῖ αὐτὸς ὁ δύστροπος στρατηγός, τὸν ὁποῖο κανένας δὲν ᾔθελε στὴν Κωνσταντινούπολιν, στὸ ἐσωτερικόν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀκριβῶς γιὰ νὰ ἐπιβλέψῃ τὸν ἀφοπλισμὸ τῶν ἐκεῖ στρατευμάτων καὶ νὰ ἀποτρέψῃ τυχὸν λαϊκὴ ἀντίδρασιν στὸν εὐρύτερο προγραμματισμὸ τῶν Συμμάχων.

Ἡ θέσιν του; Κατὰ τοὺς τύπους, γενικὸς ἐπιθεωρητὴς τῆς Στρατιᾶς τῆς Ἀνατολίας.³³ Στὴν πραγματικότητά, ὅμως, ὀφείλε νὰ ἐνεργήσῃ ὡς ἐκπρόσω-

30. Τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1920, ὁ Ἐμβέρ βρισκόταν στὸ Βερολῖνον *ἰνκόνιτο*: Μόλις εἶχε ἐπιστρέψῃ ἀπὸ τὴ Ρωσία καὶ ζήτησε ἐπαφὴ μὲ τὴ βρεταννικὴ στρατιωτικὴ ἀποστολὴ στὴ γερμανικὴ πρωτεύουσα – ἡ ὁποία καί, τελικῶς, πραγματοποιήθηκε. Κατὰ τὴ διάρκειαν τῆς σχετικῆς συζήτησης, ὁ Ἐμβέρ πρότεινε νὰ βοηθηθεῖ στὴν προσπάθειά του νὰ δημιουργήσῃ Τουρκία ἀνεξάρτητη ποὺ ὅμως θὰ ἦταν στενὰ καὶ μυστικὰ συνδεδεμένη μὲ τὴ Μεγάλῃ Βρεταννίᾳ (*closely and secretly associated with Great Britain*). Σὲ ἀντάλλαγμα, καθοριστικῶς αὐτὸς θὰ βοήθοῦσε τὴν κυβέρνησιν τοῦ Λονδίνου νὰ λύσῃ τὰ προβλήματα τῆς εἰδικῶς στὴν Αἴγυπτον καί, γενικῶς, σὲ ὅλες τίς «μωαμεθανικὰς χώρας». Τὴν πρότασίν του αὐτὴν ὁ Ἐμβέρ ᾔθελε νὰ τὴν ἀνακοινώσῃ στοὺς τότε βρεταννοὺς ἰθύνοντες ὁ Winston S. Churchill, μὲ τὸν ὁποῖον εἶχε πολλὰς ἐπαφὰς κατὰ τὸ παρελθόν. (Parliamentary Archives [Λονδίνον], LG/F/206/410.)

31. Ἦταν ὁ τριακοστὸς ἕκτος παδισάχ τῶν Ὀθωμανῶν.

32. Ἀνατολίαν = τὸ ἐσωτερικόν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

33. Philippe de Zara, *Mustapha Kémal dictateur*, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 211.

προς τοῦ παδισάχ καί, συνακολούθως, ὡς ἐκτελεστῆς τῶν ἀποφάσεων πού θά ἔπαιρνε κυρίως ἡ βρεταννική πλευρά.³⁴ Μεγάλο πλεονέκτημα ὑπῆρξε γιὰ αὐτόν ἡ δυνατότητα πού τοῦ δόθηκε νά ὀρίσει ὁ ἴδιος τίς δικαιοδοσίες του.³⁵

Ἔτσι, ὁ Μουσταφά Κεμάλ ἔφυγε ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη γιὰ τή Σαμψούντα στίς 15 Μαΐου 1919, ἀκριβῶς τήν ἡμέρα δηλαδή κατὰ τήν ὁποία τὰ ἑλληνικά στρατεύματα ἀποβιβάζονταν στή Σμύρνη καί ἔφτασε στόν προορισμό του τέσσερις μέρες μετά, στίς 19 Μαΐου.³⁶

ζ'

Ὅσον ἀφορᾷ τήν τουρκική πλευρά, ποιά ἦταν ἡ κατάσταση, ὅταν ὁ Κεμάλ ἔφτασε στή Σαμψούντα; Ἡ ἐξῆς: «Παντοῦ τὸ ὀθωμανικὸ στράτευμα βρισκόταν σὲ κατάσταση ἀμηχανίας, ἀδράνειας. Οἱ ὄροι τῆς ἀνακωχῆς [τοῦ Μούδρου] ἦτανε σκληροί. Τὸ ἔθνος, λόγῳ τῆς μεγάλης διάρκειας τοῦ Πολέμου, εἶχε περιέλθει σὲ κατάσταση φτώχειας καὶ ἐξάντλησης. Αὐτοὶ πού εἶχανε παρασύρει τὸν [τουρκικὸ] λαὸ στὴ σύρραξιν δὲν νοιάζονταν παρὰ γιὰ τὸ τὸ μᾶρι τους καὶ τὸ εἶχανε σκάσει [στὸ ἐξωτερικόν]. Ὁ Vahideddin, αὐτὸ τὸ ἐκφυλισμένον ἄτομο, εἶχε ἀνεβῆ στὸν Θρόνον καὶ εἶχε γίνοι Χαλίφης [τοῦ Ἰσλάμ], ἀλλὰ δὲν τὸν ἀπασχολοῦσε παρὰ τὸ πῶς θά μπορούσε, μὲ μεθόδους κατὰπτυστες, νὰ διαφυλάξῃ τὴ ζωὴ καὶ τὸν θρόνον του. Πρόεδρος τῆς κυβέρνησης ἦταν ὁ Νταμάτ³⁷ Φερίτ πασᾶς· ἀλλὰ ἡ κυβέρνησις ἐκείνη δὲν εἶχε οὔτε ἰσχὺ οὔτε ἀξιοπρέπεια οὔτε θάρρος. Ἦταν τελείως ὑποταγμένη στὴ θέλησιν τοῦ σουλτάνου καὶ ἔστεργε σὲ ὁτιδήποτε, φτάνει νὰ ἤξερε ὅτι δὲν ἔμελλε νὰ θιγῇ ἡ ἀσφάλεια ἡ δικὴ της καὶ τοῦ σουλτάνου».³⁸ Καὶ βεβαίως, αὐτὸ τὸ ζοφερὸ –γιὰ τήν τουρκική πλευρά– σκηρικὸ ἐπιδείνωνε ἡ δράσις τῆς «Μαύρης Μοίρας», μυστικῆς ὀργάνωσις συγκροτημένης ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ὁποία, γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ συμφέροντα ἑλληνικά, ἔπληττε παντοῦ τὰ τουρκικά.³⁹ Τὸ κυριότερον πλῆγμα πάντως ὑπῆρξε ἡ κατάληψις, τὸν Μάιο, ὅπως τονίστηκε, τοῦ 1919, τῆς Σμύρνης ἀπὸ τὸν Ἑλληνικόν

34. Χ. Κ. "Αρμστρογκ, Ὁ Σταχτὴς Λύκος..., ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 93-94.

35. Αὐτόθι, σσ. 94-95· Discours du Ghazi Mustafa Kemal..., ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 6-7.

36. Discours du Ghazi Mustafa Kemal..., ἐνθ' ἀνωτ., σ. 1.

37. Damad = γαμπρὸς (ἐπειδὴ ἦτανε γαμπρὸς τοῦ παδισάχ).

38. Discours du Ghazi Mustafa Kemal..., ἐνθ' ἀνωτ., σ. 1.

39. Αὐτόθι. Ἡ ὑπαρξὴ αὐτῆς τῆς «Μαύρης Μοίρας» δὲν ἔχει, ἕως τώρα, διασταυρωθεῖ ἀπὸ ἑλληνικὰς πηγὰς.

Στρατό. "Όπως –όρθως– επισήμανε ο Κεμάλ, εκείνη ή συγκεκριμένη πράξη είχε τή συγκατάθεση τών νικητριών τοῦ Α΄ Παγκόσμιου πόλεμου Δυνάμεων καί, ακόμη, είχε ἐπιφέρει ἀναζωπύρωση τών κατὰ τοῦ ὀθωμανικοῦ Κράτους ἐνεργειών τών ἀνὰ τή Μικρά Ἀσία χριστιανικῶν πληθυσμῶν⁴⁰ μὲ λίγα λόγια, κίνδυνος ὁλοκληρωτικῆς κατάρρευσης ἀπειλοῦσε πιά τὸ δοβλέτι.⁴¹ Ἔτσι, ὁ νέος πόλεμος ποὺ ἤδη ἄρχιζε ἦτανε σύγκρουση ὅχι, ἀπλῶς, δύο στρατῶν ἀλλὰ δύο ἐθνῶν ποὺ διακύβευαν τὴν ὑπαρξή τους καί, κατὰ συνέπεια, ἔρριχναν στὴ σύγκρουση «ὅλους τοὺς πόρους τους, ὅλα τὰ ὑπάρχοντά τους, κάθε ὕλική καὶ ἡθικὴ τους δύναμη».⁴²

Ἐδῶ ἐπιβάλλεται διευκρίνιση: Ὁ Μουσταφὰ Κεμάλ εἶχε κοσμοθεωρία (*Weltanschauung*), τὴν ὁποία δὲν φαίνεται, μέχρι τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, νὰ μετέβαλε καὶ ἡ ὁποία μέγα παρουσιάζει ἐνδιαφέρον γιὰ ὅποιονδήποτε ἀσχολεῖται μὲ τὴ Σύγχρονη Τουρκία. Κατὰ τὸν «Πατέρα τῶν Τούρκων» λοιπόν, ζωὴ σημαίνει ἀγώνας, ὁ ὁποῖος *φυσικῶ τῷ λόγῳ* ἐπιφέρει συγκρούσεις· καὶ ἡ ἐκβασή τῆς κάθε σύγκρουσης ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ δύναμη, ποὺ βεβαίως δὲν εἶναι μόνο ὕλική ἀλλὰ καὶ ἡθικὴ.⁴³ Πεποίθησή του συνακολούθως ἦτανε πὼς ἡ [κρατικὴ] κυριαρχία ἀποκτᾶται μὲ τὴ δύναμη καὶ ἡ ἰσχὺς μὲ τὴ βία.⁴⁴ Ἄν,

40. Μετὰ ἀπὸ βρετανικὴ ἔρευνα διαπιστώθηκε ὅτι κατὰ τὴν κατάληψή, στὶς 15 Μαΐου 1919, τῆς Σμύρνης ἀπὸ ἑλληνικὰ στρατεύματα, γίνανε σοβαρὰ ἐπεισόδια, τὰ ὁποῖα ἀρχίσανε, ἐπειδὴ, ἀντίθετα πρὸς τὶς ὁδηγίες ποὺ εἶχαν δοθεῖ στοὺς ἐπικεφαλῆς τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων, αὐτὲς οἱ τελευταῖες πλησίασαν στοὺς τουρκικοὺς στρατῶνες. Πρόσχημα αὐτῆς τῆς κίνησής ὑπῆρξε ἰσχυρισμὸς τῶν Ἑλλήνων πὼς ἀπὸ ἐκεῖ εἶχαν πυροβοληθεῖ. "Όπως καὶ νὰ εἶναι, ὁ Ἑλληνικὸς Στρατὸς ἔπιασε τότε τριακόσιους Τούρκους, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους λίγο ἀργότερα σφαγιάστηκαν. Τὰ ἐπεισόδια ἀμέσως γενικεύθηκαν, μὲ συνολικὸ ἀπολογισμὸ τῶν νεκρῶν περίπου τριακόσιους στὴν τουρκικὴ πλευρὰ καὶ ἑκατὸ στὴν ἑλληνικὴ. Τὸ κυριότερο ὅμως ἦτανε ὅτι τὰ ἐπεισόδια τῆς 15^{ης} Μαΐου 1919 στὴ Σμύρνη ὑπῆρξαν ἑναυσμα γενικευμένης πιά σύγκρουσης Ἑλλήνων καὶ Τούρκων στὴ Μικρὰ Ἀσία. (Parliamentary Archives, LG/F/206/4/5.)

41. *Discours du Ghazi Mustafa Kemal...*, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 1.

42. *Αὐτόθι*, σ. 539. Αὐτὴ ἦτανε καὶ ἡ γενικότερη ἄποψη τοῦ Κεμάλ ὅσον ἀφορᾷ τὶς πολεμικὲς συγκρούσεις. Ἀξίζει πάντως νὰ σημειωθεῖ ὅτι οἱ ἐν προκειμένῳ ἰδέες τοῦ Μεταξᾶ δὲν διέφεραν: ...**Ἔδει ἐξ ἀρχῆς νὰ ἐννοηθῇ ὅτι ἐπρόκειτο περὶ πολέμου πρὸς τὴν Τουρκίαν, πρὸς ὁλόκληρον δηλ. τὸ Τουρκικὸν Ἔθνος.** (Ἰ. Μεταξᾶς. *Τὸ προσωπικὸ του ἡμερολόγιο*, τόμ. τρίτος: 1921-1932. Ἐπιμέλεια: Παν. Μ. Σιφναῖος [Ἀθήνα: Ἰκαρος, 1964], σ. 71 [συνομιλία μεταξὺ Γούναρη, Πρωτοπαπαδάκη καὶ ἐμοῦ. Τὴν 25 Μαρτίου 1921].)

43. *Discours du Ghazi Mustafa Kemal...*, ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 387-388.

44. *Αὐτόθι*, σ. 595.

συνεπώς, δεῖ κανείς τὰ πράγματα ἀπὸ αὐτὴν, τὴ δική του, ὀπτική γωνία, εὐχερῶς ἀντιλαμβάνεται ὅτι οἱ Τοῦρκοι, ἀφότου ἀσπάστηκαν τὸ Ἰσλάμ, μπῆκαν ἐπικεφαλῆς τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς στὸν –ἀπὸ παλιὰ– γενικευμένο ἀγῶνα τους κατὰ τῶν λαῶν τῆς Δύσης. Ἔτσι, πήρανε ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ οἱ ἀπόγονοι τοῦ Ὄσμὰν καθίστανε στὸν θρόνο τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Ἀνατολικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους. Μετά, βασισμένοι σὲ κατάσταση τελείως ψεύτικη,⁴⁵ ἰδιοποιήθηκαν τὸ ὑπέρτατο ἀξίωμα τοῦ Χαλίφη,⁴⁶ ὥστε πλήρως νὰ ἐλέγχουνε τοὺς μουσουλμανικοὺς πληθυσμοὺς ποὺ διαβιῶσαν στὴν ὁλοένα καὶ μεγαλύτερη ἐπικράτειά τους, καὶ θέλησαν νὰ ἐπεκτείνουν τὰ ὅρια τῆς ἰσχύος τους μέχρι τὴν καρδιά τῆς Εὐρώπης. Προσοχὴ ὅμως! τόνισε ὁ Κεμάλ· κάθε δράση ἐπιφέρει ἀντίδραση. Ἡ ἰδιοποίησις τοῦ χαλιφικοῦ ἀξιώματος καθὼς καὶ οἱ συνεχεῖς ἐκστρατεῖες τῶν Ὀθωμανῶν ἐνάντια στοὺς Εὐρωπαίους ἐπέφεραν ὅχι μόνον τὴν ἀντεπίθεσις αὐτῶν τῶν τελευταίων ἀλλὰ καὶ τὶς ἐξεγέρσεις τῶν μουσουλμανικῶν πληθυσμῶν.⁴⁷ Ἔτσι τὸ ὀθωμανικὸ κράτος κατέληξε νὰ «σκεπαστεῖ ἀπὸ τὸ σάβανο τῆς Ἱστορίας».⁴⁸ Νὰ λοιπὸν τί ἔπρεπε νὰ ἀποφύγει τὸ νέο, ἐθνικὸ κράτος τῶν Τούρκων ποὺ πῆγαιναν νὰ στηθοῦν ὁ Κεμάλ καὶ οἱ ὀπαδοὶ του: Ὅχι δράσις χωρὶς λόγον ἄμυνας, γιατί ἔτσι θὰ ὑπῆρχε ἀντίδρασις· καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸ ἐν προκειμένῳ πῶς ἀντιμετώπισε τὴν ὅλη κατάστασις ὁ Κεμάλ εὐθὺς μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Σμύρνης ἐκεῖνο τὸ μοιραῖο καλοκαίρι τοῦ 1922.

Κατὰ τὴ δική του ἀντίληψιν λοιπὸν, ἡ δράσις τῶν ὀθωμανῶν σουλτάνων σὲ βάρος τόσο τῶν λαῶν τοῦ Ἰσλάμ ὅσο καὶ τῆς Χριστιανοσύνης εἶχε προκαλέσει ἀντίδρασις κατὰ τῶν Τούρκων, ἡ ὁποία τελικῶς προσέλαβε μορφὴ συνωμοσίας.⁴⁹ Ἡ συνωμοσία αὕτη κορυφώθηκε μὲ τὴ συνθήκη τῶν Σεβρῶν, ἡ σύναψις τῆς ὁποίας εἶχε γίνῃ ἐφικτὴ καὶ λόγω τῆς προσωπικότητος καί, γενικῶς, τῶν ἱκανότητων τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου,⁵⁰ τὴν ὁποία συνθήκη

45. *Αὐτόθι*.

46. Ὑπαιγιμὸς στὴν ἀναγόρευσις σὲ Χαλίφη, κατὰ τὸ 1517, τοῦ Σελὶμ Α΄ (Τὸ γεγονός ὅμως ἰσχυρῶς ἀμφισβητεῖται· βλ. τὴν προηγούμενη παραπομπή.)

47. Σαφὴς ὑπαιγιμὸς ἰδίως στὶς κατὰ τὸν 20^ὸ αἰῶνα ἐξεγέρσεις τῶν Ἀράβων κατὰ τῶν Τούρκων, ἡ πιὸ γνωστὴ ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὑπῆρξε ἐκείνη ποὺ ὀργάνωσε ἡ θρυλικὴ μορφὴ τοῦ Λῶρενς τῆς Ἀραβίας. Ἄλλη σημαντικὴ ἐξέγερσις, πρὶν ἀκόμα ἀπὸ τὴν ἐκρηξί τοῦ Α΄ Παγκόσμιου πολέμου, ὑπῆρξε ἐκείνη τῆς Ὑμενῆς. (*Discours du Ghazi Mustafa Kemal...*, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 610.)

48. *Αὐτόθι*, σ. 388.

49. *Αὐτόθι*, σ. 639.

50. Αὐτὸ ὁ Κεμάλ ἐμμέσως τὸ ἀναγνώρισε. (*Αὐτόθι*, σ. 625.)

ὅμως εἶχε ἀρνηθεῖ ἀκόμη καὶ νὰ λάβει ὑπόψη της ἡ Μεγάλη Ἐθνοσυνέλευση τῆς Τουρκίας.⁵¹ Μετά, πάντως, ἀπὸ τὴ συνθήκη τῶν Σεβρῶν, οἱ νικητὲς τοῦ Μεγάλου Πολέμου Σύμμαχοι κατέβαλαν τρεῖς ἀκόμα προσπάθειες εἰρήνευσης μὲ τὴν Τουρκία· μία περὶ τὰ τέλη τῆς διασυμμαχικῆς συνδιάσκεψης στὸ Λονδίνο, δηλαδὴ τὸν Μάρτιο τοῦ 1921· ἄλλη τὸν Μάρτιο τοῦ ἐπόμενου ἔτους, στὰ πλαίσια τῆς διασυμμαχικῆς συνδιάσκεψης στὸ Παρίσι· καὶ τὴν τελευταία «μέσω τῶν διαπραγματεύσεων ποὺ κατέληξαν στὴ σύναψη τῆς συνθήκης τῆς Λωζάννης».⁵² Τὴ δεύτερη καὶ τὴν τρίτη ὁ Κεμάλ καὶ οἱ ὀπαδοὶ του δὲν τὶς θεώρησαν ἄξιες νὰ ἐξελιχθοῦν σὲ οἰονεῖ πλατφόρμες διαπραγματεύσεων, ἐπειδὴ εἴτε ἦταν ἤδη σὲ ἐξέλιξη ἢ ἔμελλαν νὰ ἀρχίσουν στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις μεγάλης κλίμακας.⁵³ Τὴν τέταρτη βεβαίως τὴ δεχτήκανε καὶ εὐθὺς ἀμέσως θὰ φανεῖ τὸ γιὰτί.

Ζ'

Ἀμέσως μετὰ τὴν εἴσοδο τῶν στρατευμάτων του στὴ Σμύρνη, ὁ Κεμάλ θέλησε νὰ ὁλοκληρώσει τὴν ἐπίτευξη τῶν στόχων ποὺ ἀπὸ παλιὰ εἶχε βάλει⁵⁴ μέ: α) τὴν ἐκδίωξη τῶν δυνάμεων κατοχῆς ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη· καὶ β) τὴν κατάληψη τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης. Ἦθελε νὰ ἀποφύγει ὅμως τὴ σύγκρουση τόσο μὲ τοὺς Βρεταννοὺς, ποὺ εἶχαν ἐπωμιστεῖ τὸ κύριο βάρος ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἔλεγχο τῆς ὀθωμανικῆς πρωτεύουσας, ὅσο καὶ μὲ τοὺς Ἕλληνες, ἡ ἀντίδραση τῶν ὁποίων ἰδιαίτερος στὸ θρακικὸ πεδίο φαίνεται πῶς τὸν ἀνησυχοῦσε. Ἐτσι, ὅταν οἱ Γάλλοι τοῦ ἐξέφρασαν τὴ διακαῆ τους ἐπιθυμία νὰ πάρουν τέλος οἱ ἐχθροπραξίες καὶ νὰ συγκληθεῖ διάσκεψη εἰρήνης, ὁ Κεμάλ εἶπε πῶς θὰ μπορούσε νὰ συναινέσει, ἐὰν οἱ Σύμμαχοι πιέζανε τὴν ἐλληνικὴ πλευρά, ὥστε αὐτὴ ἐκουσίως νὰ ἐκκενώσει τὴν Ἀνατολικὴ Θράκη ἀπὸ τὸν στρατό της.⁵⁵ Ὡς γνωστόν, αὐτὸ ἀκριβῶς ἔγινε. Ὁ ἴδιος ὁ Κεμάλ ἄλλωστε

51. *Αὐτόθι*.

52. *Αὐτόθι*, σσ. 625-626.

53. Δυστυχῶς, ὀφείλει νὰ ἐπισημάνει κανεὶς ὅτι, εἰδικὰ στὴν περίπτωση τῆς συνδιάσκεψης τοῦ Λονδίνου, ρόλο ἔπαιξε καὶ ἡ ἀπὸ μέρους τῆς ἐλληνικῆς πλευρᾶς ἑναρξὴ πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων προτοῦ ἀκόμη νὰ δοθεῖ ἐπίσημη ἀπάντησις τῆς ἐθνικιστικῆς Τουρκίας στίς προτάσεις τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννόησης. (*Αὐτόθι*, σ. 506.)

54. *Αὐτόθι*, σ. 51.

55. *Αὐτόθι*, σ. 586-587· Χ. Κ. Ἀρμστρογκ, *Ὁ Σταχτὴς Λύκος...*, ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 93-94.

είχε τη βεβαιότητα ότι οι Σύμμαχοι της Entente δεν θα επέτρεπαν ποτέ στους Έλληνες, μετά την εκδίωξη αυτών των τελευταίων από τη Σμύρνη, να ξαναπάρουν τα όπλα κατά των Τούρκων.⁵⁶ Όσο για την Κωνσταντινούπολη, την οποία, όπως ορθώς ο Κεμάλ είχε διαβλέψει, οι Σύμμαχοι αρχικώς είχαν θελήσει να πάρουν από τους Τούρκους⁵⁷ (όχι όμως για να τη δώσουν στους Έλληνες⁵⁸), κατά τους μακρούς μήνες των συζητήσεων στη Λωζάννη δημιουργήθηκε τέτοιο κλίμα, ώστε δεν μπήκε καν θέμα εξάλειψης από αυτήν των κυριαρχικών δικαιωμάτων του Τουρκικού Κράτους.⁵⁹

Όλα αυτά μπορεί να τα εξηγήσει ή νίκη των Τούρκων κατά των Ελλήνων – μά δεν φτάνει. Το κλειδί για τη βαθύτερη έρμηνεία της Μικρασιατικής Περιπέτειας του Σύγχρονου Ελληνισμού βρίσκεται στο ζήτημα της Μοσούλης, πού, παραδόξως αλλά συστηματικώς, έχει σχεδόν αγνοηθεί από την ελληνική ιστοριογραφία. Και όπωςδήποτε αξίζει, στο σημείο αυτό, όχι απλώς να αναφερθεί, αλλά να τονιστεί το γεγονός ότι μέσα στην ίδια τη Μεγάλη Τουρκική Έθνοσυνέλευση οίονει επισήμως είχε διατυπωθεί ή άποψη πως έχθρος των Τούρκων δεν ήταν οι Έλληνες αλλά οι Άγγλοι. έπρεπε, συνεπώς, να άφεθεί στο κατά των Ελλήνων μέτωπο απλώς ένα «προπέτασμα στρατευμάτων» και ή εθνικιστική Τουρκία να ρίξει όλες ουσιαστικώς τις δυνάμεις της κατά των Βρεταννών που βρίσκονταν στο Ιράκ.⁶⁰ Ο Κεμάλ δεν έλαβε υπόψη του την πρόταση αυτήν.

Όμως τί άκριβώς συνέβαινε;

Σύμφωνα με ό,τι σήμερα μπορούμε να ξέρουμε, το ζήτημα έστιαζόταν στα σπουδαία πετρελαιοφόρα κοιτάσματα της Μοσούλης, στο βόρειο Ιράκ. Κατά τη συνθήκη των Σεβρών λοιπόν, ένα τμήμα της Μοσούλης παρέμενε υπό την τουρκική κυριαρχία.⁶¹ σύμφωνα με τη συνθήκη της Λωζάννης όμως το

56. *Discours du Ghazi Mustafa Kemal...*, ένθ' άνωτ., σ. 647

57. *Αυτόθι*, σσ. 630-631.

58. Πρέπει κανείς ακόμα να έπισημάνει, στο σημείο αυτό, ότι ό Έλευθέριος Βενιζέλος, τον Ιανουάριο του 1920, στο Παρίσι, είχε αναγνωρίσει το δικαίωμα της Τουρκίας να κρατήσει την Κωνσταντινούπολη και ακόμα λίγη έκταση «όχι πέρα [όμως] από τη γραμμή της Τσατάλτζας». (Parliamentary Archives, LG/ 206/ 4/ 11.)

59. *Discours du Ghazi Mustafa Kemal...*, ένθ' άνωτ., σ. 631. Βλ. και. Χ.Κ. Άρμυστρογκ, *Ο Σταχτής Λέκος...*, ένθ' άνωτ., σ. 162.

60. *Discours du Ghazi Mustafa Kemal...*, ένθ' άνωτ., σ. 551.

61. Έπουργείον επί των Έξωτερικών, *Συνθήκη ειρήνης μεταξύ των συμμάχων και συνησπισμένων Δυνάμεων και της Τουρκίας υπογραφείσα εν Σέβραις τη 28 Ιουλίου/ 10 Αυγούστου 1920* (Άθήνα: Έθνικόν Τυπογραφείο, 1920), άρθρ. 27, Β', 3, σ. 14.

όλο ζήτημα παραπέμφθηκε στην Κοινωνία των Ἐθνῶν.⁶² Ἐάν, τώρα, ληφθεῖ υπόψη πὼς οἱ Βρεταννοί, οἱ ὁποῖοι, ὡς γνωστόν, εἵχανε ὑπὸ τὸν ἑλεγχό τους τὸ βασίλειο τοῦ Ἰράκ γιὰ μεγάλη χρονικὴ περίοδο,⁶³ φοβόντουσαν τὶς ἐπιπτώσεις μιᾶς τουρκικῆς ἐπίθεσης ἐναντίον τους, εὐχερῶς καταλαβαίνει κανεὶς ὅτι ὁ Κεμάλ ἀρχικῶς ἀπασχολήθηκε μὲ τὸν Ἑλληνικὸ Στρατό, ὥστε νὰ μὴ μπορεῖ νὰ πλήξει τοὺς Βρεταννοὺς στὸ Ἰράκ· καὶ μετὰ τὶς ἐκλογές τοῦ 1920 στὴν Ἑλλάδα, ὅταν πιά ἐγίνε σαφέστατο ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς Στρατὸς δὲν ἦτανε σὲ θέση νὰ καταβάλλει τοὺς Τούρκους ἐθνικιστές, ἀφέθηκε ἀνενόχλητος νὰ νικήσει τοὺς Ἕλληνες – μὲ ἀντίτιμο τὴ μὴ τουρκικὴ ἐπέμβαση γενικῶς στὸ Ἰράκ καὶ τὴ Μοσούλη ἰδιαίτερως. Αὐτὸ ἄλλωστε τὸ ἀναγνώρισε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πατέρας τῶν Τούρκων ἐξηγώντας ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολη παρέμεινε οἶονεὶ ἐνεχυριασμένη ὑπὸ τὸν ἑλεγκο τῶν Βρεταννῶν, μέχρις ὅτου κλείσει κατὰ τρόπο εὐνοϊκὸ γιὰ αὐτοὺς τὸ ζήτημα τῆς Μοσούλης.⁶⁴

62. *Discours du Ghazi Mustafa Kemal...*, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 627-628. Ἐπίσης: Ὑπουργεῖον ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν, *Πράξεις ὑπογραφεῖσαι ἐν Λωζάννῃ τῇ 30 Ἰανουαρίου καὶ τῇ 24 Ἰουλίου 1923* (Ἀθήνα: Ἐθνικὸ Τυπογραφεῖο, 1923), ἄρθρο 3, σ. 28. Τὸ ζήτημα συνοπτικῶς εἶχε ὡς ἐξῆς: Κατὰ τὴν ἀνακωχὴ τοῦ Μούδρου, οἱ Βρεταννοὶ δὲν εἵχαν καταλάβει τὴν περιοχὴ τῆς Μοσούλης. Στὶς 3 Νοεμβρίου 1918 ὅμως αὐτοὶ οἱ τελευταῖοι, καταπατώντας τὰ ἐπισήμως συμφωνημένα, τὴν κατέλαβαν. Οἱ Τούρκοι βεβαίως διαμαρτυρήθηκαν – καὶ οἱ διαμαρτυρίες αὐτὲς ὑπῆρξαν ἡ βασικὴ αἰτία τῆς παράτασης τῆς συνδιάσκεψης στὴ Λωζάννη. Μετὰ τὴν ὑπογραφή, ὅμως, αὐτῆς τῆς τελευταίας –καὶ συγκεκριμένα τὸν Αὐγούστο τοῦ 1924– τὸ ὅλο ζήτημα τῆς Μοσούλης ἤρθε στὴν Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν. Τὸν ἐπόμενο μήνα, Σεπτέμβριο, οἱ Τούρκοι ἐπιτέθηκαν στὸ βόρειο Ἰράκ καὶ κατέβαλαν τὶς ἐκεῖ βρεταννικὲς δυνάμεις. Τότε, εἰδικὴ σύνοδος τοῦ Συμβουλίου τῆς ΚτΕ ἀποφάνθηκε πὼς ἡ Μοσούλη ἔπρεπε νὰ μείνει στὴν Τουρκία, ἐὰν ἡ Βρεταννία ἔμελλε νὰ ἀποχωρήσει ἀπὸ τὸ Ἰράκ, ἀλλὰ θὰ δινόταν στὴν Ἀγγλία, ἐὰν αὐτὴ ἔπαιρνε 25ετῇ ἐντολὴ ἐκεῖ. Ἡ Ἀγκυρα, φυσικὰ, δὲν ἱκανοποιήθηκε καὶ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1925 τουρκικὰ στρατεύματα ξανὰ εἰσέβαλαν στὴν περιοχὴ τῆς Μοσούλης. Βιαιότητες ἀπὸ αὐτὰ τὰ τελευταῖα σὲ βάρος χριστιανικῶν πληθυσμῶν ὑπῆρξαν πρόσχημα γιὰ τὴν τελικὴ ἐπιδί-
 καση, ἀπὸ τὴν Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν, τῆς Μοσούλης στὸ ὑπὸ βρεταννικὴ προστασία Κράτος τοῦ Ἰράκ, πὺ τελικῶς ἀποδέχτηκε, τὸ 1926, καὶ ἡ τουρκικὴ πλευρά. (Ν. Μοσχόπουλου, «Μοσούλης ζήτημα», *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ*, τόμ. ΙΖ' [Ἀθήνα: Πυρσός, 1931], σ. 393.)

63. Τὸ Ἰράκ μετὰ τὸν Α' Παγκόσμιο πόλεμο ἔγινε βασίλειο, ἀρχικῶς ὑπὸ βρεταννικὴ ἐντολὴ καὶ ἀπὸ τὸ 1932 ἀνεξάρτητο. Ἡ βρεταννικὴ ἐπιρροή, πάντως, παρέμεινε ἐκεῖ ἰσχυρή.

64. *Discours du Ghazi Mustafa Kemal...*, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 646. Πράγματι, ὅπως εἶχε ἐπισημανθεῖ ἤδη κατὰ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1921 σὲ συνεδρίαση στελεχῶν τῆς κυβέρνησης τοῦ

Η'

Μπορεί κανείς, συνακολούθως, να υποστηρίξει την άποψη πού, ἐδῶ καὶ δεκαετίες, ἔχει προβληθεῖ ἀπὸ τοὺς ντόπιους ὁπαδοὺς τοῦ Μαρξισμοῦ, πὼς δηλαδὴ ἡ Μικρασιατικὴ Περιπέτεια, στὴν ὁποία μὲ ὅλη του τὴν καρδιὰ ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος ἀρχικῶς ἀποδύθηκε καὶ πού, ἔπειτα, παρακολούθησε ἀπὸ τὴν ἐκούσια ἐξορία του, δὲν ὑπῆρξε παρὰ ἀποικιοκρατικοῦ τύπου τυχοδιωκτικὸ ἐγχείρημα; Δὲν τὸ πιστεύω· καὶ τοῦτο, διότι ὑπῆρχαν στὴ Μικρὰ Ἀσία χριστιανικοὶ πληθυσμοὶ οἱ ὁποῖοι ἤθελαν – σὲ ἄλλο βαθμὸ μὰ καὶ γιὰ λόγους διαφορετικοὺς ὁ καθένας – τὴν ἐνσωμάτωσή τους στὸ Ἑλληνικὸ Κράτος. Εἶμαι πεπεισμένος, παρὰλληλα, ὅτι εἴτε ὁ Βενιζέλος διπλωματικῶς ἢ ὁ Μεταξᾶς στρατιωτικῶς θὰ μπορούσαν νὰ πετύχουν γιὰ τὴ χώρα μας ὅχι βέβαια τὴ νίκη ἀλλὰ εἰρήνῃ ἐντιμῇ καὶ ἐπωφελῇ. Ὁ ἀδέξις τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο, μετὰ τὴν ἄνοδό τους στὴν ἐξουσία,⁶⁵ πολιτευθήκανε ὁ Δημήτριος Γούναρης καὶ οἱ φίλοι του ἀπομάκρυνε ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες τοὺς φυσικοὺς τους ἡγέτες – ἀκόμη καὶ τὸν βασιλιὰ Κωνσταντῖνο⁶⁶ – χωρὶς ὅμως νὰ τοὺς ἀναπληρώσει μὲ ἄλλους ισάξιους.⁶⁷

Ἡνωμένου Βασιλείου, οἱ Βρεταννοὶ ἔπρεπε νὰ κρατήσουν τὴν Κωνσταντινούπολιν ἕως ὅτου ὁ Μουσταφὰ Κεμάλ ἔστεργε νὰ ὑπογράψῃ εἰρήνῃ· ἔπρεπε, μὲ ἄλλα λόγια, νὰ δοθεῖ στὴν ἐθνικιστικὴ Τουρκία μόνον ὡς «ἀντίτιμο» εἰρήνης ἐπωφελοῦς γιὰ τὴ βρεταννικὴ πλευρά. Σὲ ἀντίθετη περίπτωσι, ἐὰν δηλαδὴ οἱ Βρεταννοὶ (ποὺ εἶχανε τὸν κύριον λόγον στὸν ἔλεγχον τῆς ὁθωμανικῆς πρωτεύουσας) ἔφευγαν «πρόωρα» ἀπὸ τὴ *Βασιλίδα τῶν Πόλεων*, τὸ Λονδίνο δὲν θὰ ἦτανε σὲ θέση νὰ ἀσκήσῃ τὴν ἐπιθυμητὴ σὲ αὐτὸ πολιτικὴ οὔτε στὴ Μεσοποταμία ἀλλὰ οὔτε καὶ στὴν Παλαιστίνη. (Parliamentary Archives, LG/F/206/5.)

65. Ἀξίζει πάντως, στὸ σημεῖο αὐτό, νὰ τονιστεῖ ὅτι ἡ καταμέτρηση τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1920 δὲν περατώθηκε – ὅπως προφορικῶς ἀνακοινώθηκε σὲ ἐμένα τὸν ἴδιο ἀπὸ τὴν Ἑθνικὴ Στατιστικὴ Ὑπηρεσία. "Ὅσο γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Γούναρης ἔκανε πέρα" τὸν Μεταξᾶ, ὁ ὁποῖος εὐχαρίστως θὰ ἀναλάμβανε τὴ διεύθυνση τῶν ἐπιχειρήσεων ἀλλὰ ἀπὸ πόστο πολιτικὸ καὶ ὄχι στρατιωτικὸ, βλ. *Ι. Μεταξᾶς. Τὸ προσωπικὸ του ἡμερολόγιον*, τόμ. τρίτος, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 78 ἐπ. καὶ ἰδίως σσ. 80-81. Εἶναι χαρακτηριστικὰ ἐπίσης ὅσα ἔγραψε ὁ Μεταξᾶς στὸ *Ἡμερολόγιό του* κατὰ τὴν 26^η καὶ τὴν 29^η Μαρτίου 1921 (αὐτόθι, σ. 77): *Λίπη μου διὰ θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν ἔφθασα νὰ ἀρνηθῶ τὴν ὑπηρεσίαν εἰς τὸν τόπον μου. Ἐν τούτοις ἐσυμβούλευσα τὸ σωστόν. Νὰ συμβιβασθοῦν μὲ τοὺς Τούρκους. Πολὺς κόσμος κατηγῆς διὰ τὴν ἀρνησίν μου. Τώρα μὲ συλλογίζονται! Τόσον καιρὸν μὲ ἠγρόουν ὅλοι καὶ μὲ περιεφρόνουν... Καὶ ἐν τούτοις ὡς Ὑπουργὸν δὲν μὲ θέλουν...*

66. *Ἄγουν* [ὁ Γούναρης καὶ οἱ φίλοι του] *τὸν Βασιλέα εἰς καταστροφὴν*. (Αὐτόθι, ἐγγραφὴ 29^{ης} Μαρτίου 1921, σ. 77.)

67. *Εἶναι ψέμα καὶ διαστροφή τῆς ἱστορίας καὶ τῶν κειμένων ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ὁ*

Βέβαια, ὁ πρῶτος πού τὰ ἔρριξε αὐτὰ στοῦ βάραθρο τῆς λήθης ὑπῆρξε ὁ ἴδιος ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Μεγάλης Τετραετίας (1928-1932)· καὶ ἡ ἡγεσία τῆς Νέας Τουρκίας ἀνταποκρίθηκε. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἐν προκειμένῳ ἡ ἐπιστολὴ πού, ἤδη στίς 30 Αὐγούστου 1928, ὁ Βενιζέλος ἔστειλε στοὺν Τοῦρκο ὁμολόγό του, Ἰσμέτ πασά, τὸν μετέπειτα İsmet İnönü: *Κύριε Πρόεδρε, τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς μοῦ ἐμπιστεύεται δι' ἰσχυρὰς πλειοψηφίας τὴν ἡγεσίαν τῆς κυβερνήσεώς του διὰ μίαν περίοδον τεσσάρων ἐτῶν, ἐπιθυμῶ νὰ σᾶς διαβεβαιώσω διὰ τὴν ζωηράν μου ἐπιθυμίαν ὅπως συντελέσω εἰς τὴν διευθέτησιν τῶν σχέσεων τῶν δύο χωρῶν μας, ἡ ὁποία θὰ τοὺς ἐξησφάλιζε μίαν στενὴν φιλίαν, τὴν ὁποίαν θὰ ἤρχετο νὰ καθιερώσῃ ἕνα σύμφωνον φιλίας, μὴ ἐπιθέσεως καὶ διαιτησίας, ὅσον τὸ δυνατὸν εὐρύτερας ἐκτάσεως. Ἔχω πλήρη τὴν συνειδήσιν τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ Τουρκία δὲν ἔχει βλέψεις ἐπὶ τῶν ἐδαφῶν μας καὶ συχνάκις μοῦ ἐδόθη ἡ εὐκαιρία κατὰ τὴν ἐκλογικὴν περίοδον νὰ δηλώσω ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν ἔχει σὺνδεμίαν βλέψιν ἐπὶ τῶν τουρκικῶν ἐδαφῶν καὶ ὅτι δέχεται μὲ εἰλικρίνειαν καὶ ἄνευ ἐπιφυλάξεων τὰς συνθήκας εἰρήνης.*⁶⁸ Καὶ βέβαια, ἡ ἀπάντησις τοῦ Ἰσμέτ ὑπῆρξε ἐξ ἴσου θερμή: *Μὲ ἰδιαίτερον εὐχαρίστησιν ἔλαβον γνῶσιν... τοῦ περιεχομένου αὐτῆς τῆς ἐπιστολῆς ἀνταποκρινομένης πλήρως εἰς τὰς ἰδικὰς μου ἀπόψεις καὶ σημειούσης εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἑλληνοτουρκι-*

Βενιζέλος ἀνέλαβε νὰ ἐπιβάλλῃ στοὺν Κεμάλ ὁλόκληρη τὴν συνθήκην τῶν Σεβρῶν μὲ μόνες καὶ ἀβοήθητες τὶς ἑλληνικὰς δυνάμεις. Αὐτὸ ὑπῆρξε τὸ θανάσιμο σφάλμα τῶν διαδόχων του. Ἐκεῖνο πού ἀνέλαβε ὁ Βενιζέλος καὶ πού δὲν μποροῦσε ν' ἀρνηθῇ, ἦταν νὰ κρατήσῃ μὲ ἑλληνικὰς δυνάμεις ἀπελευθερωμένα ἑλληνικὰ ἐδάφη. Ὁ Βενιζέλος δὲν ἀφέθηκε ποτὲ νὰ παρασυρθῇ ἀπὸ τοὺς στρατιωτικούς. Οἱ στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις δὲν ἦσαν γι' αὐτὸν παρὰ ἕνα μέσο γιὰ νὰ πραγματοποιῇ τοὺς διπλωματικούς του σκοποὺς. Σ' αὐτὸ καὶ σ' ἄλλα προσπάθησαν νὰ τὸν μιμηθοῦν οἱ μετανοεμβριανοὶ κυβερνήται. Ἀλλὰ ἀποδείχθησαν μαθητενόμενοι μάγοι... Ὁ Βενιζέλος [πράγματι] εἶχε τὴν πολιτικὴν του. Ὁ Μεταξᾶς εἶχε καὶ αὐτὸς μιὰ πολιτικὴν. Ὁ Γούναρης δὲν εἶχε καμία. Εἶναι ἀδύνατον [βέβαια] νὰ κρίνῃ κανεὶς μὲ τὴν ἐπιβαλλόμενη αὐστηρότητα ἀνθρώπους πού ὑπέστησαν τὴν τύχη τῶν Ἑξ. Ἡ ἱστορία δὲν θὰ προσυπογράψῃ ποτὲ ὅτι ὑπῆρξαν προδόται. Θὰ πῇ ὅμως κάτι χειρότερο: ὅτι ἦσαν ἀνίκανοι. (Κάπως σκληρὸς χαρακτηρισμὸς τοῦλάχιστον γιὰ ὀρισμένους ἀπὸ αὐτούς. [Αὐτόθι, σσ. 35, 37.]

68. Δημήτρης Κιτσίκης, *Ἱστορία τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ χώρου ἀπὸ τὸν Ἐ. Βενιζέλο στοὺν Γ. Παπαδόπουλο (1928-1973)*, Ἀθήνα: «Ἑστία», 1981, σ. 23. Τὸ σχέδιον τῆς ἐπιστολῆς: Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου (Ἀθήνα: Ἰδρυμα Ἱστορίας τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου), I/48/97 (φωτοαντίγραφο).

*Ἡ εἵσοδος τῆς Ἀγκυρας, διακοσμημένη
γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου. (Ὀκτώβριος τοῦ 1930.)*

*Ὁ Μουσταφὰ Κεμάλ καὶ ὁ Ἰσμέτ (ὁ μετέπειτα Ἰνονοῦ) προσέρχονται στὸν χώρο
στρατιωτικῆς παρέλασης πρὸς τιμὴν τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου.
(Ἀγκυρα, Ὀκτώβριος τοῦ 1930.)*

Άποψη τῆς τουρκικῆς στρατιωτικῆς παρέλασης πρὸς τιμὴν τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου. (Ἄγκυρα, Ὀκτώβριος τοῦ 1930.)

Ὁ Κεμάλ ἀποχωρεῖ ἀπὸ τὸν χώρο τῆς πρὸς τιμὴν τοῦ Βενιζέλου παρέλασης στὴν Ἄγκυρα. (Ὀκτώβριος τοῦ 1930.)

κῶν σχέσεων τὴν ἑναρξιν μιᾶς νέας περιόδου εἰλικρινοῦς καὶ ἐντίμου φι-
λίας.⁶⁹

Τὰ ὑπόλοιπα εἶναι γνωστά. Στὶς 10 Ἰουνίου 1930 ὑπογράφηκε στὴν
Ἀγκυρα ἡ Συμφωνία περὶ τρόπου ἐφαρμογῆς τῆς ἐν Λωζάνη ὑπογραφείσης
συμβάσεως περὶ ἀνταλλαγῆς Ἑλληνοτουρκικῶν πληθυσμῶν καὶ τῆς ἐπ' αὐτῇ 9
δηλώσεως· καὶ λίγες ἡμέρες ἀργότερα, στὶς 17 τοῦ ἴδιου μηνῆ, καθὼς εἶχε
ἔρθει στὴ Βουλὴ τὸ νομοσχέδιο τὸ σχετικὸ μὲ τὴν κύρωση τῆς συμφωνίας
αὐτῆς, ὁ Ἑλ. Βενιζέλος δήλωσε εὐθαρσῶς τὰ ἀκόλουθα: *Ὁ ἱστορικός μας*
ἀγὼν μὲ τὴν Τουρκίαν, ὁ ὁποῖος διήρκεσε τόσας ἑκατονταετηρίδας, πρέπει νὰ
θεωρηθῇ μὲ τὰς συνθήκας τοῦ τελευταίου πολέμου, ὡς ὀριστικῶς τερματι-
σθείς. Ἡ γειτονία ἡμῶν καὶ ἰδίως ἡ μακρὰ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐδάφους συμβιώσις
τῶν ἑλληνικῶν καὶ τουρκικῶν πληθυσμῶν ἐπιτρέπει τὴν καλλιτέραν μεταξὺ
τῶν δύο αὐτῶν λαῶν συνεννόησιν, ἡ ὁποία ἐγγυᾶται ὅτι ἡ συνεργασία ἡμῶν
καὶ ἐπὶ ἄλλων ζητημάτων, καὶ ἰδιαίτατα ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ πεδίου, δύναται
νὰ ἐξυπηρετήσῃ ἄριστα τὰ συμφέροντα ἀμφοτέρων τῶν χωρῶν... Ἔχομεν
ἀκόμη, *Τούρκοι καὶ Ἕλληνες, ὑπέρτατον συμφέρον νὰ γνωρίζουν ἐκεῖνοι οἱ*
ὁποῖοι μπορεῖ νὰ εὗρεθoῦν μίαν ἡμέραν εἰς ἀντίθετον πρὸς τὸ ἕτερον τῶν δύο
Κρατῶν [στρατόπεδον] ὅτι δὲν δύνανται νὰ ὑπολογίσουν εἰς ἐκμετάλλευσιν
*τῆς ἄλλοτε μεταξὺ αὐτῶν ἐχθρότητος.*⁷⁰ Καὶ λίγα χρόνια ἀργότερα, στὶς 10
Μαΐου 1933, σὰν σὲ κατακλείδα δήλωσε τὰ ἐξῆς ἀποκαλυπτικά: *Μίαν ἡμέραν*
θὰ κάμωμεν μίαν ὁμοσπονδίαν ἀνατολικήν· θὰ ἴδῃτε ὅτι μέσα σὲ εἴκοσι
χρόνια μὲ τὴν Τουρκίαν θὰ φθάσωμεν νὰ κάμωμεν μίαν ὁμοσπονδίαν ἀνατο-
λικήν... *Θὰ φθάσωμεν μὲ τὴν Τουρκίαν νὰ κάμωμεν τὴν Ἀνατολικήν Ὁ-*
*μοσπονδίαν.*⁷¹ Βεβαίως αὐτὰ τὰ ἔλεγε σὲ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία εἶχε πλήρως
ἀποτινάξει ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ καὶ τὸ κόμμα του τὴς ξενικῆς ἐπιρροῆς στὶς ὁποῖες,
κατὰ τὸ παρελθόν, ἦταν ἐκθετος. Φρονῶ ὅμως πὼς αὐτὲς οἱ δηλώσεις ἀντα-
νακλοῦν τὰ πραγματικὰ του συναισθήματα...

... Καὶ αὐτὸ βεβαίως πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς τὸ ὀριστικὸ τέλος τῆς
Μικρασιατικῆς Περιπέτειας.

69. Δ. Κιτσίγκη, *Ἱστορία τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ χρόνου...*, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 23.

70. *Ἐπίσημα Πρακτικά τῶν συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς*, Περίοδος Β' - Σύνοδος Β',
Μέρος Β' (Ἀθήνα: Ἐθνικὸ Τυπογραφεῖο, 1932), συνεδρίαση ΠΔ' (Τρίτη, 17 Ἰουνίου
1930), σ. 1927.

71. Δ. Κιτσίγκη, *Ἱστορία τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ χρόνου...*, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 26.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΔΗΜΗΤΡΗ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ,	
Πρόλογος	7
ΓΕΩΡΓΙΟΥ Κ. ΣΤΕΦΑΝΑΚΗ,	
Τὸ "Ἰδρυμα Ἱστορίας τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου καὶ ὁ ρόλος του στὴν ἱστορικὴ ἔρευνα ἢ Ὁ Βενιζέλος στὰ μάτια τῶν ἐχθρῶν του	9
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΠΟΖΩΝΗ,	
Βενιζέλος, ὁ μεγάλος ὁραματιστής	21
ΝΙΚΑ ΠΟΛΥΧΡΟΝΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΛΑΔΑ,	
Τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα τοῦ Θερίσου, Μάρτιος-Νοέμ- βριος 1905	29
ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ,	
Τινὰ περὶ τοῦ Ν. Π. Δημητράκοπούλου καὶ τοῦ νομοθε- τικοῦ ἔργου του	43
ΧΑΡΙΚΛΕΙΑΣ Γ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ,	
Ἡ κατάργησις τοῦ «καθεστῶτος προστασίας» τῆς Ἑλ- λάδος	65
ΔΗΜΗΤΡΗ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ,	
Nutuk: Ἡ μικρασιατικὴ περιπέτεια ὅπως τὴν ἔζησε ὁ Κεμάλ Ἀτατούρκ	91

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ ΗΜΕΡΙΔΟΣ
(17 Μαρτίου 2008)
ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΕΤΕΙΟ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ
ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΜΕ ΑΠΛΑ ΤΗΣ ΜΟ
ΝΟΤΥΡΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟ
«ΑΝΑΓΡΑΜΜΑ» ΤΟ ΟΠΟΙΟ ΕΙΧΕ ΚΑΙ ΤΗ
ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΤΟΥ ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑ
ΣΜΟ ΤΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΕΥ
ΘΕΡΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ. ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ ΕΠΙΜΕ
ΛΗΘΗΚΕ Ο ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

